

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Meij, C.O. (Otto) van der

Title: Tussen Oranje en Spanje : de leefwereld van Bredase regenten 1550-1700

Issue Date: 2012-10-25

Hoofdstuk 12

In de ban van de macht

Wie de politieke cultuur van de zeventiende eeuw beter wil leren kennen, meer speciaal de verhouding tussen macht en gezag, zal terug moeten naar de dagelijkse bestuurspraktijk: op welke wijze werd politiek bedreven? Hiervoor dienen incidenten als uitgangspunt te worden genomen om te zien welke, al dan niet structurele, elementen er op de achtergrond eveneens meespeelden. In de Nederlandse historiografie is een dergelijke uitleg over de politieke werking op lokaal niveau lange tijd benaderd vanuit de partij-versus-factie ideologie.¹ De partij stond daarbij voor een republikeinse of staatsgezinde uitleg, met als tegenhanger een monarchale staatsvorm aangevoerd door de stadhouders. De basis van de factie lag bij families binnen individuele steden of gewesten en koppelde hun eigenbelang aan een van die twee hoofdstromingen.² Breda was als stad in het bezit van de Oranjes. Daarnaast waren de generaliteitslanden niet vertegenwoordigd in de Staten-Generaal, waardoor partij versus factie-ideologie eigenlijk niet opgaat. Wel zorgde het Oranje-cliëntelisme voor een splitsing tussen de belangen van de domeinraad enerzijds en die van de stad anderzijds. Het onderscheid tussen externe en interne elementen binnen het stadsbestuur gaf ook wel degelijk aanleiding tot politiek verzet, zij het dat deze aan bepaalde personen (de representanten van de prins) werd gekoppeld en niet aan een ideologie.

In plaats van partij of factie te spreken heeft de historicus Marc Boone vanuit de bestuurskunde het begrip consociationalisme geïntroduceerd. Voor de Zuidelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen, meent hij, was sprake van gezamenlijke regering onder hoede van een maatschappelijke elite.³ De stedelijke elite was zoveel mogelijk uit op conflictbeheersing, wat bijvoorbeeld ook in Den Bosch voor de zestiende eeuw valt waar te nemen.⁴ Voor Breda gold nochtans een andere stedelijke structuur: dit laat een belangrijke vraag voor deze stad onbeantwoord: verwerking van macht en hoe deze verder werd bestendigd. Uitgezonderd het factievraagstuk, is de lokale machtsvraag nog zelden gesteld voor regenten: elitestudies zijn tenslotte in de eerste plaats bedoeld als groepsportretten. Hoe meet je ook macht? Politicologen weten daar wel raad mee, historici met betrekking tot het verleden meestal niet.⁵ Macht wordt van hogerhand opgelegd met behulp van dwang-en

¹ Roorda, *Partij en factie*.

² Groenveld, *Evidente factiën van staet*.

³ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 49-53.

⁴ Schuttelaars, *Heren van de raad*.

⁵ Vergelijk: Van Dijk en Roorda, *Het patriciaat in Zierikzee*, 71-76.

lokmiddelen. Gezag daarentegen wordt van nature geaccepteerd: het is in wezen een vorm van gelegitimeerde macht.⁶ In Breda viel, aan de hand van het aantal ambtstermijnen, in elk geval alvast een duidelijke kern te onderscheiden onder de schepenen: de machtselite.⁷ Machtsbronnen scholen echter in meerdere factoren. Zij lag bijvoorbeeld evenzeer besloten in het persoonlijke netwerk van families en verwanten: het sociaal vermogen. Konden families of individuen op basis van hun plaatselijk genoten gezag eigen krachten mobiliseren? Of bezaten alleen enkele hoge ambtenaren van de prins en een kleine minderheid van de schepenen – hun vertrouwelingen – daadwerkelijke macht?

Rechtsmacht

Drost Bernuy versus de magistraat

De drossaard was de hoogste ambtenaar namens de heer van Breda en beschikte als zodanig over de meeste macht. De taak waarvoor drost Bernuy zich na 1590 gesteld zag was verre van benijdenswaardig: herstel van de rechtsorde in stad en land van Breda. Gedurende de komende twee decennia tot aan het Bestand van 1609, verkeerde de stad in feite in permanente staat van beleg. Hoewel de stad zelf niet werd belegerd, lag zij in een vijandige omgeving waar vrijwel dagelijks militaire schermutselingen plaats vonden. Als belangrijkste ambtenaar had de drost de algehele leiding over de rechtspraak. Veel sterker dan in de huidige rechtspraak baseerde men zich daarbij in belangrijke mate op precedentwerking. Hoewel er niet zoiets bestond als een wetboek van strafrecht, waren allerlei oude gebruiken of costumen wel te boek gesteld. De drossaard was echter geen rechtsgeleerde - hij had geen juridische opleiding genoten - en voor het overige had hij zich aan zijn instructie te houden. Gegeven de omstandigheden kon het dus wel eens gebeuren dat hij over de schreef ging en zich niet helemaal aan de opsporingsregels hield.

Op de avond van 23 oktober 1594 had de drossaard zich 's avonds tussen 9 en 10 uur, samen met drie personen (een roededrager als bediende en twee schepenen), naar het huis van brouwer Pieter Hoevenaars begeven. Deze was afkomstig uit Vianen en in 1562 poorter van de stad geworden. In 1591 was hij kortstondig schepen van de stad geweest en sinds 1592 tienman. Namens de verschillende regimes over de stad zijn er twee naamlijsten bewaard gebleven van verdachte personen en in beide figureren brouwers en herbergiers prominent. Hoevenaars werd vervolgens korte tijd in zijn woning gevangen gehouden en, naar later bleek, onder huisarrest geplaatst. Tegen hem liep echter geen enkele strafzaak. De magistraat protesteerde dan ook heftig op deze flagrante schending van 'de privilegien en costhuymen' van de stad, waarbij mogelijk tevens de status van Hoevenaars als oud-schepen een nadere rol speelde. De drossaard had zowel het zesde als zevende artikel van zijn instructie geschonden, die beide als strekking hadden dat een dergelijke actie vantevoren met burgemeesters en schepenen moest zijn doorgenomen.⁸ In zijn remonstrantie maakte de magistraat verder duidelijk dat dit niet de eerste keer was geweest: ook de gouverneur had zich verschillende malen van een dergelijke illegale methode bediend en de drossaard zelf had eerder Jan Marcelissen (van Sorgen), die op het moment van zijn arrestatie niet maar in 1594 wel schepen was, korte tijd ge-

⁶ Lammers, *Macht en gezag*, 10-14.

⁷ Zie eerder hoofdstuk vier.

⁸ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 1r-3r: niet gedateerd.

vangen gehouden. Deze had ernstig overwogen zijn beklag te doen bij de Raad van Brabant, maar was op aandringen van de magistraat tot inkeer gekomen 'om alle bitterheyt voir te commen'. Kwesties omtrent arrestatiebevoegdheid in criminele zaken lagen over het algemeen erg gevoelig.⁹

Wat lag er nu precies aan Hoevenaars' arrestatie ten grondslag? De twee schepenen die Bernuy terzijde hadden gestaan, brachten ter sprake dat hij hun een document had getoond in naam van de Staten-Generaal in een zaak tegen een 'hagemunter' (een valse muntslager) uit Culemborg, die nu in Den Haag gevangen zat. Valsemunterij was niet zomaar een misdad maar een enorm delict, vergelijkbaar met moord of doodslag of majesteitsschennis.¹⁰ In het najaar van 1594 was in Den Haag rondom de valsemunter Hendrik Crayvanger een storm losgebroken met in het verdachtenbankje vele vooraanstaande kooplieden uit bijna alle gewesten, 'oyck in eenige steden van Brabant'. Deze werden wegens 'leverantie of anderszins' medeplichtig geacht en op 8 oktober werden de officieren van de desbetreffende steden aangeschreven om de schuldigen op te pakken voor verhoor.¹¹ Dit was overigens niet de eerste keer geweest. Al in juni 1590 was de drossaard, eveneens in een valsemunterszaak, gevraagd de zojuist uit Heusden gearriveerde apotheker Lucas Staas aan te houden wegens medeplichtigheid.¹² De Staten-Generaal hadden toen expres geschreven dit te doen zonder schending van de privileges en rechten van de stad. Ruim drie jaar later hadden de schepenen op die bewuste oktoberdag de drossaard nog gevraagd tot de volgende dag te wachten en eerst de magistraat (in het bijzonder burgemeester Martini) in te lichten; Bernuy sloeg hun bezwaren echter in de wind en was alsnog richting het huis van Hoevenaars vertrokken.

Een half uur later ontbood hij de schepenen die bij hun aankomst de brouwer 'halff ontcleet sijnde ende maer een cousse aen hebbende' aantroffen. Zij wisten de drossaard ervan te overtuigen Hoevenaars niet direct naar het gevang te brengen maar hem onder huisarrest te plaatsen, waarna voor alle zekerheid nog wel zijn koffer werd verzegeld. Omdat geen van de schepenen op dat moment het stadszegel bij zich had, gebeurde dat met het persoonlijk zegel van schepen Van der Hagen.¹³ Twee dagen later werd de drossaard door de magistraat verzocht opening van zaken te geven maar die weigerde dit resoluut. Daarop werd de buitenburgemeester verzocht Hoevenaars in de afwikkeling van de zaak bij te staan en werd de hier aangehaalde remonstrantie opgesteld. Vrijwel tegelijkertijd stuurde de drost bericht naar Den Haag met de confessie van Hoevenaars.¹⁴ Maurits, die als administrateur van Breda hieromtrent van stadswege een remonstrantie ontving wegens aantasting van 'haere privilegiën, costumen ende gerechticheden', bepaalde dat de ernst van de zaak niet dusdanig was dat een nadere interpretatie van de stadsrechten nodig was. Hij zou er persoonlijk zorg voor dragen 'dat der voorsz. stadt dienaengaende egeene wettige redene van beclach en sal worden gegeven'.¹⁵ In wezen gaf hij daarmee de magistraat in formele zin (juridisch) gelijk, maar tegelijk wenste hij zijn drossaard niet publiekelijk af te vallen. Het verlenen van de gevraagde ordonantie zou namelijk precedentwerking hebben geschapen ten nadele van de drossaard en ondermijning van diens gezag.

⁹ Jacobs, *Justitie en politie*, 108-109.

¹⁰ Vrolijk, *Recht door gratie*, 63; 275.

¹¹ Res. S-G, OR deel 8, 348-355.

¹² Res. S-G, OR deel 7, 286 d.d. 20-06-1590.

¹³ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 5r.

¹⁴ NA, ASG inv.nr. 4879: Lias Loopende, d.d. 27-10-1594.

¹⁵ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 1r-v: apostille d.d. 17-11-1594.

Zoals wel vaker gebeurde, werd vooral beterschap beloofd voor de toekomst en de kwestie op zijn beloop gelaten. Ondertussen liep de valsemunterszaak in Den Haag vast op een andere competentiestrijd: die tussen de generaliteit en het Hof van Gelderland. Overal in de Republiek werden, met de rechtsmacht vaak als belangrijkste argument, reeksen kleine en grote jurisdictieverschillen uitgevochten. Dit gegeven maakt de aanleiding echter niet minder wezenlijk en de vraag wie er gelijk had (of kreeg) evenmin. Pieter Hoevenaars lijkt verder met rust gelaten en ontving op zijn beurt nog in 1598 een procuratie van Crayvanger wegens verkoop van een stuk grond achter het Ginnekenseinde.¹⁶ Tussen Bernuy en de magistraat zijn later geen grote problemen meer gerezen, maar de machtsstructuren in een stad waren duidelijk aan persoonlijke invloeden gebonden en dus tevens aan verandering onderhevig.

Dit blijkt verder uit de gebrekkige samenwerking vanaf begin zeventiende eeuw met de nieuwe gouverneur Justinus van Nassau. Met hem kreeg de drost het, in tegenstelling tot diens voorganger, danig te stellen omdat die zijn 'authoriteyt ende officie' niet langer respecteerde.¹⁷ Zo had de gouverneur een eigen set sleutels laten maken voor het openen van de stadspoorten, terwijl de drost en de gouverneur dit uit veiligheidsoverwegingen gezamenlijk dienden te doen. Tevens had hij een setje sleutels laten maken van de brug achter het kasteel en die eveneens geopend. Bernuy vroeg Maurits dan ook de gouverneur te gelasten 'hem te bemoeien met het commandement over tcrijsvolck laetende den drossaert mette magistraet het gebiet over de borgerije naer auder gewoente.' Dergelijke symbolische uitingen van iemands positie werden hoog opgevat. En er was meer.

Dat de borgeren paspoert hebbende van d'een ende d'ander sijde, gewoon sijn de selve den voern. Drost te thoonen om daer van met kennisse van borgemeesters ende schepenen notitie ende register te hauden, onderstaet mede den hr. gouverneur tselve aen hem te neemen.

De opmerkelijkste verandering onder Bernuys' bewind komt echter pas na zijn dood boven tafel. Diens overlijden werd door de magistraat namelijk te baat genomen voor enkele opmerkelijke wijzigingen. Allereerst werden de drost de sleutels van de raadskamer afgenomen: de magistraat was tenslotte het terrein van de schepenen, hoewel hem de toegang niet werd ontszegd. Tegelijkertijd werd de binnenburgemeester voortaan aan het hoofd van de tafel gezet, de plaats die vermoedelijk tot dan toe door de drossaard was ingenomen.¹⁸ Drost Bernuy had zich dus na 1590 in toenemende mate ingemengd in de werkzaamheden van de magistraat, iets waar dit college duidelijk zijn eigen reserves over had.

Drossaard versus schout

De decentrale machtsstructuur van de Republiek zorgde er voor dat iedereen scherp zijn eigen bevoegdheden afbakende en nog scherper in de gaten hield dat anderen zich niet op hun terrein begaven. In de tweede helft van de zestiende eeuw was de persoon van de schout van Breda belangrijker geweest voor het bestuur van de stad dan de drossaard.¹⁹ Na 1590 had de laatste, in de persoon van Bernuy, zich echter

¹⁶ SAB, ORA inv.nr. 498, f. 259-260 d.d. 15-10-1598.

¹⁷ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 71r: niet gedateerd maar van 1608.

¹⁸ SAB, OSA inv.nr. 12: AM 1612-24, f. 40-v d.d. 26-10-1613.

¹⁹ Holleman, *Dirk van Assendelft*.

in de stad gevestigd. Hij diende desondanks zijn positie als hoogste functionaris in stad en land van Breda te delen met de schout van de stad die gewend was geraakt meer zelfstandig de rechtsmacht te voeren. In 1594 werd vermoedelijk daarom voor beiden voor het eerst tevens een instructie vastgesteld.²⁰ In meer algemene bewoordingen was de drost vooral belast met de representatie van het lokale gezag, terwijl de schout dit implementeerde. De een voerde zagezegd het bevel, de ander voerde dit uit. Onder de opvolger van Bernuy, Johan van Aerssen, zou dat tot problemen gaan leiden. In plaats van een nevengeschikte beschouwde hij de schout vooral als een ondergeschikte door zijn eigen plaatsvervanger - de lokale stadhouder - een deel van diens taken over te laten nemen. Dit zou er uiteindelijk zelfs toe leiden dat de schout voor Breda na 1637 als aparte functionaris van het toneel verdween. Vanaf de reductie dat jaar was de persoon van de drossaard tevens schout, hoewel dit in de praktijk nog minstens tien jaar aanleiding gaf tot onduidelijkheden. De uitgebreide ruzie tussen schout Gerard Pelgrom en de drossaard uit 1623 is in menig opzicht cruciaal geweest voor deze ontwikkeling.

Initiatief hiervoor lag bij Pelgrom die bij prins Maurits klaagde dat de drossaard zich niet aan zijn 'particuliere instructie' hield, 'door instigatie soo het schijnt van Adriaen Buijcx zijnen stadhouder'.²¹ Pelgrom verkeerde in de juiste positie om maar liefst elf 'usurpaties' (dat wil zeggen overschrijdingen) op zowel crimineel als civiel vlak te constateren, daar hij reeds 'twee ofte drie ende dertich jaeren lancck' zijn ambt met plichtsbetrachting had vervuld, dat wil zeggen sinds de verovering van de stad in 1590. Zijn grieven waren vooral gericht tegen het feit dat de drossaard (en vermoedelijk meer in het bijzonder diens stadhouder) in een aantal zaken op eigen houtje was doorgegaan met rechtspleging, zonder acht te slaan op de instructie van de schout waardoor deze zich gepasseerd voelde. Om zijn gelijk te bewijzen stuurde hij een heel pakket aan bewijsmateriaal mee in de vorm van allerlei copie-extracten.²² De drossaard werd hierover door de domeinraad op 20 april 1624 aangeschreven en kreeg drie weken de tijd om een schriftelijk verweer op te stellen tegen de diverse beschuldigingen.²³ Stadhouder Adriaan Buyx - als we Pelgrom mogen geloven de werkelijke boosdoener - had reeds in een eerder stadium de behoefte gevoeld naar de pen te grijpen 'in cas tot conservatie van sijnen goeden naem faem, ende reputatie'.²⁴

Dit ongevraagde weerwoord geeft in de eerste plaats een aardig zicht op zijn sociaal milieu. Hij verklaarde geen beroep te hebben maar een 'jonckman' te zijn (dat wil zeggen ongetrouwd), geboren uit 'eerlicke ouders die oijck altijd dienaers van U. Furst. Gen. geweest sijn'. Zijn grootvader, mr. Adriaan Nobel, was advocaat geweest van Willem van Oranje en zijn eigen vader, mr. Jan Buyx, was stadhouder van drie opeenvolgende drossaards geweest in het laatste kwart van de zestiende eeuw.²⁵ Om zich des te beter van het stadhouderschap te kwijten, had die zelfs zijn praktijk als advocaat hiervoor opgegeven! Adriaan meldde verder dat hij zonder enige betaling door het leven ging, zich 'dickwils in groot perijckel' bevond vanwege te plegen arrestaties, maar dit alles doorstond 'op hope om daerdoor in eenige andere bedieninge van U. Furst. Gen. te mogen worden geadvanceert.' Patronage

²⁰ Zie eerder hoofdstuk drie.

²¹ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 294r-295v: remonstrantie van Geerart de Pelgrum aan de prins van Oranje, niet geda-teerd maar van 1623.

²² *ibidem*, f. 298r-359r.

²³ *ibidem*, f. 360r.

²⁴ *ibidem*, f. 370r-374r: d.d. 03-07-1623.

²⁵ Te weten Jan van Berchem, Jan van den Wijngaerde en Ferdinand de Bernuy. Zie voor de antecedenten van mr. Jan Buycx verder: Holleman, *Dirk van Assendelft*, 204-205.

binnen de domeinraad bleek wederom een machtig wapen waarop de bestuurlijke en politieke elite te Breda in belangrijke mate was gestoeld. Niet alleen dat: de voordelen van het cliëntelisme kenden een lange adem. In tegenstelling tot zijn eigen oprechte antecedenten, waren de bevindingen van de schout slechts ingegeven ‘vuyt eenen particulieren ongefundeerden haet’. Of dit nu inderdaad zo was stond ter verdere beoordeling van de domeinraad.

In eerste instantie kwam deze er maar ten dele uit; enkele punten werd aangehouden voor nader beraad.²⁶ Opnieuw blijkt de rijkdom van het archief van de domeinraad, dat vaak tot in detail toelaat via de bekende archivalische methode van klad, concept en minuut zijn werkwijze te reconstrueren. In dit geval hadden de raadsheeren eerst een concept-advies opgesteld na het toepassen van hoor en wederhoor, waarin later nog weer diverse verbeteringen zijn aangebracht. Zo overwoog men op het eerste geschilpunt omtrent de ‘aenclachten ende tuchtingen in criminele saecken’ de instructie van schout met een nieuw, zestiende artikel aan te vullen om in de toekomst onenigheid op dit punt te voorkomen.²⁷ Uiteindelijk werden negen van de elf punten in behandeling genomen; een definitief besluit werd nog nader aangehouden totdat op enkele punten, zoals de ‘visitatie vande lichaemen violenta morte omgecomen’, nader advies door deskundigen was uitgebracht. Dit volgde op 24 juli 1624, waarna nog diezelfde dag een net-exemplaar werd opgesteld en ondertekend door de secretaris van de prins, Pieter de Jonghe, en met het zegel van de prins in rode was bekrachtigd.²⁸

Wat waren nu zoal de geschillen geweest tussen drossaard en schout? Het eerste punt betrof de rechtspositie van de delinquent: kon deze te allen tijde als een gedetineerde worden beschouwd (sommige mensen werden bijvoorbeeld alleen tijdelijk onder huisarrest geplaatst)? De schout vond dat hij hoe dan ook in alle gevallen ‘aensprake’ mocht doen voor de schepensbank; hierop werd echter nader onderzoek in ‘oude documenten’ (jurisprudentie) afgewacht. Op het tweede punt kreeg de schout wel meteen gelijk: voortaan was zijn advies nodig voor zaken van remissie (gronden voor strafuitsluiting en strafvermindering).²⁹ Het derde punt ‘alle interimementen van brieven van remissie ende pardon’ te laten geschieden voor de schepensbank en niet voor de hoofdbank, werd aangehouden. Interinementen waren wettelijke bevestigingen van de verleende gratie of remissie.³⁰ De prins van Oranje bezat als heer van Breda namelijk het gratierecht en in ieder geval Filips Willem heeft hier ook actief gebruik van gemaakt.³¹ Op het vierde punt kreeg de schout wederom gelijk: voortaan was het zijn taak om al het geld dat uit de rechtspraak voortkwam - boeten en breuken - te innen. Van het ontvangen geld moest uiteraard wel administratie worden bijgehouden, omdat hij verplicht was een gedeelte van de inkomsten aan de drossaard af te staan.

Op het vijfde punt, omtrent het inspecteren van dode lichamen, werd besloten dat zij dit voortaan gezamenlijk moesten doen; tot dan toe gebeurde dit kennelijk door de drossaard alleen. Het was gebruikelijk dat gerechtsdienaren, meestal in het bijzijn van chirurgijns, het lichaam van dode mensen inspecteerden om de aard van

²⁶ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 361r-364v.

²⁷ Ibidem, f. 361r.

²⁸ Ibidem, f. 375r-376r en f. 377r-378r.

²⁹ Het betrof hier ‘remissie of pardon van moorden, brantstichten, vrouwencracht, conspiratien, commotien, sedition, dootslagen off andere diergelijke enorme delicten’. Zie verder: Vrolijk, *Recht door gratie*, speciaal hoofdstuk IV.

³⁰ Vrolijk, *Recht door gratie*, speciaal hoofdstuk VIII.

³¹ In het archief van de Hoofd- en Leenbank is een rol van interimement bewaard gebleven van brieven van remissie, verleend door de heer van Breda over de periode 1608-1620.

een mogelijk delict of incident vast te stellen. Het zesde punt, 'de boeten vande violatie vande arresten', werd in beraad gehouden hoewel de drossaard voorlopig naar bevind van zaken mocht handelen. Gevangenen konden op borgtocht worden vrijgelaten, maar niet iedereen wachtte vervolgens zijn proces af. Voor wat betreft het zevende punt, 'de calangeringe ende compositien over fraudatien vande gemeene middelen', werd een gelijke uitspraak gedaan maar dan ten gunste van de schout, aangezien dit tot nog toe in zijn handen was geweest. Schouten hadden tot op zekere hoogte de vrijheid om zaken die strafbaar waren buiten de rechtbank om te schicken. Een gevoelige nederlaag leed hij echter op het achtste punt: hem werd niet toegestaan gezamenlijk met de drossaard en de magistraat te stemmen in politieke zaken en ordonnantien; hij mocht hierin wel adviseren, maar slechts wanneer men hem daar specifiek om verzocht. De schout had aldus zijn hand overspeeld; dit toont tegelijk dat hij grotere aspiraties had. In Den Bosch hadden de schouten eveneens geprobeerd het stadsbestuur te infiltreren.³²

Van al deze punten kan met redelijkheid worden gesteld dat ze inhoudelijk van aard waren: het ging duidelijk om een competentieconflict. Tot welk meer bedenkelijk niveau de meningsverschillen desondanks inmiddels waren gezakt, blijkt wellicht het best uit het laatste negende punt waarbij - niet onbelangrijk - hun status in het geding was. De schout vond dat het luiden van 'de clocke int publiceren van alrehande mandementen vanden hove [Raad van Brabant] ter puijen vanden stadthuijse' alleen op zijn instigatie mocht geschieden. De drossaard wees er fijntjes op dat hierin een onderscheid moest worden gemaakt tussen aan de ene kant het luiden van de grote klok van de kerk inzake 'vrije iaermerckten ende over victorie', waartoe de drossaard, schout en burgemeester gezamenlijk besloten, en aan de andere kant het luiden van de kleine klok op het stadhuis in geval van bekendmaking van vonnissen, waarvan het recht voorbehouden was aan de drossaard. De raadsheren van de domeinraad lieten deze competentiestrijd wijselijk voor wat ze was, enigszins onder het motto wie het eerst komt, wie het eerst luidt: 'bij dengenen die van hen beijden eerst daertoe versocht sal wesen'.³³

Wat in Breda wezenlijk is gebeurd was dat de drossaard in toenemende mate vertrouwde op zijn substituut, de stadhouder. Aan hem delegeerde hij zoveel mogelijk van de justitietaken, onaangename klussen die hem dagelijks op pad brachten, waardoor hij zelf zijn politieke functie beter kon waarnemen. De eigenhandig aangestelde stadhouder kwam vervolgens in conflict met de benoemde functionaris (de schout), die zich bij deze situatie niet wenste neer te leggen. Ondanks al het juridische jargon probeerde de drossaard dus feitelijk onderhands de schout te vervangen met een eigen vertrouweling. Hoe liep het vervolgens af?

In de eerste plaats doorkruiste het Spaanse interregnum de ontwikkeling: in de stad zelf werden namens het nieuwe bewind een andere drossaard en schout aangesteld. In hoeverre drost Van Aerssen en schout Pelgrom na 1625 verder opereerden als gerechtelijke functionarissen in de baronie, is onzeker. In het kader van de retorsiestrijd probeerde de heer van Breda vanuit het naburige Geertruidenberg wel juridische aanspraken te blijven maken op zijn domein.³⁴ Van Aerssen trok zich hoogstwaarschijnlijk terug in de hofstad, waar zijn vader korte tijd later in 1627 overleed. Datzelfde Den Haag zag notabene ook Gerard Pelgrom verschijnen. Gedurende het

³² Jacobs, *Justitie en politie*, 28.

³³ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 378v. Voor een later incident omtrent het 'trecken' van het 'clockjen' van het stadhuis wegens een afkondiging, zie: SAB, ONA inv.nr. 233, akte 38 d.d. 22-04-1686.

³⁴ In ARB, Audiëntie 809/21 'lois de Breda' bevindt zich hieromtrent een apart dossier.

Bestand had hij reeds een benoeming als ontvanger van de redemptiepenningen te Breda weten te bemachtigen; het ontbrak hem dus niet aan de nodige connecties binnen de Generaliteit. In het najaar van 1625 richt hij zich tot de Staten van Holland voor een akte van naturalisatie voor hemzelf en zijn zoons.³⁵ Bijna een jaar later vraagt hij vervolgens om een aanstelling als extraordinaris commissaris van de monsterring, dat hem eveneens wordt toegestaan zij het tegen een beperkte financiële vergoeding.³⁶ Voor Pelgrom braken in zijn oude dag desondanks benarde tijden aan, hoe zeer hij 'oock een vroom patriot van't lant ende de religie' was. Hij had al zijn bezittingen in Breda verloren, ontving geen daggelden in zijn nieuwe ambt en het traktement was te laag 'daerop hij geen huys can houden'. Gelukkig voor hem werd op deze klaagzang bij meerderheid van stemmen zijn traktement verhoogd van twee- naar vierhonderd gulden.³⁷

Na 1637 is Pelgrom nog wel herbenoemd als schout, maar dit lijkt louter een nominale benoeming te zijn geweest op basis van zijn eerdere aanspraken: in wezen was hij ook nooit ontslagen.³⁸ Te Breda komt hij niet meer voor. Dit zou op zijn beurt wel kunnen verklaren waarom tussen 1637 en 1647 als aanlegger in strafzaken alleen de drossaard met naam en toenaam wordt genoemd en de schout niet.³⁹ De volgende stap, gelet op al het voorgaande, ligt dan ook voor de hand. Na het overlijden van Frederik Hendrik in 1647 en de herbevestiging van de benoemingen door de domeinraad wordt drossaard Cornelis van Aerssen tevens tot schout benoemd.⁴⁰ Als persoon waren drost en schout voortaan een en dezelfde, al bleef het onderscheid in functie bestaan. In zijn aanstellingsakte is er overigens opvallend genoeg sprake van dat Van Aerssen opnieuw tot schout wordt benoemd.⁴¹ Mogelijk had de drost het ambt tijdelijk waargenomen. In de periode na 1637 had hij wel reeds herhaaldelijk zijn zorgen geuit over de samenwerking met de overige schouten in de baronie, die zich niet aan hun instructie hielden. Zowel op het terrein van justitie als politie lichtten zij de drossaard, aan wie zij verantwoording verschuldigd waren, niet langer in of handelden in plaats van met hem rechtstreeks met Den Haag. In de voorafgaande Spaanse periode waren zij vanwege de retorsie gewend geraakt meer op eigen gelegenheid te handelen; dit speelde de drost nu duidelijk parten in een poging zijn eigen gezag te herstellen.

De verdwijning van de schout als een aparte functionaris duurde in Breda al met al langer dan elders in Brabant. In Den Bosch had men oorspronkelijk eveneens een tweedeling gekend in het hoogste ambt, in dit geval tussen hoogschout en laag-schout (al kwam dit op hetzelfde neer). Reeds in 1535 werden beide ambten door de hertog in één persoon verenigd.⁴² Ook in Bergen op Zoom was sinds 1585 de

³⁵ PNS, III, 28 d.d. 23-07-1625. Pelgrom was in Antwerpen geboren; of hij daarmee familie is van de aanzienlijke Bossche Pelgrom-familie, die in de zestiende eeuw vele bestuursposten in de Meierij bekleedde, is onduidelijk. Zijn eigen vader en moeder woonden in elk geval te Breda, waar zij ook stierven: zie: SAB, boedeladministratie schepensbank inv.nr. 250 litt. 19. Voor de akten van naturalisatie van Pelgrom, zie: HUA, Archief Collot d'Escury, inv.nr. 330.

³⁶ PNS, III, 184 d.d. 17-07-1626 en 217 d.d. 08-10-1626.

³⁷ PNS, IV, 173 d.d. 15-12-1628.

³⁸ NA, NDR inv.nr. 8000, f. 5r-v: d.d. 20-08-1621; idem, f. 6r d.d. 23-08-1621 (eedeflegging); f. 7r-v d.d. 23-10-1637 en f. 8: originele aanstellingsakte op vellum.

³⁹ Volgens de titulatuur der criminele vonnissen van 9 oktober 1638 tot en met 13 juli 1647 wordt als aanlegger - eiser - alleen de drossaard bij naam genoemd; pas vanaf 24 september 1647 wordt als aanlegger de drossaard en schout genoemd. Zie: SAB, Excerpten van vonnissen uit het Register van Criminele Vonnissen 1626-1694 (Breda 1974) 2.

⁴⁰ NA, NDR inv.nr. 8000, f. 9r-v d.d. 22-05-1647.

⁴¹ De betreffende tekst luidt: 'als hebbende t voorn. ampt voor desen ende tot noch toe bedient gehadt op ordre ende last van H:L:M: onsen heer ende vader.'

⁴² Jacobs, *Justitie en politie*, 25-26.

functie van drossaard en schout verenigd in één persoon, hoewel de twee functies elk apart bleven bestaan.⁴³ Vanuit staatkundig perspectief was de situatie in Breda, met de verwijdering door de achterdeur van het personage van de schout, dus gelijk getrokken met die elders in de regio.

“dit Bredaesche Triumviraet”

De schout van de stad was zodoende het eerste slachtoffer geworden in een onderlinge strijd om de macht tussen de diverse functionarissen in Breda. Hoewel deze uitkomst niet alleen op het conto van drossaard Johan van Aerssen kan worden geschreven – door de oorlog was sprake van een bredere gezagscrisis in de generaliteitslanden – was wat na 1637 zou volgen wel een verdere bevestiging van diens persoonlijke machtsspel. Johan van Aerssen keerde weliswaar niet terug als drossaard, maar deed nauwelijks een stapje terug door tot aan zijn dood in 1654 vrijwel onafgebroken het ambt van president-burgemeester van de stad te bekleden. Deze ‘demotie’ was bovendien ten gunste gegaan van zijn eigen zoon Cornelis, die in zijn plaats als drossaard werd benoemd. Breda kreeg zodoende al vroeg te maken met de praktijk van een familieregering die later in de zeventiende eeuw voor zoveel ophef zou gaan zorgen.⁴⁴

Het begon allemaal nochtans zo onschuldig. Op 25 januari 1642 was de schepengbank in zitting en stond de door Cornelis van Aerssen als drost opgestelde zaak tegen Catelijn Adolfs op de rol, die verdacht werd van ‘domesticque dieverij’ en op het punt stond gezeseld en gebrandmerkt te worden. Wat een routinezaak had moeten worden onttaarde echter in een heuse krachtmeting. Nadat griffier Havermans in de vierschaar de aanklacht had voorgelezen, was het de beurt aan de schepenen om hun zegje te doen. Dit liep al meteen fout:

Den schepen Bernage geweygert heeft deselve te geven, seggende dat hij niet en verstonst dat de president soude sitten off opineren in processen die den drossaert nomine officie institueerde.⁴⁵

Wat was het geval? Kon Johan de rol van president volledig scheiden van die van vader en wist hij navolgend garant te staan voor een eerlijke rechtsgang, mede omdat zijn zoon als drost aan een eventuele veroordeling zou verdienen? Publiek en privaat liepen hier wel heel erg door elkaar, zo beweerde althans schepen Bernagie: burgemeester Johan van Aerssen werd op voorhand beschuldigd van partijdigheid. Volgens hemzelf was deze gang van zaken, waarbij hij in een kwestie rakende zijn zoon moest oordelen, inderdaad een ‘nijewicheijt’ maar ‘dat het de schepenen niet toe en stont de een den anderen te recuseren [weigeren], veel min haeren president’. Hij verbaasde zich dan ook ten zeerste over de weerstand – ‘ende dat hetselfde hem noch noeyt en was geschiet in alle de tijdt dat hij d’eere gehadt hadde als president te dienen’. Integendeel, de schepenen hadden er bij eerdere gelegenheden zelfs diverse malen op aangedrongen dat hij als president eerst zelf zou ‘opineren’, zoals dat vanouds in criminele zaken het geval was. Van Aerssen begon vervolgens de druk op te voeren:

⁴³ Van Ham, *Stedelijke archieven*, 137.

⁴⁴ Zie eerder hoofdstuk drie.

⁴⁵ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 447r: rekest Johan van Aerssen ‘aen sijne hoogheijt’, niet gedateerd; ibidem, f. 448.

ende dat het een merckelijck affront was, dat men hem, wijens gelegentheijt genoegh bekend was, soude suspecteren, dat hij om een geringe somme, die zijnen soon ergens in soude mogen comen te proffiteren [namelijk een boete], zijn eere ende eedt soude vergeten, ende dat zij wel wisten dat uijt tvoorsz. proces niet eenen stuijver en was te haelen. Mede dat uwe Hooght. wel hadde geweten, doen het deselve gelieffde hem remonstrant tot president te stellen, dat zijnen soon alreets drossaert was.

Behalve dat hij zich in zijn eer voelde aangetast met het idee dat hij of zijn zoon voor geld zou zwichten probeerde Van Aerssen dus tevens de situatie te ontcrachten. Als president moest hij continue staan over processen door zijn zoon aangebracht, die echter deze keer tevens partij was. Als de domeinraad hierin een bezwaar had gezien, had hij de burgemeester niet aangesteld. Na nog 'meer woorden en redenen' deed hij een rondvraag bij de schepenen of hij in het proces definitief niet mocht dienen of spreken. Bernagie was, samen met twee andere schepenen, die mening toegedaan, maar de anderen zagen geen bezwaar,

welcke verscheidene opinien hij remonstrant bemerckende, is (om de vrede, soo veel doenlijck te houden) voor doenmaels uijt het collegie gescheijden.

Achteraf kreeg hij hiervan spijt: 'dat dese actie hem is streckende tot een merckelijck affront, ende tot zijne vercleijninge door de geheele stadt spruijvende alleenlijck uijt een complot ende onbehoorlicke partijschap'. Door tijdelijk vrijwillig afstand te doen van zijn plaats in de schepenbank had hij niet alleen gezichtsverlies geleden maar had hij tevens, door de domeinraad hier niet vantevoren over in te lichten, tegen de constitutie van de stad gehandeld. Met terugwerkende kracht probeerde hij daarom alsnog zijn gelijk te halen. De domeinraad vroeg vervolgens opheldering van de schepenen: wat was er precies gebeurd, waarom en hoe was de procedurele achtergrond in soortgelijke gevallen.⁴⁶ Zoals gebruikelijk bij de domeinraad was een dergelijk verzoek niet aan dovemansoren gericht en volgde er een pak aan bewijsmateriaal.

Hoe lagen de kaarten nu precies geschud binnen de schepenbank? Uit de stukken komen twee kampen (of facties) tevoorschijn: Bernagie, Buerstede, Beens en Joosten versus Stas, Lankveld en Damisse, die de president bijvielen. Het verzet tegen Van Aerssen lijkt overigens mede te zijn ingegeven door de grote afwezige, tesorier Willem Snellen, die als buitenburgemeester overigens geen zitting had in de schepenbank. Bernagie had reeds bij zijn weigering gezegd dat het Snellen was geweest die op een keer als eerste had gezegd dat de president geen rechter behoorde te zijn over zaken door zijn zoon, de drossaard, aangebracht, waar hij zich nu achter schaarde 'te meer alsoo bijde gemeente daerover veel seggens was'. Over de Van Aerssens gingen dus reeds kennelijk verhalen door de stad en Bernagie probeerde met zijn verzet de *vox populi* te verwoorden. In een aparte attestatie verklaarde Daem Jansz daarnaast eveneens dat het standpunt dat de president eerst zijn mening behoorde te geven, aan Snellen was ontleend:

bij mijnen tijt in diergelijcke saecken van Willem Snellen doen eersten schepen hebbe hooren seggen dat den president gehouden was eerst sijn opinie te geven twelck oock geschieden.⁴⁷

⁴⁶ ibidem, f. 451r d.d. 03-03-1642.

⁴⁷ ibidem, f. 458r d.d. 10-03-1642.

In de verdeeldheid tussen de schepenen leek de mening van Willem Snellen dus een sleutelrol te spelen; bovendien bleek het centrale gegeven - de kwestie 'off een vader behoorde te zitten off rechter te zijn inde saecken van sijnen soon' - niet nieuw.⁴⁸ Volgens de schepenen was het gebruikelijk dat in zaken waar maagschap een rol speelde de betrokkene(n) zich terugtrokken uit het college hoewel de president dit niet nodig achtte en het hun toestond te blijven. Recent nog had de griffier bij voorbeeld aan Christiaan Beens gevraagd om zich op grond van deze reden te verwijderen. De president probeerde deze aantijging van handjeklap te ontzenuwen door er constant op te wijzen dat het niet over zijn zoon ging, maar om diens functie als drossaard en dus in essentie de gerechtigheid van de heer van Breda. Hoe dan ook, tijdens die gedenkwaardige zitting op 25 januari waren 'veele heftige woorden gevallen, sijnde onmogelijk voor imanden om alle t'onthouden'. Het meest onthullend in deze zaak is echter een aparte verklaring van de 'bende van vier'. Hierin gaf deze aan dat haar verzet in de eerste plaats gebaseerd was op wettige gronden maar:

De vijfde reden is dat d'heer president sich niet alleen tevreden heeft gehouden met simpelich als rechter over de saken van sijnen soon te sitten, maer van tijt tot tijt verder ende verder is gegaen, sulcx dat hij nu op t'lest de processen van sijnen soon, als president, na sijn welgevallen heeft voortgebracht ende doen lesen ende met sijn discoursen continueel getracht, d'ander schepenen tot sijn opinie int' faueur van sijnen soon te induceren [...] Dat over de voorsz.proceduren vanden president veel seggens was onder de gemeente ende de justitie daerdoor geblameert worde, alsoo niemant sich tegens den president off drossaert derff stellen om haer daerover te reprocheren.

Zoals reeds vermoed ging de weerstand veel dieper dan een formeel jurisdictiegeschil. Op de achtergrond was een machtsstrijd gaande waarbij president Johan van Aerssen steeds meer macht naar zich toetrok ten koste van de schepenbank. Ook predikant Renesse had al eens diens machtswellust aangestipt als belangrijkste motivatie voor zijn handelen.⁴⁹

Ter onderstreping van het feit dat Van Aerssens macht ten koste ging van het gezag in Breda bracht de 'bende van vier' een andere recente casus naar voren, waaruit tevens de rol van mr. Willem Snellen duidelijker naar voren komt. De kwestie ging over de voogdij van de voorkinderen van Cornelia de Wyse. We raken hiermee een interessant maar teer punt in de stedelijke politiek: de opvoeding van gereformeerde kinderen door katholieken. De moeder wees er in een rekest met nadruk op dat de twee kinderen op de Franse school zaten en dus gereformeerd onderwijs genoten.⁵⁰ Het was 'al te bitter ende verdrietich .. dat haere kinderen die sij aen haer her-te gedragen, ende ter werelt gebracht heeft, haer ontnomen, ende bij vremde haer

⁴⁸ ibidem, f. 453r-455r d.d. 10-03-1642: memorie van de schepenen.

⁴⁹ Zie hoofdstuk acht.

⁵⁰ NA, NDR inv.nr. 8006, f. 251. Volgens haar was dit in overeenstemming met een plakkaat van de Staten-Generaal van 30 augustus 1641. In dit plakkaat, uitgevaardigd tegen allerlei uitwassen van katholieke activiteiten, komt inderdaad ook de positie van weeskinderen aan bod. Minderjarige kinderen van gereformeerde ouders wier opvoeding door 'papistische voogden of curateurs' dreigde te worden overgenomen, waren voortaan de verantwoordelijkheid van de plaatselijke magistraat of de weesmeesters. Voor ieder kind gold een boete van tweehonderd gulden per maand voor elke maand dat een kind onder eigen hoede werd gehouden, zie: *Groot Placaet-Boeck*, f. 203-210. De boete van vierhonderd gulden waarmee werd gedreigd, was dus louter gebaseerd op het feit dat ze twee kinderen had.

int minste niet bestaende tegens haer danck ende wille opgebracht werden.⁵¹ Het feit dat het bewuste plakkaat slechts betrekking had op omstandigheden waarin beide ouders waren overleden, was niet voldoende. Het probleem lag in de persoon van de toekomstig opvoeder: haar tweede man de brouwer Dirk Rovers, overigens een broer van haar eerste man Johan.

Hoewel aanvankelijk door de weeskamer goedgekeurd, was er ergens een kink in de kabel gekomen. De familie Rovers was namelijk notoir katholiek; in Dirks huis zou later notabene een schuilkerk worden gevestigd.⁵² Toen hij zich vervolgens als voogd bij de magistraat kenbaar maakte, begon de drossaard moeilijk te doen. Dirk probeerde de kwestie eerst onderhands te regelen door middel van een goed gesprek. Dit bracht geen soelaas, waarna hij op 'raet van goede vrinden sijn Ed. [Cornelis van Aerssen] anderhalf aem rijnschen wijn hadde gepresenteert'. Om zeker te zijn van zijn zaak had hij bovendien twee soorten wijn meegebracht waaruit de drossaard kon kiezen. Dit gedaan hebbende, leek de zaak zagezegd in kannen en kruiken. Het gewenste resultaat bleef desondanks uit: 'niettegenstaende tegens mij voortginck'. Vervolgens ging hij naar de president, die hem zei zich geen zorgen te maken: 'mijn soon is u een goet vrient, u saeck en sal geen last lijden'. Het voorstel van Rovers om voor de zekerheid nog enige andere schepenen te benaderen werd begrijpelijkerwijs afgewimpeld: eventuele omkoping van justitie diende niet aan de grote klok te worden gehangen.

Onzeker van zijn zaak, ging Dirk vervolgens op maandagmorgen 21 januari 1642 toch maar bij de andere burgemeester 'als voorstander vande borgerije' – Snellen werd dus duidelijk gezien als de representant van het volk - langs waar hij in tranen uitbarstte en om hulp bad, aangezien hij het onredelijk vond 'dat den soon soude aenclager ende den vader richter sijn'. Willem Snellen vertelde hem dat hij tegen het gewezen vonnis niets meer kon doen, maar Rovers kon altijd nog in beroep gaan bij de Raad van Brabant suggereerde hij. Het antwoord van de radeloze Rovers is al even onthutsend: 'wat soude ick daer doen, daer hebben se haer vrinden oock'.⁵³ Dirk bedoelde daarmee dat 'sijn Ed. broeder is daer president, ick soude verloren costen doen.' De broer van Johan, Jacques van Aerssen, was inderdaad president van de Raad van Brabant - daarmee de almacht van deze familie binnen het Brabantse verder onderstrepd. Snellen deed hem nog de suggestie terug naar de drost te gaan in een minder subtiële poging tot omkoping: 'al is sijn ed. de saecke geheel toegewesen, sal het evenwel misschien om een cleijnicheijt laten lopen'. Het omkopen van justitie was volgens Snellen dus een gangbare praktijk; een andere onthulling. Rovers had dit de zaterdag daarvoor nog geprobeerd maar de drost wenste zagezegd het volle pond (veroordeling plus een boete). Volgens Snellen viel er nu niets meer te regelen maar Rovers deed, wederom op aanraden van derden, de suggestie van een verzoekschrift aan de magistraat. Snellen ontried hem dit niet maar zei wel 'ick vreesse gij daarmede weijnich sult uijtrecten', waarmee de ontmoeting tot een einde kwam.

Diezelfde morgen rond negen uur vertrok Snellen onbekommerd naar het raadhuis waar, na gedane zaken, de dienaar binnenkwam met het bericht dat er twee vrouwen voor de deur stonden. Eenmaal binnengelaten, lieten Dirks vrouw en haar moeder de tranen de vrije loop 'seer bitterlijck schreijende' over zoveel onrecht, daarbij herhalend dat het plakkaat volgens welk zij gestraft werden geen betrekking

⁵¹ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 94r-v.

⁵² Zie hoofdstuk acht. Zie ook: De Lepper, 'De Bredase schuilkerken', 15.

⁵³ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 465r d.d. 10-03-1642: verklaring Dirck de Roover.

op hen had. De president deed opnieuw de suggestie van reformatie (appel bij de Raad van Brabant), waarna de vrouwen werd verzocht te vertrekken. Snellen voerde vervolgens het woord: hij vond het niet alleen 'een hert vonnis', onder de burgerij heerste inmiddels 'continuele murmuratie' over de onbreekbare macht van vader en zoon Van Aerssen in de rechtspraak en het werd tijd voor actie:

De versse clachte van dito Rovers als oock der vrouwen ende haer traenen mijn gemoet beroert ende bewerckt hebbende, hebbe geprotesteert ende geseijt: heer grephier, teeckent mijn protest aen, ick en verstaen niet dat de heer president behoort inde saecken van sijnen soon te sitten.

In de magistraat ontstond vervolgens grote ontsteltenis. Bernagie en sommige andere schepenen verklaarden zich, zoals verwacht, solidair met Snellen. Een dergelijke combine in de rechtspraak was ongebruikelijk en, tenzij uitdrukkelijk gelast door de heer, niet wenselijk. De president probeerde er zich nog vanaf te maken door te zeggen dat Frederik Hendrik van de potentiële situatie moet hebben afgeweten toen hij zijn zoon als drost aanstelde, waarop de tegenpartij antwoordde dat het ongetwijfeld de bedoeling was geweest dat de Van Aerssens in dat geval meer discretie zouden hebben betracht door zich terug te trekken. Bernagie had in deze kwestie bovendien maar één dag bedenktijd gevraagd, maar zelfs dat was hem niet gegund geweest: 'ick [Van Aerssen] concludere als het mij belieft: soude men altijd tijt geven, men soude noijt gedaen werck hebben'. Tot slot richtte Van Aerssen zich rechtstreeks tot Snellen, met de woorden dat deze kwestie hem helemaal niet aanging omdat hij geen lid van de schepenbank was. Dit mocht dan wel zo zijn, antwoordde Snellen, maar de justitie in zijn algemeenheid en het welvaren van de stad behoorden wel degelijk tot zijn competentie.⁵⁴ Hierna was Van Aerssen met enkele schepenen uit de vergadering vertrokken. Bij zijn eigen uittrede trof Snellen de twee vrouwen opnieuw aan, maar hij moest hun helaas mededelen dat er nog niets was besloten.

Zoals gezegd vormt de kwestie van Dirk Rovers in wezen een zijspoor maar wel een belangrijke die het nodige leert over de toenmalige wetspraktijk. De combine van de Van Aerssens als vader (rechter) en zoon (aanklager) werd consequent misbruik van macht verweten, waardoor de ingezetenen van Breda op hun beurt geen recht werd gedaan. Waren katholieken daarbij in dit geval mogelijk een makkelijker want kwetsbaarder doelwit? De patstelling was desondanks compleet en de domeinraad nu aan zet.

Terug naar de zaak van Cathelijn Adolfs. Op de eerste twee vragen van de domeinraad naar de feiten, het hoe en waarom van het gerezen verzet binnen de schepenbank, werd door de magistraat nog 'collegialiter' geantwoord. Meer omstreden was het derde punt, de procedurele achtergrond en wie daarin gelijk had. Op de beschuldigingen van de 'bende van vier' kon de tegenpartij (Stas, Damisse en Lankveld), ondanks een minderheidsstandpunt, niet achterblijven. Dit achtte zij ook des te wenselijker omdat de schepenen die de president hadden 'gerecuseert' reeds uitvoerig hun redenen hadden overgebracht, zonder hen daarover vantevoren in te lichten. Zij vonden het daarom nodig duidelijk te maken waarom zij de president waren bijgevalen.

Ten eerste wezen zij op andere voorbeelden van vader-zoon combines in gelijke ambten: ten tijde van het Spaanse interregnum schout Cornelis van der Locht en

⁵⁴ Ibidem, f. 466r-467r d.d. 11-03-1642 W. Snellen.

eerste schepen (zijn vader Dingman) en na diens dood mr. Christiaan van der Locht. In Steenberghe waren er drost Erik Dimmer en diens zoon als schepen. Hogerop was er de president van de Raad van Brabant, Louis Meganck, wiens schoonzoon De Weerdts fiscaal was geweest. In geen van deze gevallen waren problemen ontstaan. Daarnaast was het in de eerste plaats aan de rechtspartijen - 'de litiganten' - om hierover bezwaar te maken, waarna pas een vrij oordeel aan de schepenen stond.⁵⁵ Bovendien was het geen gegeven dat 'een vader zijnen eedt te buijten zoude gaen, in saecken die sijn soon uijt den naem van u hoocht. intenteert.'

Is oock waerachtich dat den president tevoorens noijt en is gerecuseert, maer ter contrarien bij den heer van Brunisse zalr. als oock bij Willem Snellen, bejde eerste schepenen ende rechtsgeleerde, int opinieren in criminele saecken gesustineert naer henne opinien bij den president waeren affgevraecht hem te willen geven voor ende aleer den president volgens voorige ende oude observantien sijne opinie soude hebben gedeclareert gelijk als doen geschiet is.

Hoewel minder spectaculair dan de aantijgingen van Bernagie en consorten, hadden zij een punt. Hoe liep het verder af? Tijdens het opstaan van president Van Aerssen waren nog diverse woorden gevallen, maar uiteindelijk nam hij enigszins sarcastisch afscheid: 'ick wensche dat ghij samen wel mocht regeren'. Na zijn vertrek nam Bernagie als eerste schepen het heft in handen om vonnis te wijzen maar omdat Damisse en Lankveld weigerden hun stem te geven bij afwezigheid van de president, werd de zaak verdaagd. Enige dagen later stelde Van Aerssen voor alsnog vonnis te wijzen, waarna hij de deur achter zich dicht trok onder de woorden 'ick laet u hier bij malcanderen, ende versoeck dat ghij de dochter off vrijster sult voorts helpen'. Ditmaal lagen Damisse en Lankveld niet langer dwars.

In de archieven van de domeinraad ontbreekt nog wel eens een definitief besluit, maar gelukkig niet deze keer. In hun advies aan de prins stelden de raadsheren vast dat, hoewel de tegenpartij met voorbeelden had aangetoond dat de centrale kwestie over de aanwezigheid van de vader bij de procesvoering van zijn zoon vaker voorkwam, 'echter de redenen ende billicheijt wel soude vereijschen, dat hij sich absenteerde in saken daeruijt voor den heere eenige merckelijcke boeten ofte confiscatien waeren te verwachten, omdat den drossaert sijn soon mede daruijt van prouffietieren'.⁵⁶ Bernagie en consorten kregen dus gelijk. Wat betreft de feitelijke gang van zaken hadden de schepenen daarentegen voorbarig gehandeld:

ende derhalven mede chocquerende het respect, twelck de recusanten sijne hoocht. schuldich sijn, schijnende wel soo seer aengesteld te wesen uijt particuliere passien ofte partischappen, als uijt consideratie van eenige rechtmatige insichten, die veel-tijts in soodanige preceduijren tot praetext werden gebesicht.

President Aerssen zou weer in zijn functie dienen te worden hersteld onder het proviso dat hij zich voortaan had te onthouden van criminele zaken die door zijn zoon als drossaard werden aangebracht; waarschijnlijk nam de lokale stadhouder deze voortaan voor zijn rekening. De schijn van belangenverstrengeling moest hoe dan ook voortaan worden vermeden. Daarmee had een deel van de schepenen in hun lijfelijk verzet dus de overwinning behaald. De prins bepaalde op de laatste dag van de maand dat Van Aerssen weer naar Breda terug kon keren, nadat hij hem

⁵⁵ Ibid., f. 469r-470r d.d. 11-03-1642.

⁵⁶ Ibid., f. 471r-v d.d. 25-03-1642.

in een gesprek persoonlijk had verzekerd dat de schepenen over diens gedrag voortaan niet meer hadden te klagen.⁵⁷

Hoewel de combine van vader en zoon Van Aerssen daarmee in de praktijk op de grenzen van zijn macht was gestuit, bleef het probleem van de maagschap in een kleine gemeenschap als Breda zich later in de zeventiende en achttiende eeuw herhaaldelijk voordoen.⁵⁸ Het betrof hier minder verwantschap tussen schepenen in het algemeen als wel de ontwikkeling van een familieregering, waarbij zowel de drost of diens plaatsvervanger als één van de schepenen - in voorkomende gevallen zelfs een burgemeester - de feitelijke gang van zaken in de magistraat bepaalden. Na verloop van tijd trad hier weliswaar verzet tegen op maar de gedachte dat er niets op tegen was omdat de stadhouder niet het minste aandeel had in wat hij aanbracht, kunnen we niet delen. Dit mocht dan in theorie zo zijn, in de praktijk bleek het vlees telkens zwakker. De introductie van de Van Aerssens in de stad in 1613 had daarmee een reeks onvoorziene gevolgen gekregen, die de bestuurlijke praktijk in Breda op zijn kop hadden gezet. Met name vanaf 1637 hield zij de stad in een ware wurggreep. Veel van de ontstane problemen in de magistraat kunnen worden herleid op het ontstaan van deze praktijk van een familieregering.

Hoe diepgaand het conflict was en hoe verlamdend de uitwerking ervan op het lokale bestuur zal in het vervolg nog genoegzaam duidelijk worden. De rechtspraak in een kleine stad als Breda kende duidelijk een geheel eigen dynamiek. Persoonlijke banden tussen hoge functionarissen betekenden al gauw een beknotting van de vrijheden van gewone burgers, terwijl op hun beurt de gerechtsofficieren vatbaar bleken voor omkoping. Deze vorm van klassejustitie bleef ook in de achttiende eeuw duidelijk waarneembaar, bijvoorbeeld in 1766 toen een dochter van de tweede vrouw van burgemeester Van Hulst ondervond dat geen advocaat of procureur durfde haar zaak tegen de burgemeester op zich te nemen.⁵⁹ In Breda kende iedereen elkaar en waren de machtigen oppermachtig. En hoe liep het af met de arme Cathelijne, wier proces de aanleiding was geweest voor al het rumoer? Zij werd op 8 februari 1642 gevonnist om publiekelijk te worden 'geschavotteerd' en geselsd, waarna zij voor eeuwig uit de baronie werd verbannen.⁶⁰

In haat verenigd

Burgemeester Willem Snellen

Rentmeester Adriaan Verelst spreekt in een brief uit 1640 - twee jaar dus vóór de hierboven beschreven gebeurtenissen - van de '*Bredase Dryvulducheyt*' (dezelfde woorden verving hij later, mogelijk wegens hun godslasterlijk karakter, door '*dit Bredaesche Triumviraet*').⁶¹ De rentmeester was op dat moment in zijn eigen conflict met de Van Aerssens gewikkeld omtrent de afbraak en nieuwbouw van huizen bij de Grote Kerk. Behalve zeer inzichtelijk voor de Bredase politiek, vereist de

⁵⁷ Ibid., f. 472r d.d. 31-03-1642.

⁵⁸ Ibid., f. 476r-v niet gedateerd. In dit stuk worden de volgende voorbeelden aangehaald: stadhouder Cornelis Damisse-schepenen Hendrick, zijn broer; stadhouder Johan van Goor-schepenen Johan Gerard van Goor, zijn broer; stadhouder Anthonis Pesser-schepenen Jacob, zijn zoon en de president (Van Goor), een zwager; stadhouder Pieter Bernagie-burgemeester/president Gosuin.

⁵⁹ NA, NDR inv.nr. 8007, f. 294 e.v. De kwestie had betrekking op de erfportie die haar stiefvader niet wilde uitkeren.

⁶⁰ SAB, ORA inv.nr. 112: register van criminele vonnissen 1626-1694, f. 9.

⁶¹ Brekelmans, 'Het keurslijf van de Grote Kerk' 24-25; voor de brief, zie: NA, NDR inv.nr. 8011, f. 238c.

Drieuldigheid naast een vader en een zoon tevens nog een heilige geest: om wie ging het hier in Breda?

Gesuggereerd is wel dat gouverneur De Haulterive de derde man is geweest.⁶² Zoals elke gouverneur van Breda, was deze eveneens een stroman van de prins. De gouverneurs hadden zich in het verleden regelmatig gemengd in de stedelijke politiek; ook De Haulterive zou dit op zijn beurt niet nalaten. Diens taken (militair), nationaliteit (Fransman) en religie (katholiek) maakt hem daarentegen eerder tot een buitenstaander dan een insider. Eind 1641 schreef predikant Renesse zeer vergenoegd te zijn met de aanstelling van Erasmus van Falkenhaan tot commandeur (de tweede militair in rang) die 'niet alleen van de religie' was, maar tevens 'een lant-saet, twelck de gemeijnte ten hoogsten aengenaem is.' In Breda had men het duidelijk niet zo op vreemdelingen. Zijn militaire kwaliteiten kwamen tevens van pas: de soldatenmilitie zou zo beter geleid worden en minder vatbaar zijn voor 'de inwendige sieckte in de policie': recent had men namelijk 'divisie gezocht in de militie tegen de gouverneur.'⁶³ De gouverneur was binnen Breda dus niet onomstreden. Wegens gebrek aan overige kritiek op De Haulterive, van wie juist werd gezegd dat 'sijn hert open ging' als men van Breda sprak op visite in Frankrijk, is deze aanname desondanks niet aannemelijk.

Gezien de politieke constellatie is het veel waarschijnlijker dat de derde persoon, en leidende figuur in de stad zelf, mr. Willem Snellen was. Al direct na de Staatse verovering in 1637 werd hij tot burgemeester benoemd na eerder in 1625 de stad te zijn ontvlucht voor de Spanjaarden. Dit is in zoverre opvallend aangezien hij zelf niet op enige bestuurlijke ervaring kon bogen: zijn vader was echter de laatste burgemeester geweest uit het Staatse tijdperk. Het is goed mogelijk dat in de persoon van de zoon bewust is gezocht naar een vorm van continuïteit in leiderschap; de Spanjaarden op hun beurt hadden tenslotte hetzelfde gedaan met mr. Hendrik Montens. Snellen was, hoe dan ook, onomstreden:

Sijne Hoogheijt heeft de stad in de politie een grote dienst bewezen door Snelle tot borgemeester te verkiezen, een persoon die onberoerelick is tot eenige corruptien.⁶⁴

Ter onderstreping hiervan is al even Snellens rol als stille kracht aangestipt achter de oppositie tegen de Van Aerssens: de andere schepenen keken voornamelijk naar hem voor leiderschap. Het betrof in die zaak vooralsnog een technische kwestie - een interpretatie van de rechtsregels en privileges van de stad, welke juist door Snellen werden verdedigd: diens verzet gold dus minder de Van Aerssens persoonlijk. Snellen was bovendien een opportunist die, als het hem zo uitkwam, diezelfde privileges evenzeer schond. Bijna twee jaar later kwam hij namelijk zelf hiervoor onder vuur te liggen.

Eind 1643 wendde Elisabeth van Loon, de weduwe van Pieter Gobblings, zich tot de domeinraad.⁶⁵ Zij was door het overlijden van haar man belast met de opvoeding van de kinderen onder wie Adriaan Pieter, die 'sijne sinnen niet machtich sijnde ... waarmede sij suppliant geduijrende haeren weduwelicke staet in continuele sorge is geweest, volgens haeren schuldigen plicht.' Diens krankzinnigheid be-

⁶² Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 101.

⁶³ UBL, Collectie Handschriften, inv.nr. HUG 37, litt. 6: d.d. 20-11-1641.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 396r-397r: rekest van Elisabeth van Loon, weduwe Peeter Gobbinx; niet gedateerd maar met apostille d.d. 10-12-1643; ibidem, f. 399r-v: aanspraak en conclusie voor Willem Snellen contra Elisabeth van Son (niet gedateerd); ibidem, f. 401r: notulen domeinraad d.d. 10-12-1643.

gon echter steeds serieuzere vormen aan te nemen, waardoor zowel zichzelf (ze was circa zeventig jaar oud) als haar burens gevaar liepen. Zij was dan ook tot het inzicht gekomen hem voor een tijdje veilig buiten de stad onder te brengen in Geel ‘uijt de oogen van degene die hij imagineert, hem ijets daertoe gedaen te hebben’, in de hoop dat dit beterschap zou brengen. In Geel was een befaamd dolhuis met gezinsverpleging van geesteszieken waar hij beter kon worden opgevangen.⁶⁶ Op 10 oktober was hij met de hulp van de pastoor van Ginneken weggebracht maar onderweg werd de jongen aangesproken door Jacob Seldenslag en Jan den Tibert, die hem waarschuwdn niet op de kar plaats te nemen omdat deze hem zou wegvoeren. In Ginneken stond vervolgens een kar gereed, waar de voerman en de dienstmeid van Elisabeth hem probeerden op te krijgen. Zij moesten hem uiteindelijk tegen zijn zin op de kar zetten, waarbij hij luidkeels riep ‘Help mij Godt’. De reis verliep verder zonder problemen en bereikte het einddoel: het huis van de koordeken te Geel, waar hij vrij was om te gaan en staan waar hij wilde.

De hele episode bereikte naderhand alsnog de oren van de burgemeester die onder de duidelijke impressie verkeerde dat de jongen was ontvoerd. Hij ontbood de weduwe daarom bij zich thuis. De zorg voor lijf en goed (‘hals ende have’) van alle burgers was ambtshalve zijn plicht en zij diende de jongen terug te brengen of anders het gerecht zijn loop te laten. Opnieuw was daarbij iemand van het katholieke bevolkingsdeel het slachtoffer van intimidatie. Zij rekende op diens billijkheid en humaniteit maar desalniettemin werd zij op vier november gedaagd. Vervolgens had zij zich met een verzoekschrift tot de magistraat gewend die echter met meerderheid van stemmen haar verzoek had afgewezen, reden waarom zij zich uiteindelijk tot de domeinraad wendde. De domeinraad besliste uiteindelijk tegen de burgemeester die zijn bevoegdheden had overschreden in een zaak waar volgens hun slechts de drossaard in had mogen treden.

Dit laatste reflecteert wederom de dualistische wijze waarop dit trio met elkaar omging. De drie vormden misschien niet altijd één front maar is het toeval dat tijdens de heerschappij van de Van Aerssens over de stad hij, Snellen, meestal het andere burgemeesterschap (dat van tesorier) vervulde en zagezegd op de winkel paste? Hier was dus wel degelijk sprake van een bondgenootschap. Daarnaast was hij een van de weinige autochtone Bredanaars van statuur, een personage om wie niemand heen kon – zelfs de Van Aerssens niet. De twee buitenstaanders - want dat waren zij toch in eerste instantie – gebruikten hem dus op slimme wijze ter legitiematie van hun macht. Door Adam van Broekhuizen wordt hij verder als een eminent rechtsgeleerde omschreven en een ‘poeet in latijn en duyts’.⁶⁷ De grote man bleek echter minder ‘onberoerelick’ tot corruptie dan aanvankelijk gedacht. In volstreckte tegenspraak tot de aanbeveling van Renesse staat dan ook de volgende aanhaling elf jaar later:

mits de altegroote nonchalance vande borgemeester Snellen in ende omtrent de politije vande stadt, als hebbende tsedert de laetste continuatie ende vanden eersten oktober aff nijet meer als [niet ingevuld] malen opt stadthuys geweest, ende sich alsnoch sonder reden ofte onse kennisse absenterende.⁶⁸

⁶⁶ Zie op dit punt verder: De Bont, ‘De gezinsverpleging’.

⁶⁷ *Manuscript Broekhuizen*, deel 13: ‘lijst van eenige vermaarde mannen’. Van Goor noemt hem opvallend genoeg niet in zijn ‘vertoog der geleerde en beroemde mannen’.

⁶⁸ NA, NDR inv.nr. 8007, f. 62r-64v d.d. 11-11-1652.

Wat was hier aan de hand? Eind 1652 verdween Snellen onder mysterieuze omstandigheden uit de stad in een schandaal waarbij hij privé-belangen boven het stadsbelang stelde. Opnieuw betrof het hierbij de leverantie van turf, een gevoelig thema voor Bredase tresoriers.⁶⁹ Ditmaal was er sprake van een contract voor de levering van Hollandse turf voor de aanstaande winter, omdat de stad het met de lokale compagnie van de gemoedens niet eens had kunnen worden. De burgemeester was zelf een groot turfontginster en zal deze concurrentie met lede ogen hebben aangezien: reeds had hij in een impulsieve bui bij de domeinraad in Den Haag zijn ontslag aangeboden.⁷⁰ Ondertussen was men in de stad op instigatie van de tienraad verder gegaan met de besluitvorming in deze kwestie, zonder hem daarin verder te kennen. Snellen zag zich nu voor een voldongen feit gesteld maar dit accepteerde hij niet, want hij was in zijn functie als buitenburgemeester als enige bevoegd om dergelijke financiële transacties te sluiten. Hij beschouwde hun handelswijze dan ook als illegaal, onethisch (de tienraad had de burgemeester 'sijnde geen leverancier meer' hierover in moeten lichten) en oneervol omdat zijn reputatie was aangetast. Hoewel naar aanleiding van zijn lange remonstrantie 'debatten' in de magistraat volgden, scheidde het college zonder besluit.

Op 11 november echter werd, notabene in afwezigheid van Snellen, de resolutie van 8 oktober over de inkoop van turf bevestigd en een week later alsnog in zijn aanwezigheid bekrachtigd.⁷¹ Kennelijk had hij zijn verzet opgegeven maar het geheel zinde hem allerminst. Twee dagen later al kwam Snellen niet meer opdagen en liet hij doorschemeren geen opdrachten van de magistraat uit te willen voeren.⁷² De burgemeester had er schoon genoeg van, zeker toen een dag later zijn rekeningen werden gevorderd.⁷³ In het plegen van lijdzaam verzet tegen zijn behandeling, koos hij voor de meest radicale oplossing: zonder opgaaf van reden verliet Snellen de stad om, naar het zich laat aanzien, pas enige jaren later terug te keren. Hij hield daarmee de eer aan zichzelf. Had het 'geweten' van de stad dus zelf gewetensloos gehandeld en had hij iets te verbergen? Was hij bang dat aan de hand van het nieuwe contract eigen, corrupte praktijken uit het verleden boven water zouden komen? Of hadden de schepenen Michiel Ryers en Johan van Vliet bij het accepteren van een concurrerend bod misschien zelf wel voordeel genoten? Vooralsnog laadt de burgemeester, door onaangekondigd de stad te verlaten, de meeste verdenking op zich maar in zijn handelen was de magistraat evenmin verre van zuiver geweest. Dat laatste was echter eerder regel dan uitzondering in Breda en symptomatisch voor de bestuurlijke praktijken in deze stad, waar een permanente strijd om de macht woedde. Niet uit te sluiten valt verder dat met het wegvallen van de machtsfactor van de drost, die in 1651 was overleden, zijn eigen gezag aan het wankelen was gebracht en zijn positie plotseling onhoudbaar was geworden.

Daarmee was, na de dood van drossaard Van Aerssen, nu ook een tweede man aan het heilig verbond ontvallen: de derde, burgemeester Johan van Aerssen, zou twee jaar later in 1654 komen te overlijden. Snellens jaren in de politieke wildernis - al was hij tussentijds even weesmeester geweest - duurden tot eind jaren vijftig, toen hij weer schepenen werd. Diens terugkeer kan niet worden losgezien van wat komen ging: zijn rol stond als het ware in de sterren geschreven. In 1660 nam hij namelijk een zeer prominente plaats in bij het onthaal in de stad van de toekomstige Engelse

⁶⁹ Zie hoofdstuk vier.

⁷⁰ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-52, f. 281-2 d.d. 21-10-1652.

⁷¹ Ibidem, f. 286 d.d. 11-11-1652 en f. 287 d.d. 18-11-1652.

⁷² Ibid., f. 287-288 d.d. 20-11-1652.

⁷³ Ibid., f. 289-290 d.d. 21-11-1652.

koning Karel II. Voor dit gedenkwaardige moment schoof men de belangrijkste inwoner van de stad naar voren en de keuze viel, uiteraard, op hem: hij was tenslotte een 'seer geleerd ontsaglijk man'. Die keus is des te opvallender als men bedenkt dat bijvoorbeeld de twee zittende burgemeesters hiervoor werden gepasseerd: Snellen had duidelijk ergens een persoonlijk lijntje lopen naar de Oranjes, al werd zijn familie al veel langer geprotegeerd. De rol van 'kingmaker' stond Willem Snellen dan ook op het lijf geschreven: op 14 april verwelkomde hij namens de magistraat de vorst en tien dagen later deed hij hem 's ochtends vroeg vanuit het kasteel weer uitgeleide. Voor deze gelegenheid had hij speciaal een 'aansprake' in het frans gecomponeerd, waarna nog een korte conversatie volgde.⁷⁴

Vanwege de plichtplegingen stonden Snellen en Breda weer op de kaart. Hoewel teruggeroepen onder de Stuarts, bloeide hij pas weer op onder Amalia. Hij werd uiteindelijk in 1677 ook begraven 'aghter haere maiestijts gestoelte omtrent den thooren': dood verkeerde hij daarmee nog dichterbij haar nabijheid dan gedurende zijn leven.⁷⁵ Haar protectie lijkt mede te zijn gebaseerd op zijn persoonlijke verstandhouding met Frederic Rivet, lid van de domeinraad, maar in dit geval misschien nog wel belangrijker haar secretaris. Deze was een zoon van de beroemde theoloog André Rivet, die hofpredikant was onder Frederik Hendrik, tevens in dienst verkeerde van de Illustre school (en als zodanig zijn laatste levensjaren in Breda versleet) en werd aangesteld als gouverneur van prins Willem II. Burgemeester Snellen was als een van de weinige stadsbestuurders bij Rivet op sterfbezoek geweest in 1651.⁷⁶ Frederic Rivet op zijn beurt maakt er melding van dat hij bij de 'heer Snellen' logeerde als hij op weg was van en naar Turnhout, waar Amalia hof hield.⁷⁷ Via Snellen kon zij eveneens lokaal tegenwicht bieden aan de Engelse factie binnen de domeinraad, die te Breda zo dominant was geweest. Dat er mogelijk zoiets als een Duitse hof-factie bestond met tentakels op lokaal niveau, blijkt verder uit het feit dat toen Snellen in 1652 zijn burgemeestersambt resigneerde de schepen Johan Jacob Hausman (iemand met zijn eigen Duitse hofconnecties) - al dan niet uit sympathie - hetzelfde deed. De politieke rol als patrones van zowel Mary Stuart als Amalia in het eerste stadhouderloze tijdperk verdient wat dat betreft nader onderzoek.⁷⁸

De kwestie Govert van Alphen

Met de introductie door vader en zoon Van Aerssen na 1637 van het principe van een familieregering in de stedelijke politiek raakten de bestuurlijke verhoudingen in de Bredase magistraat permanent uit balans. De lokale 'partijschap', die dit met zich mee bracht, staat beter bekend onder de naam factiestrijd. Het woord familieregering geeft kernachtiger weer waar het in facties in wezen om draaide: maximale lokale politieke invloed van één of hooguit enkele families die aan elkaar verwant waren. In Breda werd dit politieke (machts)mechanisme vertraagd door twee factoren: de opeenvolgende veroveringen van de stad en de vele benoemingen van

⁷⁴ *Manuscript Broekhuysen*, deel 35.

⁷⁵ Aangezien hij het graf al in 1655 had gekocht, na de aanleg van de prinsenbank, bestaat over zijn bedoeling geen enkele twijfel, zie: SAB, ORA inv.nr. 535, f. 304 d.d. 23-01-1655: 'niewwt graff lanck veerthien ende breeft acht ende eenen halven voeten (tezamen 119 voet a fl. 357.-) ... aende noortsijde vande kerck in het eerste choorken naest het heijlich graff vanden thoren aff, naest het groot kerckhoff.'

⁷⁶ Rivet, *Les dernières heures*, 31.

⁷⁷ GAH, Archief Weeskamer inv.nr. 2350.

⁷⁸ Zie op dit punt eerder ook hoofdstuk drie.

niet-Bredanaars in het stadsbestuur onder het mom van patronage. In het geval van Van Aerssen gold dat partijschap bijvoorbeeld met de familie Buycx; zo kon het dus gebeuren dat ook hun familieleden als Van Lankveld en Ryers het Bredase stadsbestuur werden binnengeloodst. Het benoemen van verwanten zonder brede onderliggende steun had echter zo zijn nadelen.

Eind 1649 overleed mr. Willem Stas en moest een andere schepen voor hem in de plaats worden benoemd. De keuze van Willem II viel uiteindelijk op Govert van Alphen, hoewel in de aanstellingsakte tot twee keer toe de naam van mr. Jacob Stas (de zoon van de overledene) werd doorgehaald.⁷⁹ Vervanging van een vader door zijn zoon zou in de Bredase context al vrij ongebruikelijk zijn geweest, maar allicht beter dan wat zou volgen. Bij de beëdiging van Van Alphen op 3 december ging het faliekant mis, zo schreef de drossaard:

Soo hebbe corts daernaer sooveel misgenoegen inde magistraet, ende eenparich inde tienraetsmannen bevonden, dat het ongelooflijck is: alle de borgerij woelt eenparich tegens hem.

Dit kon uiteraard niet zonder enigegoede reden zijn. Die bestond erin dat de ‘ge-qualificeerste’ burgers van ’s-Gravenmoer een document hadden ondertekend waarin Van Alphen voor een dief werd uitgemaakt, een claim die zij bereid waren te staven met nog meer beschuldigingen.⁸⁰ Cornelis van Aerssen was verrast en voorzag niet veel goeds: ‘in somma dit werck gaet heel grof’. Hij had Van Alphen lange tijd gekend ‘maer van sulcke saecken noit gehoort’:

Ick wenste wel dat het niet waer en ware, van sijnent wegen. Den man is ondertuschen ongeluckich, ende ten hoogsten, soo het leugens sijn die hem naergegeven worden, dan ick vreesse datter wel iets aen mocht sijn, terwijl het volck soo egael roept.⁸¹

Gealarmeerd over deze onverwachte ontwikkelingen schreven op hun beurt ook magistraat en tienraad aan de prins, met het verzoek niet nader met Van Alphen te hoeven ‘besoigneren’ totdat deze zich van de beschuldigingen had gezuiverd:

alsoo denselven Van Alphen verscheijde ampten in Hollant is becleedende, ende niet alleen van vele grove fauten berucht ende tersaken van eenige derselver albereijts geactioneert is, maer selffs dat hij bij vele tersaken van dieverije, knevelerije ende schrobberije openlijck beschuldigt wort.⁸²

Behalve een particuliere kwestie was met de aanstelling tevens de naam van de stad in diskrediet geraakt en was het niet langer alleen een zaak van de magistraat, blijkens een uitgebreide memorie van de tienraad, maar:

een saecke die betreft den luyjster der regeringe, de rust ende welvaert van sijne Hoocheijts stadt Breda, ende de goede ingesetenen vandien, die nu sooveel geleden ende uijtgestaen hebbende, ende als naer heuren adem snackende, welrust ende welvaert, die vande rustige ende irreprochiabe regelinghe, naer de genade ende gunste van sijne Hoocheijt, niet weijnich en dependeert.⁸³

⁷⁹ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 192r d.d. 05-11-1649.

⁸⁰ Ibidem, f. 200r d.d. 02-12-1649.

⁸¹ Ibid., f. 194r d.d. 04-12-1649: brief C. van Aerssen.

⁸² Ibid., f. 198r: niet gedateerd.

⁸³ Ibid., f. 201r d.d. 29-11-1649: ‘pointen bij thienraetsmannen’.

Waar lag nu precies de pijn? In de eerste plaats was Van Alphen baljuw van 's-Gravenmoer, een ambachtsheerlijkheid onder Rijswijk. Hij was daarmee een officier in dienst van het bestuur van Zuidholland en als zodanig was zijn benoeming in Breda in strijd met de privileges van Brabant. Ernstiger waren de aanklachten die verband hielden met zijn functioneren aldaar. Hierin verkeerde deze baljuw overigens niet alleen: over het algemeen stonden baljuws of schouten niet best aangeschreven wegens hun vele misdragingen. Of zij daarin altijd alleen de schuldigen waren valt nog te bezien, maar in de publieke perceptie konden zij geen goed doen.⁸⁴ Ook Van Alphen was in dat opzicht over de schreef gegaan. Door de Grafelijkheidsrekenkamer was hij reeds levenslang verbannen verklaard uit Holland en ongeschikt om enig ambt te bekleden; de 'gemeijnte' van 's-Gravenmoer claimde nog fl. 3.600.- van hem die hij onrechtmatig had verkregen; bovendien had hij onderdak geboden aan twee moordenaars. Behalve baljuw, was hij tevens nog ontvanger van de 20e, 30e en 40e penning. De tienraad, die toch vooral financiële waakhond van de stad was, had daarom nog een specifieke klacht: Van Alphen had openlijk zijn best gedaan om het middel op het kleinzegel in de stad in te voeren. Nu was dit sowieso strijdig met de capitulatievoorwaarden van 1637, maar meer in het bijzonder vermoedde men dat Van Alphen reeds een commissie op zak had om de inning te gaan pachten!⁸⁵ De kersverse schepen zou dus onbeschaamd gaan proberen de stad voor zijn eigen financiële karretje te spannen.

Ondanks de vrij massale oppositie vanuit de politieke rangen zette een groep Bredase inwoners eind december 1649 toch een steunbetuiging voor de nieuwbakken schepen op papier. Slechts één schepen, Jacob Drabbe, ondertekende deze lijst. Dat was niet zo verwonderlijk want de twee families kenden elkaar uit Bergen op Zoom, waar leden van de familie Van Alphen begin zeventiende eeuw uit opportuniteit naar toe waren getrokken.⁸⁶ Tot de overige ondertekenaars behoorden onder andere griffier Johan van Vliet, chirurgijn Michiel Ryers (beiden het jaar daarop schepen) en controleur van de werken Laurens Dryfhout.⁸⁷ Opvallend is dat in dit document Van Alphen als 'inboorlingh ende ingeseten' wordt aangemerkt: hij was dus wel een geboren Brabander maar in dit geval geen Bredanaar. Het feit dat hij in Holland werkzaam was maakte hem desalniettemin ongeschikt voor het schepenenambt, nog afgezien van de grote commotie die hij daar had veroorzaakt. Tevens wordt hij nog omschreven als een eerlijk en oprecht man. De hele kwestie heeft desondanks nog het meest weg van een vooropgezet plan, indachtig ook de aantijgingen over het klein zegel. De grond was hem in Holland duidelijk te heet onder de voeten geworden en via patronage in de vorm van de domeinraad had hij een benoeming in Breda weten te bemachtigen. De doorhalingen in zijn aanstellingsakte wijzen erop dat slechts op het allerhoogste niveau - griffier Buysero of prins Willem II - deze beslissing is genomen. Hoewel de Bredase magistraat in deze vrij machteloos stond, kon men zich op formele gronden wel verzetten en de uitvoering trainen. Door zijn oppositie werden echter wel de eigen werkzaamheden aangetast en raakte het gezag van de magistraat verder ondermijnd.

⁸⁴ Wagenaar en Van der Meij, 'Een schout in de fout'.

⁸⁵ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 203r.

⁸⁶ Zie eerder hoofdstuk acht.

⁸⁷ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 193r d.d.30-12-1649: ondertekenaars J. van Vliet, Laurens Drijffhout, Dirck van der Mijl, J. Drabbe, Mich. Rijers, M. v.d. (onleesbaar), J. Beens, A. Bouaert, Rogier Meijers, W. Strijp en Joh. Laerhoven.

Ondertussen kreeg de domeinraad een heel pakket documenten opgestuurd omtrent Van Alphens verleden in 's-Gravenmoer, waarbij met name de tienraad (de behartiger van het Bredase burgerbelang bij uitstek) een actieve rol in het vergaren van het diverse bewijsmateriaal speelde.⁸⁸ De aanstelling van Van Alphen bleef ondertussen slechts provisioneel van kracht, maar op 29 januari 1650 werd hij alsnog toegelaten tot het schepenenambt.⁸⁹ Binnen een week was de verwarring echter compleet toen op het stadhuis na afloop 'van de rolle' (het beëindigen van de rechtszitting) drie inwoners van 's-Gravenmoer publiekelijk in de vierschaar, ten overstaan van vele advocaten, procureurs, de president-burgemeester en de schepenen (meer dan vijftig mensen in totaal), Van Alphen voor infaam, een dief, knevelaar, 'schrobber ende meijneedich' uitmaakten.⁹⁰ Dergelijke beschuldigingen in het openbaar geuit waren een blamage voor de hele politieke klasse want ook de overige schepenen werden hierop aangesproken. De schepenen wilden dat Van Alphen vervolging tegen hen zou instellen maar die weigerde dit te doen, waarna de drossaard de drie personen liet arresteren. Twee dagen later werd Van Alphen gevraagd hoe hij zich zo snel mogelijk van alle blaam zou willen zuiveren. Zijn suggestie om het Hof van Holland in te schakelen viel niet in goede aarde, omdat daar reeds drie zaken tegen hem liepen! De tienraad drong erop aan hem zo lang buiten de regering te houden; het geheel had grote opspraak en ergernis veroorzaakt onder de hele stedelijke bevolking tot in de baronie aan toe. Ook de drossaard zag duistere wolken samenvakken: 'hoe dit aflopen sal weet ick niet, de heele stadt is onstelt.'⁹¹

“Dese geoppresseerde stadt ende gemeente”

Nu was Breda wel vaker ontsteld, zeker sinds het triumviraat vanaf 1637 aan de macht was, maar vanwege de opeenstapeling van incidenten raakte het openbare gezag danig ondermijnd. Iemands afkomst en herkomst werden telkens op een goudschaaltje gewogen om een zo evenwichtig mogelijke balans in het stadsbestuur te krijgen. Met iedere nieuwe benoeming dreigde dan ook onmiddellijk het gevaar van destabilisatie. De kwestie Van Alphen was dan ook geen storm in een glas water, maar past in een breder patroon. De aantijgingen waren ook dermate serieus dat dit de gemoederen bleef bezighouden. Wegens diens aanblijven kreeg de griffier van de stad op 4 april 1650 'eenige segswoorden' met schepenen Pieter van Bernagie. Volgens Van Vliet waren die hem in 'vroolijckheijt' ontvallen, maar zo werden ze door de tegenpartij niet opgevat: integendeel, hem werd onmiddellijk een proces aangedaan. Om zich te verdedigen verzocht hij de magistraat op 19 mei om enige tijd voorbereiding, hiermee aangevend dat hij tijdelijk absent zou zijn in zijn functie. De magistraat wees dit niet alleen af, hij velde een hard oordeel: Van Vliet diende binnen drie dagen te antwoorden; tevens werd hem 'verboden de rolle ende practijcque, totdat hij sijne bewijzen soude hebben overgedient'.⁹² Van Vliet werd dus voorlopig als advocaat geschorst maar als getraind jurist zocht hij zijn gelijk via een andere weg: de Raad van Brabant. Hiermee maakte hij zich alvast niet populair want de Raad van Brabant werd door de domeinraad maar

⁸⁸ Ibidem, f. 223r d.d. 10-01-1650: magistraat aan domeinraad.

⁸⁹ Ibid., f. 225r d.d. 15-01-1650.

⁹⁰ Ibid., f. 226r-227r d.d. 08-02-1650; f. 229-231.

⁹¹ Ibid., f. 235r d.d. 06-02-1650 brief Corn. van Aerssen.

⁹² NA, NDR inv.nr. 8007, f. 42r d.d. 24-09-1650; het ongedateerde rekest van Van Vliet, met apostille van 24-09-1650, zit hierachter gebonden.

moeizaam erkend. Hoewel voorzien van twee mandementen van reformatie (beroep) en een surceance (schorsing), wilde de magistraat hem niet toelaten. 'Hierdoor is niet alleen hij in zijne gerechtigheit, practijcque ende reputatie gekort maar ook zijn cliënten die hij in verscheidene processen is dienende.' Uiteindelijk verzocht hij daarom aan de heer van Breda hem bij provisie in zijn praktijk toe te laten, beducht als hij was voor een 'prejudiciabel vonnis vande voorschreve wethouders'. Op 24 september werd de magistraat gelast hem zijn werkzaamheden te laten hervatten. Het aanblijven van Van Alphen ondermijnde duidelijk de groepsmorale en een nieuwe uitbarsting lag dan ook in het verschiet.

Wellicht om dit te voorkomen maar tevens uit ongenoegen kwam het bij de magistraatsbenoeming dat najaar door de domeinraad tot een soort algehele wetsverzetting. Maar liefst vier schepenen werden verwijderd, met als belangrijkste slachtoffers Pieter van Bernagie en Anthonis van Buerstede gevolgd door Jan Willemsz. van Bergen en Damis Jansz. De vraag of hiermee bewust een onderliggende factie werd verwijderd kan niet zonder meer positief worden beantwoord. Bernagie keerde het volgende jaar alweer terug (het jaar daarop gevolgd door Damis Jansz), maar voor Buerstede duurde dit tien jaar en voor Van Bergen zelfs nog langer. De strijd was er dan ook eerder een tussen de stad en de domeinraad die Oranje-clënten als Van Alphen en Van Vliet niet afviel - ongeacht hun twijfelachtige persoonlijke status. Van Vliet op zijn beurt verklaarde in 1651 dat één partij alles in de war stuurde en het niet slecht zou zijn voor de stad wanneer 'die heeren' eens plaats maakten voor anderen.⁹³ Met hen bedoelde hij ongetwijfeld het triumviraat Van Aerssen-Snellen, het trio dat te Breda verdeel(de) en heerste.

Een dergelijke ontboezeming van een politieke medestander als Van Vliet is veelzeggend voor de verziekte sfeer waarin de Bredase politiek was beland. Hij zelf had er in ieder geval schoon genoeg van. Met de kern van het conflict in wezen onopgelost, ging de strijd dan ook gewoon door.⁹⁴ Mr. Goswinus van Bernagie was in 1645 benoemd als advocaat van de heer van Breda: in februari 1652 was het zijn beurt om geschorst te worden. 'Hoe dat den advocaet Gooswijn van Bernagien eenigen tijt geleden sich sooverre heeft te buijten gegaen van hen verthoonderen [magistraat] groffelijck ende onlijdelijck te iniurieren soo bij publicque schriften als anderssints'. De schorsing gold totdat hij zijn excuses zou maken maar, evenals Van Vliet, toog hij meteen naar de Raad van Brabant om zijn juridisch gelijk te halen. De magistraat toonde zich hevig verontwaardigd dat dit rechtscollege zich überhaupt inliet met een politiek besluit 'doch heeft [Bernagie] echter soo veele weten te wege te brengen dat zij hem een mandement penael hebben verleend en hem tot de bediening van zijn ambt te admitteren'. Nu de magistraat van een andere kant werd aangevallen, zocht ook hij (bij 'meeste' stemmen - dus niet unaniem) bescherming bij de domeinraad in wiens dienst Bernagie tenslotte verkeerde:

wesende dit alle een saecke van consequentie ende grootte prejuditie strijdich tegens de gerechtigheit van sijn hoogheit ende derselver stadt, ende dienvolgende deselve proceduren sijn streckende tot vilipendientie van sijn hoochgem. hoogheijts autoriteit ende onlijdelijcken smaet vande magistraet van Breda voorcomstich vuijt eenen advocaet selfs bij sijn gemelte hoogheit gestelt die specialijck opt gementioneerde recht behoorde te letten.⁹⁵

⁹³ *Briefwisseling Huygens*, V, nr. 5177 d.d. 13-09-1651.

⁹⁴ NA, NDR inv.nr. 8007, f. 50r-v. d.d. 29-02-1652

⁹⁵ *Ibidem*, f. 51r-v.

Onverdraagzaam of niet – er was nogmaals sprake van ‘enorme iniuriën naer recht en reden onlijdelijck’ – op 4 maart werd Bernagie na het inwinnen van advies van diverse rechtsgeleerden geschorst: het bijwonen van de vierschaar en rol, zowel van de Hoofd- als schepenbank werd hem ontzegd en geen van zijn rekestten of pleidooien mochten worden aangenomen.

Op 19 maart schreef de Raad van Brabant om de partijen - Bernagie, Van Alphen en een deputatie van de magistraat - in Den Haag bijeen te laten komen om een akkoord te sluiten. Het is niet duidelijk of hier gehoor aan is gegeven, maar een week later waren de rapen pas goed gaar. Op 26 maart verklaarden de burgemeesters de eerdere resolutie inzake de schorsing voor ongeldig, met als belangrijkste reden de rechtsgang binnen de stad niet te willen verstoren. Stadhouder Buycx werd gelast Bernagie ongemoeid te laten. Dit aanhorend verlieten de aanwezige schepenen Hausman, Beens en Van der Noot uit protest de vergadering. Ook griffier Van Vliet was, al dan niet toevallig, absent; in zijn plaats werd de resolutie ondertekend door zijn substituut. Een dag later tekenden schepenen Drabbe, Beens, Ryers en Van der Noot officieel protest aan (zij het in de marge) ‘tegen de pretense annullatie ... gesochte smaet aen t’corpus van justitie, hetwelcke moste wesen beschut ende niet gescheut bij borgemeesteren voorsz.’.

Achter de nieuwe machtsstrijd in Breda, permanent gevoed door de overheersende rol van patronage bij de benoemingen van de Oranjes, ging in wezen een factiestrijd schuil met geheel eigen etiketten: domeinraad versus magistraat, ambtenaren versus ambtsdragers, inheemsens versus uitheemsens. Met zoveel verdeeldheid en opeenvolgende ruzies kan legitiem de vraag worden gesteld of en in welke mate het stadsbestuur van Breda nog functioneerde. Dergelijk onderling gekibbel is wellicht nog tot daaraan toe maar reeds werd geconstateerd dat de rechtspraak in het slop raakte, waardoor de bewoners van stad en land het enige echte slachtoffer werden: door partijdigheid van hogerhand kregen zij geen recht.

Na de wetsverzetting van oktober 1652 werd in dat opzicht een nieuwe climax bereikt: ‘het is vandaghe de vierde mael achter den anderen, dat d’ordinaris rollen vande justitie alhier, niet en sijn affgelopen, ende dat vanwege eenighe misverstanden ontstaen tusschen sommige heeren vande wet’ schreef burgemeester Van Aerssen, die zelf vond dat hij ‘noch door redenen, noch door autoriteit niet en can remedieren’. Met name dit laatste is onthullend: de burgemeester, die decennialang zo had gedomineerd, constateerde dat hij alleen (niet langer) voldoende gezag had. Zijn zoon, de drossaard, was het jaar tevoren overleden waarmee een belangrijk deel van zijn machtsbasis was komen te vervallen; daarnaast lag ook burgemeester Snellen inmiddels onder vuur. Hoe ingewikkeld de zaak lag en hoe verstrengeld de belangen van de diverse partijen, blijkt ook uit zijn eigen slotopmerking:

ps. de redenen vande voorsz. misverstanden sijn teveel om hier te verhalen, meene oock dat deselve u.e. voor t’meerendeel genoeg bekent sijn.⁹⁶

Het verzwijgen van de burgemeester van de feiten is door de geboden reconstructie gelukkig opgeheven en in het voorgaande diepgaand geanalyseerd. De tweespalt bleek hoe dan ook groter dan ooit. In een remonstrantie van tesorier Drabbe plus vijf andere schepenen werd uit de doeken gedaan hoe ‘eenige’ van de magistraat (gedoeld wordt in elk geval op Van Aerssen) op onbehoorlijke wijze in naam van de magistraat zowel mondeling als schriftelijk hun beklag hadden gedaan bij de

⁹⁶ Ibidem, f. 60r: d.d. 26-10-1652.

domeinraad over de ruptuur in de justitie en politie van de stad, 'met dewelcke sij ons achter de rugge pogen te becladden, ende hen eijgen vuyl te bedecken'.

Wel is waar dat wij helaas onlangs hebben moeten gedogen hoe president Aerssen met eenige weijnige vande sijnen aenhangh d'authoriteit ende respect vande magistraet soo weijnich geacht hebben dat zij lieden advocaat Bernagie continuele ende onlijdelijcke inobedientie ende wederweerdicheden iegens ons soo int particulier als in onse functie publiekelijk twee jaar lang te stijven ende patrocineren.

De justitie had inderdaad geen voortgang maar dit had geheel andere oorzaken dan dat de meerderheid van de schepenen door absentie hun werk niet deed. Recent nog had schepen Pieter van Bernagie in de schepenenbank zijn zoon Goswinus voorgedragen als advocaat, in weerwil van de resolutie van de magistraat van 17 september. 'De president [Van Aerssen] poocht liever van dagh tot dagh de voorsz. resolutie omverre te stoten, als onder middel vandijen de rolle voort te doen gaen'. Dat niet alleen: onwillige schepenen in dit plan werden door hem als commissaris in rechtszaken simpelweg geweerd. Hoe viel dit alles - vijftien jaar van continue machtsusurpatie – nog recht te breien?

Middelertijt nijttemin ernstelijk hopende ende met verlangen affwachtende, dat de verwarde ende ingewickelde saken van dese geoppresseeerde stadt ende gemeente (gelijck wij nevens andere goede ingesetenen met suchtende herten innerlijck gevoelen ende getuijgen) door Godes hulpe eenmael mogen werden geredresseert ende gerestabilieert.

Het duurde nog ruim driekwart jaar voordat de ernst van de zaak ten volle tot de domeinraad bleek te zijn doorgedrongen. In een opmerkelijke (naar nu pas naar aanleiding van deze reconstructie blijkt) stap werden op 23 juni 1653 Van Vliet en Van Alphen als schepenen vervangen. Let wel: zij werden respectievelijk benoemd tot griffier en secretaris van de stad. Dit kan men nauwelijks als een demotie opvatten, maar eerder als een gouden handdruk.

De nominaties anno 1665

De verdwijning van het Bredase triumviraat begin jaren vijftig van de zeventiende eeuw schiep ogenschijnlijk ruimte voor de zo gewenste verandering; wat volgde, ondermijnde de magistraat nog meer. Door het machtsvacuüm binnen de domeinraad in de beginjaren van het eerste stadhouderloze tijdperk, werd geen nieuwe drost benoemd maar diens plaatsvervanger, stadhouder Buycx, tijdelijk tot drost geëleveerd. De lokale stadhouder werd zodoende de machtigste functionaris. Omdat deze bij voorkeur uit plaatselijke families werd gerecruteerd en vervolgens zijn eigen patronage liet gelden werden de problemen van een familieregering in de vorm van factiestrijd alleen maar groter. De verdwijning van burgemeester Willem Snellen eind 1652 kan haast niet anders dan ingegeven zijn door het aan de macht komen van Daniël Buycx: hun periodes van dominantie en afwezigheid overlappen elkaar bijna precies. De eigen cliëntèles binnen de domeinraad en de wens van een machtsvevenwicht zorgde tegelijk voor een plafond aan de groei van facties in Breda. Johan Buycx, een broer van de stadhouder, werd bijvoorbeeld pas tot burgemeester benoemd na de dood van Daniël hoewel hij in de tussentijd wel gewoon schepen was.

Bij blijvende absentie van de drossaards, die zich nauwelijks meer in Breda lieten zien in de tweede helft van de zeventiende eeuw, groeide de persoon van de lokale

stadhouder uit tot een ware potentaat. Zonder te beschikken over het gezag van de drossaard (die hij wel bij herhaling probeerde te invoceren), beschikte hij voortaan over diens sleutel tot de macht in de vorm van de nominaties voor het schepenaamt. In plaats van als buitenstaander boven de partijen staand werd hij, als lid van een van de patricische families (Buycx, Bernagie, Damisse), stemmingmaker. Buycx' optreden was in dat opzicht nog voorzichtig, al vormde hij wel de kern van een eigen factie nadat familieleden als zijn broer Johan en zwager Michiel Ryers in de magistratuur waren benoemd.

De nieuwe verhoudingen tussen onderliggende en bovenliggende facties blijken mede uit de commentaren van de lokale stadhouder Bernagie bij zijn nominaties voor 1665, een van de weinige die bewaard is gebleven voor de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁹⁷ Mr. Goswinus van Bernagie, advocaat van Zijne Hoogheid, was Buycx in 1660 als stadhouder opgevolgd. Dit was gebeurd door duidelijke interventie aan het hof, om meer precies te zijn de Engelse factie onder leiding van Heenvliet, en daarmee was tegelijkertijd een kiem gelegd voor plaatselijke oppositie. Bernagie had namelijk de autoriteit van de domeinraad nodig om zijn gezag aanvaard te krijgen. Op de achterkant van een van de documenten uit de tijd van zijn aanstelling (dat kennelijk als aantekening is gebruikt) staat vermeld dat 'Snellen, Buijckxs en Buerstede zijn allen geweest die dese oppositie hebben gemaect; de andere zijn wel.'⁹⁸ Bernagies' akte van aanstelling werd vanuit dit kamp fel bestreden, zijnde het resultaat van duistere machinaties.

De oppositie van de beide toenmalige burgemeesters, Johan Buycx en Willem Snellen, hoeft in dat opzicht niet te verbazen: beiden zagen immers hun positie bedreigd. De derde regent, Anthonis van Buerstede, was een decennium eerder tegelijk met Goswinus' vader verwijderd uit de magistratuur en had net als Snellen bijna een decennium langs de kant gestaan. Een verdere bevestiging van de ingewikkeldheid van plaatselijke politieke verhoudingen te Breda in de speurtocht naar facties, blijkt wel uit het feit dat Snellen en Buycx tot 1663 aanbleven als burgemeesters. Dit kan als een slimme zet van Bernagie worden gezien om zo zijn voornaamste critici te appeaseren, maar uit de nominaties van 1665 blijkt grotendeels een ander verhaal. In de eerste plaats wijst de stadhouder erop dat volgens oud gebruik de 'wijse' magistratuur reeds voor het derde jaar achtereen was gecontinueerd en er alleen daarom al tenminste wijzigingen nodig waren. Bernagie vergiste zich hierin zoverre, dat de magistratuur slechts twee jaar achtereen volledig was gecontinueerd in 1662 en 1663; in 1664 had een minimale wijziging van één persoon (Samuel Suerius in plaats van Johan Jacob Hausman) plaatsgevonden. Was continuering van de magistratuur in de periode voor 1637 voornamelijk een zwaktebod wegens een gebrek aan kandidaten, daarna kan het als een mechanisme voor stabiliteit worden opgevat.

De lokale stadhouder was - niet verbazingwekkend - ronduit negatief over de rol van president Willem Snellen. Bernagie wijst speciaal op twee op dat moment lopende processen, die Snellen tegen de prins van Oranje als heer van Breda voert:

Nu wat quaet exempel ende wat naerdeel aen het rechte ende gesach van sijne hoogheijt het soude geven, ondersaten [Snellen] te maintineeren, ende in soo considerabel employ, als is dat van de eerste magistrat van Breda, te continueeren,

⁹⁷ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 325r-327v d.d. 06-10-1664: Bernagie aan Buysero.

⁹⁸ NA, NDR inv.nr. 7980, f. 603v. Bij het rijtje met namen is ook die van Berlicum gevoegd, maar hij wordt tevens genoemd onder degenen die 'wel' zijn; men was van zijn positie dus niet zeker: hij behoorde echter zonder twijfel tot de Bernagie-factie (zie verder hoofdstuk elf).

selffs gedurende die tijt dat de selve het recht van den heere zijn segel ende dat meer is hare hoogheijt genadige hant, noch disputeren ende daer tegen in formeel proces staen, dat can uwe wel Ed. beter als ick bedencken.

Snellen was enerzijds de meest onberekenbare factor in Bredase regeringskringen sinds 1637 maar anderzijds genoot hij groot gezag onder de burgerij. Om een invloedrijk man als hij, in feite de belangrijkste regent ter plaatse, kon men eenvoudigweg niet heen hoezeer hij ook de ‘stadspartij’ favoriseerde boven die van de domeinraad. Tot aan zijn dood in 1677 zou hij dan ook op het kussen blijven zitten, het ware kenmerk van een Bredase oligarch.⁹⁹ In plaats van Snellen zag de lokale stadhouder liever tesorier Johan Buycx als president die zich in de voorgaande drie jaar ‘hem rustelijck ende wel daer inne hebbende gecomposteert’. Evenmin als zijn broer, bleek Johan een scherpstijper en dus goed te handhaven onder een nieuw regime: Buycx werd echter gedemoveerd naar het schepenambt, evenals Snellen. De lokale stadhouder kreeg het, kortom, niet helemaal naar zijn zin: benoemingen bleven het prerogatief van de heer van Breda of zijn domeinraad. Als goede burgemeesterskandidaat en opvolger van tesorier Buycx beschouwde de stadhouder zonder enige schroom zijn eigen vader Pieter van Bernagie, die op dat moment eerste schepen was (degene met het meeste aantal dienstjaren):

Hopende dat sijne goede ende pertinente rekeningen al voor ontrent seshien off meer jare aen de stadt van zijn drie jaeren borgemr. ampt gedaen, sijne hooge jaren, ende getal van achtentwintich soo eijgene als aengehoude [aangehuwde] kinderen ende kintskinderen, daer onder seshien sonen, hare hoogheijt genadelijck sullen bewegen ende wij lieden alsoo alle meer ende meer geobligeert te continueren met onse vierige gebeden voor hare als sijne hooghts. langduerich ende voorspoedich leven ende welvaren.

Tegen zoveel lof en andere plausibele redenen kon de domeinraad moeilijk op en zijn vader werd probleemloos benoemd tot tesorier. De stadhouder liet zich bij deze en andere gelegenheden duidelijk voorstaan op familiale deugdzaamheid als instrument voor eigen dynastievorming:

De wijle de veranderinge van de magistrat van Gberch [Geertruidenberg] nu wederom voor handen is, soo come ick uw wel edt. in alle ootmoet bidden dat het de selve gelieve met zijn faveur tot het borgemeesterampt te promoveren mijn schoonbroeder Cornelis Block, een eerlijck man ende daerom oock, soo ick bericht ben, op de nominatie gebracht. Ick bidde onderdanichlijck dat uwe wel edt. dese mijne importuniteijt gelieve ten besten te duijden. Ick, die ses kinderen hebbe, doe dit voor een peter moeij sonder kinderen.¹⁰⁰

Het zo sterk benadrukken van de hoeveelheid kinderen van de betrokkenen wees mogelijk op de noodzaak van goede financiële vooruitzichten voor de familie Bernagie als cliënten van de Oranjes en diende dus als een aanzet tot nog verdere patronage. Uit de hele toonzetting blijkt hoe de stadhouder duidelijk de grenzen van patronage opzocht zowel als cliënt en als patroon, waarbij publiek en privaat belang moeiteloos in elkaar overgingen. Geertruidenberg lag weliswaar buiten de baronie maar zijn schoonbroer, die pas één jaar schepen was, werd inderdaad al

⁹⁹ Zie eerder hoofdstuk vier.

¹⁰⁰ NA, NDR inv.nr. 7984, f. 200r d.d. 28-11-1665.

meteen het volgende jaar aldaar tot burgemeester benoemd. De nieuwe lokale stadhouder probeerde zijn macht dus zo volledig mogelijk te benutten.

Over de schepenen van de stad had de stadhouder in zijn recommandaties beduidend minder aan te merken dan de burgemeesterskandidaten, op Anthonis van Buerstede na. Die werd geassocieerd met Snellen en dat was, gelet op het voorgaande, beslist geen positieve aanbeveling. Buerstede was bovenal zelf voor geen kleintje vervaard: 'Ende wijders hoe scherp bits ende vinnich hij is, dat is uwe wel edelheit al voor desen bekend, ende hebbe ick het oock tot leetwesen meenichmael onder-vonden, doch sonderlinge op die tijt, als hij mij dat ick in mijne functie sat ende den heere drossaert representeerde, voor den eersten dieffherije gescholden heeft.' Zoals gezegd ging het er onderling niet zachtzinnig aan toe, maar dat lag zeker niet alleen aan de dubbelzinnige positie van stadhouder Bernagie:

Hier is niets nieuws dan onsen presedent [Anthonis van Buerstede] heeft met Snelle[n] vandaech weer wat gesturmt over tgeven van opini in een proses, daer verstaen is dat den presedent ongelijck heeft met condemnatie van kosten. Het was in de hooftbanck: als het niet naer sijn sien gaet soo meent die hont dol [hondsdoel] te woorden. In pont van justie behoort ider sijn vrij oordeel te hebben.¹⁰¹

Gesteld kan dus worden dat Bernagie-Buycx en Snellen-Buerstede in de jaren zestig en zeventig van de zeventiende eeuw de kern vormden van twee elkaar opposerende facties binnen Breda. In hun strijd om de macht zochten zij beurtelings steun bij de domeinraad of de magistraat: ongetwijfeld tegen Bernagies' zin werd Buerstede gepromoveerd tot president die, net als Snellen, op steun elders kon rekenen. Meer nog dan dat was er onder de regenten sprake van grote ego's. De oligarchen vormden elkaars concurrenten rondom wie de overige schepenen zich positioneerden. Problemen in de persoonlijke omgangssfeer gingen hierdoor een steeds grotere rol spelen na 1637.

Wat betreft de overige schepenen was Bernagie een stuk positiever gestemd. Hendrik van Berlicum, Damis Jansz, Johan van Bergen, Jacob de Bons en Jan van der Strepen hadden allen diverse jaren gediend en konden volgens de stadhouder probleemloos worden gecontinueerd. Van Berlicum was degene die 'in mijne absentie het drossaert ampt altijd wel waerneemt' en zich op dat moment vooral bezig hield met de bestrijding van de pest, die weer eens de kop had opgedoken in de Baronie. Met geen woord wordt echter gerept over de grote bestuurlijke problemen waarin deze zelf was verwickeld geraakt, problemen die hem minstens zo contentieus maakten als Snellen: Van Berlicum behoorde duidelijk tot de Bernagie-factie en de stadhouder viel hem - voorlopig althans - niet af!¹⁰² 'In plaetse van Damisse soude sijn soon Jan, die het bequaem is, tot schepen kunnen gestelt ende alsoo gerequieerde veranderinge soude officieuse gemaect worden'. Damis Jansz. was sinds de reductie al vele jaren schepen en zeker niet de jongste meer; met de benoeming van zijn zoon Johan Damisse zou continuïteit worden gegarandeerd. Tevens zou op deze wijze een minimale verandering van één persoon kunnen worden doorgevoerd, zonder de onderlinge balans te verstoren. Johan, die er inmiddels enige jaren in de tienraad als leerschool had opzitten, werd inderdaad benoemd. 'Van Bergen ende Bons sijn goede ende seer vreedsame lieden': Jan van Bergen, verre familie van Bernagie en directe nazaat van de Bredase turfschipper, en Jacob de Bons werden

¹⁰¹ Ibidem, inv.nr. 8010, f. 1326r d.d. 21-11-1665 brief J. Damisse.

¹⁰² Zie hoofdstuk elf.

beiden herbenoemd. 'Vander Strepen is een rechtsgeleerde van goet oordeel, tot dien den eenichsten van adel die in de magistrat is'. Over de kwaliteiten van Jan van der Strepen zijn we relatief slecht geïnformeerd; een bewijs voor zijn meesters-titel is er echter alvast niet. Samuel Suerius 'die maer een jaer gedient heeft soude, onder ootmoedige correctie, met geen goet fatsoen kunnen uijtgelaten worden'. Kennelijk was ook dit een reden voor benoeming; men kon toch iemand moeilijk al na een jaar weer de deur wijzen, zeker als hij rentmeester van de domeinen was!

Een vergelijking van de 'consideration' van Bernagie met de opmerkingen van drossaard Bernuy zestig à zeventig jaar eerder leert dat er toch het nodige was veranderd in de Bredase politiek. Van een gebrek aan kandidaten ingegeven door overwegingen van religie en sociale status was niet langer sprake: de schepenen waren duidelijk aan een professionaliseringsproces onderhevig. Het regentendom had tevens een veel regulierder karakter gekregen; voor eventuele benoemingen kwamen nog louter oud-schepenen in aanmerking. 'Onder diegeene die nevens ander uijt de bequaemste ende voornaemste oude regenten voorgesteld sijn soude ick sonderlinge derven recommanderen Vingerhoets, een ingeboren borger, een out schepen, levende op sijne rentten, welcken ick bevonden hebbe dat nu drie jaren herwaerts goede devoiren ten dienste van den armen ende godtshuijsen gedaenen heeft'; Vander Noot die verscheijde jaren schepen is geweest is ingeboren borger rustich, ende vreedsaem man; soo mede is Johan van Alphen'. De voorkeur voor vreedzame lieden was niet verwonderlijk: het eerste stadhouderloze tijdperk (1650-1672) zag het toppunt van factiestrijd in Breda. Voor het eerst domineerden de eigen regenten het plaatselijk bestuur van de stad, daar waar uitheemsen tot dan toe zo'n grote rol hadden gespeeld. De periode van de 'ware vrijheid' ging in Breda zodoende tevens gepaard met hevige onlusten.

Bestuurlijke normen en waarden

Als nadere uiting van de politieke verhoudingen waren de vergaderingen in Breda van de magistrat en de schepenbank daarmee allesbehalve saaie aangelegenheden, zo is uit het bovenstaande wel gebleken. De 'discussiecultuur' werd hier duidelijk op een geheel andere wijze gevoerd dan volgens het polderoverlegmodel van Van Deursen ('een ordelievend volkje') of Frijhoff en Spies.¹⁰³ De alledaagse politieke realiteit binnen stadsbesturen was een stuk feller dan menig historicus ons graag wil doen laten geloven. Regenten of raden waren vrijwel permanent en in de eerste plaats met hun eigen machtspositie bezig in plaats van het grotere gemene goed, daarmee het idee van consociationalisme of de corporatie ondermijnend. De commotie die Ambrosius Martini veroorzaakte eind zestiende, begin zeventiende eeuw met zijn kleineringen aan het adres van sommige schepenen en respectloos gedrag ten overstaan van de autoriteiten meer in het algemeen was in dat opzicht slechts een voorbode voor wat in Breda stond te gebeuren.¹⁰⁴ Voor wie er maar oog voor heeft, bestond er onder de vernislaag van patronage bijvoorbeeld ook wel degelijk corruptie. De opeenvolgende familieregeringen na 1637 vergemakkelijkten dit pad, maar ook menig individuele schepen zwichtte voor geld. Gedurende het Spaanse interregnum hadden enkele schepenen bewust gebruik gemaakt van de afwezigheid van sommige anderen. Zij hadden vervolgens door griffier mr. Gysbrecht Eelkens

¹⁰³ Van Deursen, *Een dorp in de polder*, 246; Frijhoff en Spies, *1650 Bevochten eendracht*, 218-224.

¹⁰⁴ Zie hoofdstuk elf.

enige ordonnanties en resoluties laten opstellen, zonder dat de anderen daarvan kennis mochten hebben of dat deze werden geregistreerd.¹⁰⁵ Hier werd bewust informatie achtergehouden en het oogmerk kan haast niet anders dan fraude zijn geweest (waarschijnlijk met de verdeling van servitiegelden). De burgemeester uit deze jaren, mr. Johan van der Venne, zou bovendien na 1637 nog jarenlang worden gemaand om een betere financiële verantwoording van zijn uitgaven in deze te overleggen. Hij hield echter de boot zoveel mogelijk af, zich er daarbij op beroepend dat hij slechts aan Brussel hoefde te rapporteren.

Fraude met raadsdocumenten was ook minder uitzonderlijk dan gedacht. In zijn onderzoek anno 1678 naar de misdragingen van stadhouder Cornelis Damisse, stuitte de fiscaal van de Raad van Brabant op minstens één onwillige getuige: schep en David Boursse. Tijdens zijn verhoor in Den Haag wenste deze zich niet te laten inpakken door zijn ondervragers, toen die meer te weten wilden komen hoe bepaalde handelingen tot stand waren gekomen in de magistraat: men had namelijk sterk de indruk dat de besluiten werden 'gedicteerd'. Hoewel Boursse de domeinraad in algemene termen wel informeerde, beriep hij zich tevens op zijn beroepsgeheim daarmee blijkgevend dat zoiets normaal als een ambtseed (door sommigen) wel degelijk ter harte werd genomen.¹⁰⁶ Hij was wel aanwezig geweest op die bewuste dag bij de raadsvergadering, maar had niets gezien of gehoord wat niet op zijn eigen persoon betrekking had!

Het feit dat de betrokken griffier een zoon was van schep en Boursse doet hier minder terzake, al kan dit allicht diens zwijgzaamheid mede verklaren. Nee, erger was dat in dit geval - zonder nader acht te slaan op de beraadslagingen - de stadhouder begon met het dicteren van de door hem gewenste besluit. Helaas weten we niet waar dit geval betrekking op had; maar dit was beslist een ongebruikelijke gang van zaken. In hoeverre het inhoudelijk afweek van wat in de magistraat eerder was afgesproken, staat niet vast en van een letterlijke vervalsing is daarom geen sprake. Uit het feit dat het voorwerp van onderzoek werd, spreekt echter een intentie tot misleiding ten nadele van iets of iemand wat wel degelijk serieus genomen werd: de stadhouder had zich weinig gelegen laten liggen aan de bestuurlijke mores van zijn tijd, wat hij bewees door zijn verdere intimidatie van zijn mede-bestuurders.

De klachten over het dicteren van raadsbesluiten stammen weliswaar uit het laatste kwart van de zeventiende eeuw onder het bewind van Damisse en Van Goor als respectieve lokale stadhouders, maar komen als zodanig niet uit de lucht vallen. Zij kennen een lange aanloop van ontregelde normen binnen de lokale justitie en politiek. De culminatie hiervan eind zeventiende eeuw, zoals blijkt uit een opmerkelijke resolutie van de Bredase magistraat in 1690 aan het adres van stadhouder Johan van Goor, is dan ook weinig verrassend:

De stadhouder draagt voor dat hij verstaan heeft dat veele calanges ende aghterklap hem zijn nagegeven, als namentlijck dat sijn ed. imperieus ende trotselijck was levende omtrent de magistraet; dat wel dickmaels was gebeurt, dat als imant vande magistraet opde marckt was gaende dien sijn ed. wilde spreekken, in plaetse van een dinaer, daernaer toe te seijnden deselve hadden gefluyt, ende als die bij hem was gecomen deselve over de schouderen hadde toegesproocken thoonende daerdoor alsoo desselfs imperieusiteijt ende rigoreuscheijt omtrent de heeren vande magistraet;

¹⁰⁵ SAB, OSA inv.nr. 14: AM 1635-1662, f. 171v-172: d.d. 07-01-1640.

¹⁰⁶ BHIC, RvB, inv.nr. 447.110.

Ten tweeden datter heeren waeren die soudén geseight hebben, dat den heere stadthouder soo imperieus was, dat bij aldijen sulcx continueerde liever vuijt de magistraet te willen wesen alsser in;

Ten derden dat imant vande heeren soudén hebben geseight dat den gewesene stadthouder Damisse een engel tegens hem was, ende wij hebbender nu een aende sijde gebraght ende van ter sijde weder een gecregen die ons wel anders prickelt;

Ten vierden datter eenige vande heeren geseijt hadden dat den stadthouder met sijn eijgen handt een vonnis bijde magistraet vastgesteld gecorrigeert ende verandert heeft, reght tegens de wille ofte intentie vande magistraet, welck een saeck was die behoorde gefiscaliseerd te werden, ende soo veel te schandelijcker, dat sulcx een advocaat-fiscael selver dede, ende dat daervan nogh de minute was bewaert;

Ten vijffde, dat generaliter was geseight, dat sijn ed. de lieden omtrent de boetens te hart was aentastende ofte schrobbende.¹⁰⁷

Wie wilde er eigenlijk nog schepen van Breda zijn - laat staan worden - als dit het bestuurlijk klimaat was, vol roddel en achterklap, waarin men terecht kwam? De weinig enthousiaste houding van sommige regenten en de grote groep van passanten (48,6 %) wordt dan ook steeds begrijpelijker. Het Bredase schepenambt was geen ereambt voor een groep voorname ingezetenen met eigen middelen die zich bestuurlijk hadden bekwaamd, maar een inwisselbaar ambt dat louter op basis van patronage werd vergeven en factievorming bevorderde. Als men er eenmaal zat was het vervolgens de bedoeling er zoveel mogelijk uit te halen: dit lijkt althans in Breda de mores geweest. De politiek bleek dus vooral een harde leerschool voor veteranen.

De lokale stadhouder en de magistraat hielden elkaar eind zeventiende eeuw in-middels in een verstikkende houdgreep. Dit laatste zou men verder mogen afleiden uit het weinig geloofwaardige slot van de voorgaande resolutie:

De heren van de magistraat verklaren eenpariglijk dit alles onwaarachtig te wezen en veele andere contrarie depositien vande conduite vanden heere stadthouder soude connen geven; de stadhouder meldt nog dat de domeinraad zou hebben beweerd dat hij de outheur soude wesen van alles wat de magistraat resolveert; wil een declaratie van de magistraat hiertegen, en krijgt deze.

De schepenen trokken hun kritiek terug zodra interventie van buiten dreigde: de machtsspelletjes waren slechts voor interne consumptie en niet bedoeld om aan de grote klok te hangen. De opeenvolging van incidenten laat echter zien dat zij zich hier na 1637 structureel mee bezig hielden, daarmee hun eigen gezag en dat van de wet in het algemeen ondermijnend.

Representatie

Raadsvergadering en raadhuis

De groeiende onderlinge onenigheid brengt ons vanzelf terug naar de plaats van handeling. In principe waren de beraadslagingen van de magistraat geheim. Veel van het bovenstaande staat dan ook niet in de notulen vermeld: die bieden, zoals nu is gebleken, slechts een gecensureerde versie van de politieke geschiedenis. Het feit dat in het geval van Breda dankzij de domeinraad zoveel boven tafel komt over

¹⁰⁷ SAB, OSA inv.nr. 36: NM 1688-95, f. 83v-85 d.d. 22-06-1690.

de stedelijke politieke cultuur is dan ook grote winst. Tussen de formele omgangsvormen en de informele verhoudingen gaapte kennelijk een steeds diepere kloof. Naar buiten toe werd het idee van eenheid desalniettemin zoveel mogelijk uitgedragen en zelfs in toenemende mate. Door de toegenomen invloed van de tienraad werd in Breda in 1604 besloten de raadskamer te vergroten, omdat deze vanwege de gezamenlijke vergaderingen te klein was geworden.¹⁰⁸ Een paar jaar later werden negen grote rode leren stoelen en twaalf groene leren stoelen aangeschaft, elk voorzien van het stadswapen.¹⁰⁹ Na de dood van drost Bernuy in 1613 werden enkele maatregelen, zij het van symbolische aard, genomen om deze functionaris een deel van zijn groeiende machtspositie te ontnemen. In de vierschaar golden voortaan enige nieuwe regels om beter orde te houden.¹¹⁰ Veel van de bepalingen zoals het aanvangstijdstip en het decor van de Bredase magistraat en schepensbank dateren dus van eind zestiende, begin zeventiende eeuw.

Ook aan de algemene bereikbaarheid van het stadhuis werd gedacht; een paar jaar later werd besloten een weg aan te leggen over het stadserf achter het stadhuis.¹¹¹ In 1646 werd in dat opzicht een veel opmerkelijker besluit genomen. Pieter Bernagie, op dat moment tesorier, werd het toegestaan 'dat hij in het scheij gedient tusschen desselffs ende der stadts erven een deure sal vermogen te maecken om voor sijn persoon alleenlick op stadthuijs te mogen raden ende keeren'.¹¹² De Bernagies verschaften zich daarmee in feite een privé-toegang tot het stadhuis! Vijfentwintig jaar later was de scheiding tussen het huis van de Bernagies en het stadserf ernstig vervallen geraakt. Stadhouder Goswinus moest daarom op eigen kosten een stenen muur laten maken. Gebruik van de weg, waarvan sprake is dat die tot dan toe was gedoogd, werden hem en zijn nakomelingen nu voorgoed gegund - op voorwaarde dat indien deze weg in handen van militaire personen zou geraken (door koop of vererving) gebruik ervan alsnog zou komen te vervallen.¹¹³

Van gelijkheid in rang tussen de schepenen was in de loop van de zeventiende eeuw ook steeds minder sprake. Het commissarissenwerk werd in toenemende mate verdeeld onder leden van de eigen factie, die daarmee tevens financieel werden bevoordeeld. Ook de lokale stadhouder bevoordeelde onbeschaamd zijn familieleden. Na zijn benoeming in 1676 beklagde Jan van der Strepen zich over de 'pre-seancie' (volgorde) bij het aanzitten in de raadskamer. Hij was in 1675 nog eerste schepen geweest (de langstzittende sinds 1667), maar met het afgaan van burgemeester Willem Snellen moest hij een plaatsje opschuiven omdat die nu in rang voorging. Cornelis Damisse had echter zijn eigen benoeming als nieuwe stadhouder onmiddellijk aangegrepen om zijn oude vader Damis Jansz nog een keer tot schepenen te benoemen. Vanwege diens anciënniteit - hij was in 1640 voor het eerst gekozen en in 1663 voor het laatst - kreeg hij de stoel naast de inmiddels weer schepenen geworden Snellen toegewezen, dit volgens de stadhouder op last van de drossaard. Van der Strepen verzette zich hiertegen maar overleed korte tijd later.¹¹⁴ Postuum kreeg hij alsnog gelijk: formele verhoudingen in Breda bestonden echter nog slechts op papier, de realiteit was een geheel andere.

¹⁰⁸ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-11, f. 27v d.d. 08-03-1604. Zie verder: Van der Meij, 'Decemviratus', 97-98; 101.

¹⁰⁹ SAB, OSA inv.nr. 556: Stadsrekening 1606/7, f. 186-v. In 1590 werden voor vijftien stuivers per stuk zes nieuwe stoelen aangeschaft, zie: SAB, OSA inv.nr. 540: Stadsrekening 1590, fol. clxxxvi verso.

¹¹⁰ SAB, OSA inv.nr. 12: AM 1612-24, f. 40 d.d. 26-10-1613.

¹¹¹ SAB, OSA inv.nr. 11: AM 1603-11, f. 145v.

¹¹² Ibidem, inv.nr. 14: AM 1635-62, f. 204v d.d. 19-02-1646.

¹¹³ Ibid., inv.nr. 15: AM 1662-1701, f. 54.

¹¹⁴ Ibid., inv.nr. 33: NM 1668-77, f. 149v d.d. 13-10-1676.

Een van de zeldzame keren waarop de schepenen (behalve in de kerk, waar zij vaak verstek lieten gaan) traditiegetrouw als collectief optraden betrof de jaarlijkse maaltijd ter gelegenheid van de vernieuwing van de magistraat. Hiermee gaf men uiting aan een gemeenschappelijke identiteit als representant van de corporatie die Breda heette. De bekende Breda-vorser Corstens sprak voor de zestiende eeuw reeds van zogeheten 'smuldagen der magistraten' waar het hele jaar door, bij de minste of geringste gelegenheid, stevig werd geschransd.¹¹⁵ Met Pinksteren werden bijvoorbeeld grote hoeveelheden rundvlees, hoenderen en kalfsborst geserveerd. In 1566 besloot de magistraat dat deze viering voortaan beter paste in de huiselijke kring, mogelijk een gevolg van de Reformatie.¹¹⁶ De eigenlijke wetsverzettingsmaaltijd bestond uit een banket van 'coude spijs' (en was dus geen diner), waarvan de kosten ook aardig konden oplopen. In 1599 werd voor bijna honderddertig gulden aan 'marchepainen, sucaten, mermolada, rosquillen, biscuijt, suijcker ende anderssins' opgegeten.¹¹⁷ Uiteraard werd er ook het nodige gedronken maar bier en wijn waren voor eigen rekening.

Al van begin af aan was er kritiek op de kosten van de maaltijd. Bij de introductie van een nieuw bestuursreglement in 1592 werd van de maaltijden gezegd dat 'die zoo costelijck vielen, dat daerinne het meestendeel, jae geheel het gewin ende profijt, dwelck zij waren genietende, ten aensien vande haer bedieninge worden geconsumeert ende gesmolten'.¹¹⁸ Nu was de wetsverzetting van 1591 inderdaad aangegrepen om de inhaling van het turfschip nog eens dunnetjes van achter de bestuurstafel over te doen: fl. 321-12-3.¹¹⁹ Een jaar eerder was op de toen nog gebruikelijke datum van 15 februari slechts voor iets meer dan honderd gulden verschransd.¹²⁰ De bepalingen van Maurits 'dat deselve quade costume' voortaan achterwege diende te blijven, waren desondanks aan dovemansoren gericht: dit aspect van de groepscultuur althans was de meesten te lief om zomaar op te geven.

De heer van Breda trof in dat opzicht eveneens blaam omdat hij de stad voor zijn eigen doeleinden bleef gebruiken. Zo waren in 1594 bij de magistraatswisseling aanwezig: Maurits, graaf Willem van Nassau, graaf Anholt, beide graven van Solms, generaal Vere, de gouverneur 'met meer andere heeren ende edellieden'; drossaard, schout, burgemeesters en schepenen met de ritmeesters en kapiteinen. Burgemeesters en schepenen vroegen vervolgens nog de tienmannen, de klerken 'ende camerling van zijnen p. E. den rentmr. Backx met meer andere' om te blijven.¹²¹ Speciaal voor deze gelegenheid werd het geheel opgevrolijkt met trompetgeschal, iets wat sinds begin zestiende eeuw niet meer gebeurd was.¹²² De wetsverzetting van Breda was zodoende bij tijd en wijle ook een demonstratie van de eigen dynastieke ambities van de heer.

Klachten over de onkosten zouden met enige regelmaat blijven terugkeren maar tevergeefs. De maaltijd bleef daarnaast gebruikt worden om - meest buitenlandse - edelen te fêteren en vormde aldus tevens een verlengstuk van het Haagse hof en

¹¹⁵ Corstens, *Bredaniana*, CVII. Vergelijk: Streng, 'Stemme in staat', 290-297.

¹¹⁶ Holleman, *Dirk van Assendelft*, 101.

¹¹⁷ SAB, OSA inv.nr. 549: stadsrekening 1599, f.148; de leverancier was apotheker mr. Lucas Staes.

¹¹⁸ SAB, OSA inv.nr. 217: brieven stadsbestuur 1592-5, litt.6.

¹¹⁹ SAB, OSA inv.nr. 541: stadsrekening 1591, f. 140.

¹²⁰ Ibidem, inv.nr. 540: stadsrekening 1590 f. 144-v.

¹²¹ Ibid., inv.nr. 544: stadsrekening 1594, f. 228-v. De vraag of rentmeester Adriaan Bacx inderdaad als een hofling behorend tot het stadhouderlijk hof moet worden aangemerkt, is onduidelijk. In Bergen op Zoom werden hoge functionarissen van de markies bij gelegenheid eveneens als 'domestieken' van de markgrafelijke familie beschouwd, zie: De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 79; 83.

¹²² Gerritsen, 'Het Bredase muziekleven', 132.

van de domeinraad. In 1648 bedroegen de kosten inmiddels iets meer dan vierhonderd gulden.¹²³ Dit had voornamelijk te maken met het feit dat het gezelschap inmiddels danig was uitgebreid.

Dit blijkt uit twee bewaard gebleven uitnodigingslijsten van de jaren veertig (uit respectievelijk 1644 en 1649).¹²⁴ De maaltijd was omgevormd tot een hoogtij van 'civic culture', waarbij de hele stedelijke gemeenschap was vertegenwoordigd. In 1599 was de uitnodiging nog beperkt geweest tot de gouverneur, drossaard, schout, oude en nieuwe schepenen en alle ritmeesters en kapiteins van het garnizoen.¹²⁵

Het gezelschap was omstreeks het midden van de zeventiende eeuw inmiddels zo groot geworden dat er zelfs sprake was van twee aparte bijeenkomsten. Op de eerste dag - 10 oktober - ging het vooral om de politieke (drossaard, stadhouder, burgemeesters, schepenen en tienraden), ambtelijke (griffier, secretaris, ontvanger, licentmeester, controleur, stadsdoker, functionarissen van de weeskamer), militaire (gouverneur, majoor, burgerkapiteins en hun majoor) en religieuze (predikanten) top van de stad, plus eventuele hoge gasten van buiten. Op de tweede, vermoedelijk daaropvolgende dag kwamen de politieke en militaire top van de stad samen met de houders van de subalterne ambten: kerkmeesters (in elk geval die van Markendaal), weesvaders, gasthuismeesters, manhuismeesters, armkinderhuismeesters en bedienaars van de armen. Verder waren ook de oud-schepenen - voor zover zij niet een van deze functies bekleedden - en enkele andere belangrijke individuen uitgenodigd. Eenheid en verscheidenheid dus. De schepenbank hield op de 'genechtdagen' na afloop zelfs telkens een maaltijd. Ook hier werd al spoedig het mes ingezet. In 1597 werd eerst bepaald dat nog maar één stoop wijn zou mogen worden geschonken.¹²⁶ Twee jaar later was de maaltijd geen vanzelfsprekendheid meer, maar moest die uitdrukkelijk vantevoren worden opgegeven bij de conciërge van het stadhuis. Deze mocht vervolgens niet meer dan tien potten wijn (tezamen een kruis) schenken en de betaling was ieder voor zich.¹²⁷

Na de stadsbrand van 1534 diende het stadhuis tevens als teerhuis: feesten en partijen werden sindsdien hier gehouden. Tegelijk beschikte men voor bijzondere gelegenheden over een uitwijkmogelijkheid in de vorm van het kasteel van Breda, zoals met de vredesonderhandelingen in de stad van 1667. Het stadhuis was nogal gewoontjes zoals ook blijkt uit een prent gemaakt ter gelegenheid daarvan. Dat dit als onderkomen ook in de ogen van de magistraat niet langer toereikend was, blijkt uit een aantal veranderingen in de laatste decennia van de zeventiende eeuw. In 1680 werd het pand 'het groote hardt' (het Liggend Hert) naast het stadhuis aangekocht voor uitbreiding en in de daaropvolgende jaren werden een reeks veranderingen doorgevoerd.¹²⁸

In 1683 werd besloten een vertrekkamer achter de raadskamer te laten maken.¹²⁹ Deze ruimte moest voortaan als ontvangstruimte - anti-chambre- gaan fungeren. Anderhalf jaar later werden de tapijten die men er een tijdje op proef had hangen alsnog aangeschaft.¹³⁰ Ook de secretarie barstte inmiddels uit haar voegen: begin 1685 werd besloten de 'peltierskamer' voortaan voor de opslag van charters en pa-

¹²³ SAB, OSA inv.nr. 597: Stadsrekening 1648, f. 104.

¹²⁴ SAB, OSA inv.nr. 397.

¹²⁵ SAB, OSA inv.nr. 549: stadsrekening 1599, f. 148.

¹²⁶ SAB, OSA inv.nr. 10: AM 1597-1602, f. 11 d.d. 10-03-1597.

¹²⁷ *ibidem*, f. cl verso d.d. 22-03-1599.

¹²⁸ *Ibidem*, inv.nr. 34: NM 1678-83, f. 261-2 d.d. 05-02-1680.

¹²⁹ *Ibid.*, f. 477 d.d. 18-06-1683.

¹³⁰ *Ibid.*, inv.nr. 35: NM 1683-87, f. 39v d.d. 27-11-1684; f. 41v d.d. 11-12-1684.

pieren te gebruiken.¹³¹ Verdere verfraaiing volgde door middel van de aanschaf van een staand uurwerk voor in de raadskamer begin jaren tachtig; de Utrechtse horlogemaker Mobach kreeg vanaf 1685 jaarlijks vijf gulden om dit op te winden.¹³² In 1694 moest het grondiger worden hersteld; Jacob Zeemans kreeg de opdracht dit zo goedkoop mogelijk te doen.¹³³ In 1692 werd van stadhouder Johan van Goor 'eene groote schilderije sijnde een schouwstuck' voor vijftientig gulden en vier stuivers overgenomen, dat hij eerder uit de erfenis van Margaretha de Chabert had gekocht.¹³⁴

Dit was tevens het jaar waarin de schilder Jacobus van Baarstroi 'het nieuw collegie' schilderde.¹³⁵ Wat daarmee precies wordt bedoeld, blijft helaas duister. Was het wellicht een groepsportret van de magistraat van dat jaar? Zo ja, dan zou dit het enige groepsportret ooit zijn geweest van een groep die zo weinig met elkaar gemeen had. Waarschijnlijk had dit dan ook eerder betrekking op een of andere interieurschildering. Enkele maanden eerder was speciaal voor hem een groot formaat doek uit Antwerpen gehaald, bij welke gelegenheid de schilder ook geld kreeg voor zijn reeds 'gedaene schilderigh'.¹³⁶ Ter completering van het interieur werd een jaar later opdracht gegeven een speciale armleunstoel voor de heer van Breda te laten maken, met een kussen waarop zijn wapen was geborduurd.¹³⁷ Breda kon zijn identiteit als Oranjestad nu eenmaal niet verloochenen.

Oranje boven?

Eén ding bleef namelijk onveranderlijk: het cliëntelisme van de prins van Oranje of diens hovelingen, waardoor tevens zo veel ongelijkheid heerste binnen de magistraatsrangen. Bewijs voor patronage in de vorm van een directe aanbeveling ontbreekt nogal eens, al zijn er genoeg voorbeelden de revue gepasseerd, maar wie de juiste kennissen had in hofkringen kon het ver brengen in Breda.

Johan Jacob Hausman was schepen van Breda van 1647-51 en 1656-63. Zijn ongebruikelijke naam verraadt alvast een Duitse oorsprong, iets wat tevens uit zijn huwelijk blijkt: hij trouwde een dochter van de lijfarts van stadhouder Frederik Hendrik, Christiaan Rumpf. Aanvankelijk arriveerde hij in de jaren veertig in de stad als ontvanger van de gemene middelen: als ambtenaar dus, de gebruikelijke route voor uitheemse schepenen. Zijn inzet voor de Illustre School, een prestigeobject van de Oranjes, verraadt echter dat deze vreemdeling duidelijk goed was ingevoerd aan het hof. In de jaren vijftig correspondeerde hij met de Friese stadhouder Willem Frederik; daarnaast was hij secretaris van de keurvorst van de Palts.¹³⁸ Wat wellicht nog uitzonderlijk lijkt zij het verklaarbaar binnen de Bredase context, blijkt wederom geen unicum. De Bossche schepen Gerard Hamel Bruyninx was eveneens correspondent van Willem Frederik en werd later agent van de Republiek bij de keurvorst van Keulen.¹³⁹ Wat zijn relatie is met de eenmalig Bredase schepen Franchois Bruyninx (1648), die later tevens in Den Bosch opduikt als ambtenaar

¹³¹ Ibid., f. 46v-47 d.d. 17-01-1685.

¹³² Ibid., f. 92v-93. Vergelijk: Dibbitts, *Vertrouwd bezit*, 280.

¹³³ SAB, OSA inv.nr. 36: NM 1688-95, f. 183v d.d. 13-05-1694.

¹³⁴ Ibidem, f. 140 d.d. 26-06-1692; zij was de weduwe van advocaat Johan van Laarhoven.

¹³⁵ Ibid., f. 145 d.d. 04-10-1692.

¹³⁶ Ibid., f. 141v-142.

¹³⁷ Ibid., f. 162 d.d. ..-05-1693. De Friese stadhouder had sinds 1724 een zogenaamde stadhoudersstoel met het wapen van Leeuwarden, zie: Groenveld e.a., *Nassau uit de schaduw van Oranje*, illustratie p. 10.

¹³⁸ KHA, Archief Willem Frederik, inv.nr. 393.

¹³⁹ Nienes en Bruggeman, *Archieven van de Friese stadhouders*, 186.

en ambtsdrager is niet bekend, maar dat een en ander valt terug te voeren op Nicolaas Bruyninx, raadsheer van de domeinraad in de tweede helft van de zestiende eeuw, is zeer aannemelijk. Binnen het Oranje-patronaat zijn dus behalve langdurige ook meervoudige patronen herleidbaar. Niet alleen de stadhouder of zijn vrouw maar ook diens familieleden oefenden ieder hun eigen vorm van patronage uit.¹⁴⁰

Tegenover deze blijvende inmenging van buitenstaanders stond de plaatselijke politiek vrij machteloos: Bredase schepenen waren pionnen op een veel groter schaakbord. Onderlinge afspraken over machtsverdeling, de zogeheten contracten van correspondentie, vielen in Breda dan ook niet te maken. Met name in het derde kwart van de zeventiende eeuw was er een permanente strijd gaande tussen een handjevol plaatselijke regentenfamilies – Buycx, Bernagie, Buerstede en Snellen – toen de teugels van de domeinraad even werden gevierd. Eigenbelang is een krachtig middel in de politiek, iets wat ook toen al niet dient te worden onderschat. Een belangrijk regent als Willem Snellen opereerde ogenschijnlijk nogal dualistisch: aanvankelijk onder de hoede van de Van Aerssens, later steeds meer voor zichzelf opererend en soms in directe oppositie tegen de belangen van de heer van Breda. Door het bestaan van deze concentrische cirkels, die ook publiek met privaat verbonden, konden oorzaak en gevolg van conflicten danig door elkaar heen lopen. Wat één conflict lijkt had niet alleen een begin en een einde maar kreeg vaak ook een vervolg. Stadhouder Goswinus van Bernagie kreeg het zodoende hevig te stellen met burgemeester Anthonis van Buerstede, die meer nog dan Snellen zijn verklaarde tegenstander werd. De onderlinge verhoudingen waren opnieuw verre van normaal:

Dat weet ick wel dat het princelijck is der ondersaten misslagen genadelijck te vergeven wanneer die tot recht berouw comen, van het quaet aff staen, ende dat beteren. Maer hier is het geswel anders gelegen, want in plaetse van oprecht berouw, affstant, ende beternisse verneemt men hier noch dagelijcx medirance ende selffs oock dreijgementen van revengie, besonder tegen mij ende oock teghen die mij bestaan eenichlijck omdat ick, volgens last ende plicht, tot voorstant van sijne hoogheijts goet recht, naer mijne geringe capaciteijt, met goet succes, geemploij-eert ben.¹⁴¹

Door het belang van de heer van Breda te dienen kon de lokale stadhouder dus automatisch op weerstand rekenen aangezien dit niet altijd ook in het stadsbelang was. Beiden hadden dus dezelfde patroon, maar stonden in de stedelijke context desalniettemin tegenover elkaar.

Op zijn beurt werd Bernagies' reverentie voor het huis van Oranje-Nassau tevens weer inzet voor verdere bescherming. Toen hij om een prebende vroeg als tegemoetkoming in de studiekosten voor zijn oudste zoon Adriaan, was het zonneklaar dat 'ick denselven [Adriaan] ten dienste van sijne als. [altesse] hare hoogheit en derselver doorluchtichste huijs geerne soude optreken.'¹⁴² De kerkelijke beneficies werden door de Oranjes als speciale gunsten onder vertrouwelingen gedistribueerd: dat was hun meerwaarde. Ze dienden eerder een sociaal doeleind dan financiële vergoeding, al zal die voor sommigen zeker welkom zijn geweest. Bernagie stond niet voor niets aan het hoofd van een grote clan en schermde daarbij met zijn eigen

¹⁴⁰ Janssen, *Creaturen van de macht*.

¹⁴¹ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 325v-326r.

¹⁴² NA, NDR inv.nr. 7938, f. 379v d.d. 19-02-1668.

dynastie als zijnde een belangrijke meerwaarde: de cliënt was tegelijk ook make-laar.

Hoe zat het daarentegen met de algemene Oranjegezindheid? Pas uit midden achttiende eeuw is bijvoorbeeld met zekerheid bekend dat de verjaardag van de heer van Breda door de burgers apart met het afsteken van allerlei vuurwerk werd gevierd.¹⁴³ In 1734 liep dit uit op een handgemeen tussen militie van het garnizoen en enige toeschouwers. In 1747 werd bij nadere instantie van de viering afgezien, omdat er toen in 's lands magazijnen volop gewerkt werd en veel los kruit lag.¹⁴⁴ Het afsteken van vuurpijlen en voetzoekers werd in deze explosieve situatie wijselijk achterwege gelaten.

Niet alle Oranjes waren waarschijnlijk ook even geliefd. Bezoeken van de Oranjes aan de stad waren in de loop van de tijd zeldzamer geworden: Breda was in de tweede helft van de zestiende eeuw zijn rol als residentiestad deels kwijt geraakt. Drossaard Cornelis van Aerssen speet het bijzonder dat hij wegens ziekte een bezoek van Frederik Hendrik aan de stad had misgelopen en hoopte bij een volgend bezoek aan Den Haag hem de 'handen te mogen cussen'. Schepen Jacob Drabbe was er wel bij toen dezelfde stadhouder op 10 mei 1647 te Delft werd begraven. Hij had hiervoor speciaal zijn elfjarige oudste zoon Marinus meegenomen en verbaasde zich alom over de mensenmassa die op de been was: dergelijke aantallen was men in Bergen op Zoom of Breda duidelijk niet gewend.¹⁴⁵ Bij de aanstaande uitvaart van stadhouder Willem II in 1651, was drost Cornelis van Aerssen wegens lichamelijk ongemak wederom niet in staat zijn plichtplegingen na te komen:

Soo is sijn seer ootmoedich versoeck, dat sijnen oudtsten soon, die iegenwoordich inden Haghe is, d'eere mochte hebben van sijn plaetsse, in die gelegentheijt ende ceremonie te becleden.¹⁴⁶

Leden van de domeinraad speelden altijd een prominente rol in de lijkstaties en liepen vlak voor de lijkbaar uit. De gevolgen van het eerste stadhouderloze tijdperk waren ook voor Breda op bestuurlijk vlak ingrijpend geweest, zij het minder vanwege de verstoring van de 'natuurlijke' politieke orde in het land. Toen griffier Havermans in 1652 in Den Haag dan ook vernam van de 'magnifique' resolutie van de Staten van Zeeland ter herstelling van de prins als toekomstig stadhouder, schreef hij: 'God geve dat desen eersten eertrap strecke tot welvaren en luijster van onsen jongen baenreheer en desselfs doorluchtigh huijs, mitsgaders tot welstand en voorspoet vande Republique.'¹⁴⁷ Stadhouder Bernagie schreef in 1666 ter gelegenheid van een andere resolutie omtrent het herstel van de stadhouder iets soortgelijks.¹⁴⁸

Toen op 7 januari 1650 stadhouder Willem II een bezoek bracht aan Breda was er vantevoren gewaarschuwd dat zij die niet aanwezig zouden zijn zwaar zouden worden beboet.¹⁴⁹ Toch trotseerden verscheidene prominente inwoners de forse boete van vijftientig gulden, waaronder schepen Christiaan Beens. Nog opvallender is het gezelschap waarin hij zich bevond met onder andere de katholieke

¹⁴³ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 255 e.v.

¹⁴⁴ Ibidem, f. 258-v d.d. 28-08-1747.

¹⁴⁵ BHIC, Collectie Pels-Rijcken, inv.nr. 26.

¹⁴⁶ NA, NDR inv.nr. 7938, f. 329v d.d. 03-03-1651.

¹⁴⁷ SAB, OSA inv.nr. 226 : brieven stadsbestuur 1652-54 , d.d. 26-09-1652. Zie verder: Israel, *The Dutch Republic*, 717-720.

¹⁴⁸ NA, NDR inv.nr. 8006, f. 260r d.d. 23-04-1666.

¹⁴⁹ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-1652, f. 200-201.

oud-schepenen Pauwels van Veltwijck, dr. Johan Montens en mr. Johan Cools. Niet het voltallige gezelschap is even verdacht; advocaat Johan van Vliet bijvoorbeeld bevond zich op dat moment in Den Haag om aanwezig te zijn bij de opening en verdere afhandeling van het testament van zijn goede vriend Caspar van Kinschot.¹⁵⁰ Het lijstje van afwezigen kan enigszins worden gelezen als een verkorte ‘who’s who’ van vooraanstaande katholieken; verder afwezig waren bijvoorbeeld nog Anthonis Dirven plus advocaat Van Laarhoven. Oud-schepenen Hendrik Joosten was er eveneens niet bij: hij (en zijn vader voor hem) waren als rentmeesters trouwe Oranje-clënten. Toch ging juist hij in zijn verzet het verst. Hij was zelfs niet bereid de boete te betalen, als gevolg waarvan de magistraat beslag liet leggen op enkele van zijn spullen die hij later zelf terughaalde van de lommerd.¹⁵¹ Zeven jaar later, wegens een aanstaand bezoek van prinses Mary, vroeg de kapitein van een burgercompagnie ontheffing voor de advocaten Dirven, Van de Kerckhoven, Van der Sande en Cools en secretaris Dirven (allen katholieken) om op het appèl te verschijnen.¹⁵² In de jaren vijftig van de zeventiende eeuw lijken dus met name vooraanstaande katholieken in de stad openlijk uiting te hebben gegeven aan hun onvrede.

Desondanks hadden de katholieken hun sterke maatschappelijke positie in de stad juist voor een belangrijk deel aan de Oranjes te danken, iets waar zij zich ook op lieten voorstaan. Ten tijde van de crisis omtrent de uitzetting van geestelijken in 1666 werd dit punt duidelijk naar voren gebracht: ‘die sonder roem gesproken altijd voor het vaderlandt, ende insonderheijt oock voor het welvaren vanden doorluchtichsten stamme ende huijse van Nassauw, ende Orangnien, haer soo vroom ende trouw gedragen hebben als iemanden.’¹⁵³ Katholieken te Breda benadrukten dus ten alle tijden hun persoonlijke trouw aan de heer van Breda die hen zoveel bescherming bood. Geruchten over een aanstaand bezoek van prinses Mary aan Breda in de jaren vijftig, ontlokte aan de magistraat evenmin een enthousiaste houding.¹⁵⁴ De burgers waren altijd bereid geweest onderdak te bieden aan het stadhoudelijk gevolg maar hadden hier nu genoeg van. De stad was voldoende van herbergen en ‘quartieren van huijsen’ voorzien om deze af te huren; bovendien zou dit ‘de neringloose borgers’ in deze economisch moeilijke tijden ten goede komen, in plaats van altijd maar gratis inkwartiering. Bij een bezoek van stadhouder Willem III in 1682 weigerden dr. Petrus Beetinx en ene Willemot onderdak te verlenen aan enige van diens domestieken, waarvoor zij door de magistraat werden beboet. Volgens Willemot waren zij hiertoe notabene aangezet door schepenen Hildegard Wierts.¹⁵⁵ Het huisvesten van hovelingen op reis stuitte vaak op problemen.¹⁵⁶ In Bergen op Zoom waren de Oranjes populairder dan de buitenlandse markiezen en in de hofstad Leeuwarden gaf het stadsbestuur al evenzeer blijk van ambivalentie ten opzichte van de Friese stadhouder.¹⁵⁷ In de markiezenstad werd zelfs bij aanvang van de raadsvergadering in het gebed voor hen gebeden.

¹⁵⁰ Dekker, *‘Light under the bushel’*, 76.

¹⁵¹ SAB, OSA inv.nr. 599: Stadsrekening 1650.

¹⁵² SAB, afd. III-3, inv.nr. 1: f. 17v d.d. 29-05-1657.

¹⁵³ NA, NDR inv.nr. 8006, f. 270r-271r: niet gedateerd, maar blijkens begeleidend schrijven van 1667 (zie: idem, f. 269r).

¹⁵⁴ SAB, OSA inv.nr. 225: brieven stadsbestuur 1644-51. De brief van de magistraat aan Mary is niet gedateerd maar vermoedelijk van 1649 in verband met het bezoek van de Engelse koning.

¹⁵⁵ SAB, OSA inv.nr. 34: NM 1678-83, f. 385-7 d.d. 13 en 20 mei 1682. Wierts was zelf niet uit Breda afkomstig en huurde een huis in de stad van Hendrik Gobblings, een prominent katholiek.

¹⁵⁶ Maćzak, *De ontdekking van het reizen*, 92.

¹⁵⁷ De Mooij, *Geloof kan Bergen verzetten*, 75-76; Kunst e.a., *Leeuwarden 750-2000*, 144-145.

Enige ambivalentie ten opzichte van de diverse prinsen van Oranje blijkt tevens uit andere regelingen. Bij het overlijden van Frederik Hendrik kregen de schepenen een ‘dobbel tabberlaecken’ als rouwkleed, waarschijnlijk voor de eerste maal.¹⁵⁸ Na het overlijden van Willem II enige jaren later moesten zij daarentegen hun eigen rouwkleeding bekostigen.¹⁵⁹ Sprak hier een persoonlijke voorkeur van de magistraat voor de ene Oranjeprins boven de andere? Frederik Hendrik had tenslotte de stad op de Spanjaarden terugveroverd terwijl Willem II’s erfenis weinig positiefs had opgeleverd: diverse prominente Bredanaars wilden ook niets met hem van doen hebben. Op 26 september 1647 had men bovendien besloten - hoogstwaarschijnlijk uit eerbetoon - af te zien van de jaarlijkse feestelijke maaltijd na de electie van schepenen, hoewel de prins reeds een half jaar eerder was overleden. Het besluit zelf was niet onomstreden want bij ‘meeste stemmen’ (dus niet unaniem). De klerken ter secretarie zagen hierin onmiddellijk reden om hun beklag te doen en te vragen of in plaats daarvan het gebruik zou worden hersteld waarbij zij vanouds een hoeveelheid wijn kregen toebedeeld. Aan de andere kant ging het Breda economisch gezien in deze jaren niet al te best en was er wellicht sprake van een vorm van bezuiniging. Dit gold misschien ook het tabbertlaken van 1650: het overlijden van twee heren van Breda zo dicht op elkaar rechtvaardigde dit ook, want de kleeding van drie jaar eerder verkeerde naar alle waarschijnlijkheid nog in prima staat. Na het overlijden van Willem III in 1702 - ‘het alderdroeffstichte affsterven van sijne majesteijt den con: van Engelant onser genadische heer’ - valt in elk geval te concluderen dat de ‘oude’ regeling werd gehandhaafd: de schepenen plus de twee stadsboden en de conciërge kregen ieder vijftwintig gulden voor een rouwkleed. Daarnaast werd ‘het gestoelte’ van de koning en die van de magistraat bekleed met zwarte saai.¹⁶⁰ Deze laatste maatregel is niet bekend van eerdere gelegenheden. De stoel was echter pas begin jaren negentig speciaal vervaardigd, wellicht omdat de koning-stadhouder vaak in Breda was, maar ook hier spreekt dan toch een zekere voorkeur uit. De mate van het betuigen van afhankelijkheid aan deze heer van Breda in diens politieke rol van stadhouder werd tevens nog inzet tussen magistraat en kerkenraad. De geplande overtocht van Willem III in 1688 naar Engeland, bracht de Bredase magistraat ertoe dit ‘dessein’ gericht tegen Jacobus II in een extraordinaris vergadering bij de kerkenraad voor speciale gebeden aan te bevelen.¹⁶¹ De predikanten waren in eerste instantie bereid elke avond tussen vijf en zes uur een speciaal gebed uit te spreken, maar voor hoelang? Enkele maanden later, met een publieke dank- en bededag in het vooruitzicht gesteld wegens het succes van de overtocht, vond de kerkenraad het welletjes maar drong de magistraat op continuering aan.¹⁶² Het was eveneens de magistraat die een ‘extraordinaris predikatie’ wenste op de dag van de begrafenis van koningin Mary in 1695 - iets wat overigens weer niet gebeurde bij het overlijden van Willem III zeven jaar later.¹⁶³ Nu past dit laatste weer in een breder patroon waarbij de dood van de prinses veel meer werd betreurd werd dan dat van de prins. De Bredase predikanten kregen tevens honderdvijftig gulden vergoed van de domeinraad wegens de diverse gelegenhedendrukwerkjes die zij na haar overlijden het licht hadden doen laten zien.¹⁶⁴

¹⁵⁸ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-52, f. 181 d.d. 05-10-1648. Vergelijk: Streng, *‘Stemme in staat’*, 316.

¹⁵⁹ SAB, OSA inv.nr. 20: RM 1639-52, f. 214 d.d. 08-11-1650.

¹⁶⁰ Ibidem, inv.nr. 23: RM 1701-1711, f. 248 d.d. 27-03-1702.

¹⁶¹ SAB, Archief kerkenraad inv.nr. 6: notulen 1686-94, f. 72 d.d. 14-11-1688.

¹⁶² Ibidem, f. 81-82 d.d. 26-03-1689.

¹⁶³ Ibid., inv.nr. 7: 1695-1709, f. 3 d.d. 12-03-1695.

¹⁶⁴ NA, NDR inv.nr. 1000, f. 34 d.d. 21-04-1695.

Het openbare leven in Breda werd bij deze en andere gelegenheden duidelijk door de domeinraad voorgeschreven. Toen in 1647 een gepland bezoek van Willem II aan de stad 'door de gewichtige affairen van 't landt' op het laatste moment niet door ging, werd in zijn plaats diens vrouw gestuurd die de volgende avond bij haar aankomst door de magistraat met alle egards diende te worden behandeld.¹⁶⁵ Ditmaal was de raad er op tijd bij maar toen begin 1661 de inmiddels als 'baronesse' aangeduide prinses Maria Stuart overleed, verkeerde de magistraat langere tijd in het ongewisse. Geruchten over haar dood circuleerden reeds enkele dagen in de stad maar een officiële bevestiging ontbrak nochtans. Hierdoor was officieel rouw-betoon - 'hoe ende op wat maniere wij ons bij dese bedroeffde gelegentheit sullen hebben te dragen, met verscheijden uijtterlijcke teecken en van bedroeftheijt' - niet mogelijk en vroeg de magistraat bij de domeinraad om opheldering.¹⁶⁶ Op 22 januari besloot de domeinraad terug te schrijven dat deze nog niet was vastgesteld; dit geschiedde pas op 2 februari, enkele dagen later aangevuld in verband met de klokkluidingen.¹⁶⁷ De dood van Mary - tenslotte de moeder van de jonge prins - had duidelijk grote verwarring gezaaid onder de hovelingen. Dit wordt verder bevestigd door de notulen van de domeinraad: normaliter beslaan zij één band per jaar maar voor dit en het daaropvolgende jaar zijn het er jaarlijks twee. De hofhouding, de opvoeding van de prins en de toekomst van de Oranjes moest deels compleet worden herzien en veilig gesteld. En al die tijd verkeerden de Bredase schepenen in het ongewisse: hun aanstelling was op 10 oktober 1660 slechts tijdelijk verlengd, in afwachting van nadere tijdingen uit Hampton Court. Ook deze wisseling van de wacht zou in Breda weer niet onopgemerkt voorbijgaan met de familie Bernagie ditmaal als grote winnaar.

De relatie tussen Breda's eerste familie en haar onderdanen is dus complexer dan zij op het eerste gezicht lijkt. De prinsen van Oranje waren weliswaar heer en meester van Breda maar binnen hun eigen stad lang niet altijd onomstreden. Als heerlijke stad werd Breda herhaaldelijk op hoge kosten gejaagd, terwijl het de stad in de loop van de zeventiende eeuw economisch gezien alleen maar slechter verging. Hoewel Oranje-bezit, kwamen vanuit de stad in toenemende mate ook meer protestgeluiden. Daarbij kwamen duidelijker dan voorheen tegenstellingen aan het licht tussen de domeinraad en de magistraat, die echter geen van alle ideologisch waren getint: dat geschiedde pas in de loop van de achttiende eeuw. Ondanks toenmalige klachten over de tirannie van de domeinraad en ongeschikte magistraatsleden, veranderde Breda niet in een bolwerk van patriottisme.¹⁶⁸

Informele macht

Stijgers en dalers: sociaal vermogen

De prosopografie als onderzoeksmethode biedt geen zicht op de informele machtsstructuren: zij onderzoekt namelijk groepskenmerken en niet zozeer de groepsverschillen. In Breda zorgden verschillen in afkomst en herkomst voor ongelijkheid in status en, tengevolge van de politieke reformatie, viel bovendien het stedelijk patriciaat uiteen. Een groepsideologie onder de regenten was hier dus maar heel beperkt

¹⁶⁵ NA, NDR inv.nr. 7997, f. 36r d.d. 11-08-1647.

¹⁶⁶ Ibidem, f. 43r: niet gedateerd [1660].

¹⁶⁷ NA, NDR inv.nr. 18: notulen domeinraad 22 januari en 2 februari.

¹⁶⁸ Zie verder: Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 78 e.v.

aanwezig; het familiebelang was groter. De handvol regentenfamilies zocht hun gelijken dan ook deels elders in de regio en niet zozeer in de stad zelf. De open structuur van het Bredase patriciaat werd weliswaar van buiten en door de oorlogsomstandigheden afgedwongen, zij zorgde tegelijk wel voor een bredere oriëntatie. Op patriciaatsniveau leidde dit tot een wisselwerking met andere Brabantse steden als Bergen op Zoom en 's-Hertogenbosch, in Holland met steden als Den Haag, Amsterdam, Dordrecht en Geertruidenberg, maar ook bezuiden de grens met Antwerpen, Brussel of Hoogstraten. De beperkingen die qua omvang (klein) en religieuze oriëntatie (andersgezind) aan de stedelijke bevolking werden gesteld noopten bovendien tot een geheel eigen overlevingsstrategie: het welslagen van het Bredase patriciaat hing daarmee van meerdere factoren - en keuzes - af.

Niet alleen de diverse omslagen maar ook een verbod op verwantschapsgraden betekende dat slechts onder de belangrijkste families zoons hun vader aflosten in de schepenbank. Dit was in wezen een luxeprobleem maar aangezien Breda geen eigen vroedschap had wel een beperkende op de mate van continuïteit. Leden van de familie Bernagie moesten daarom bijvoorbeeld in toenemende mate uitwijken naar de omliggende regio om hun maatschappelijke positie niet te verliezen. De latere schepen en president van Breda, Gosewijn van Bernagie (een zoon van de gelijknamige lokale stadhouder), was eerst schout van Alphen, Baarle en Chaam tussen 1675-81, daarna schepen van Bergen op Zoom vanaf 1683 (en vervolgens binnenburgemeester), alvorens hij in 1690-91 naar Breda vertrok of - beter gezegd - hier naartoe terugkeerde. Zijn oudere broer Adriaan was ondertussen drost van Tilburg geworden na eerst enige jaren schepen van Breda te zijn geweest tussen 1675-78 na de dood van hun vader. Een andere broer, Pieter van Bernagie, volgde bovendien Gosewijn in 1681 op als schout van Alphen, Baarle en Chaam en bleef dit tot aan zijn dood in 1728.¹⁶⁹ In de eerste decennia van de achttiende eeuw was hij tevens vele malen schepen en burgemeester van Breda. Dit gold ook in omgekeerde richting: families als Havermans, Noirot, Drabbe, Crillaerts en Swaens maakten daarmee dus deel uit van een regionale elite. Mede dankzij de domeinraad en eventuele andere Haagse connecties, dienen zij voortaan te boek te staan als een bestuurlijke elite omdat er in de generaliteitslanden geen onderscheid werd gemaakt tussen de ambtsdrager en de functionaris.

Hoe zeer het element van patronage van belang kan zijn blijkt tevens uit de bijzondere geschiedenis van de familie Van Bergen, een geslacht dat geen patricische anteceden ten had.¹⁷⁰ Haar latere prominente positie was gestoeld op een opmerkelijk wapenfeit. Bij deze familie begon de opmars toepasselijk genoeg met de verovering van Breda door middel van het turfschip in 1590 - hun turfschip wel te verstaan. Dit was overigens niet de eerste daad van turfschipper Adriaan Adriaensz. van Bergen. Hij was reeds eerder betrokken geweest bij een aanslag op Geertruidenberg in 1573. Deze durfal bracht door zijn daden, behalve eeuwige roem, in eerste instantie vooral geld in de familie.

Er waren verwarrend genoeg maar liefst vier Van Bergens bij de aanslag betrokken: 'den principalen schipper' (Adriaan), 'den twee jonge schipperen' (Willem en Adriaan Joosten de jongere) en 'den derdden schipper' (Adriaan Joosten de oudere).¹⁷¹ De beloning voor Adriaan was een lijfrente van driehonderd pond, een grati-

¹⁶⁹ NA, NDR inv.nr. 8075, f. 26 e.v.

¹⁷⁰ Er opereerden enkele Van Bergens als schouten in de Baronie in het begin van de zeventiende eeuw; hun connectie met de turfschippers is niet bekend.

¹⁷¹ Roest van Limburg, *Het kasteel van Breda*, 98-99; 115-117.

ficatie van vijfhonderd gulden en duizend gulden uit de zogenaamde Brabantse contributies (brandschattingen).¹⁷² Willem (Jacobssen) en Adriaan Joosten de oudere kregen op hun beurt van de Staten-Generaal ieder honderdvijftig pond jaarlijks en tweehonderd en honderd gulden respectievelijk. Van de stad kregen zij tevens een gelag in herberg De Rode Leeuw aangeboden, waar voor in totaal negentig gulden werd verbrast.¹⁷³ Adriaan Joosten (de jongere), tot slot, kreeg slechts vijftig gulden. Wellicht daarom besloot de domeinraad later alsnog tot een ‘pensie’ van twintig veertelen rogge per jaar voor hem.¹⁷⁴ Later beklagde een neef van Adriaan Joosten zich nog dat hij ‘hoewel ... nijt minderen dienst int voorsz. recouvrement heeft bewesen ... behalven noch meer andere devoiren, bij hem gedaen tot slants, ende sijner Excie. bevorderinge’ met helemaal niets was afgescheept.¹⁷⁵ In eerste instantie wilde men het turfschip afzinken in de vaart, waarmee deze geheel zou worden geblokkeerd, reden waarom zij aan land onder een afdak dicht bij de landingsplaats bij het kasteel werd tentoon gesteld totdat zij na de verovering door de Spanjaarden in 1625 werd verbrand. In feite maakte Adriaan goede sier met andermans plannen en geld: Willem was de ontwerper van het plan geweest en had zich tevens aan boord bevonden. In 1621 werd uit erkenning voor zijn aandeel diens pensioen alsnog verhoogd naar fl. 200.-.

Willem en Adriaan Joosten bleven hun leven lang schipper; beiden leverden het volgende jaar ook gewoon weer turf aan de stad. Adriaan werd in 1598 boomsluiters van de stad, waarvan het inkomen tot zijn gerief werd verhoogd naar 9 gulden per maand.¹⁷⁶ De boomsluiters regelde de toegang tot de haven en hield toezicht op uitvarende en inkomende schepen, kortom een toepasselijke taak voor de turfschipper. Het pensioen van de Staten-Generaal voor Willem was dubbel zo hoog omdat men hem zijn schuit en daarmee zijn broodwinning ontnam. Het geld werd jaarlijks door iemand anders bij de ontvanger in Den Haag afgehaald.¹⁷⁷ In later jaren zou hij ook herhaaldelijk voor anderen borg staan ten teken van zijn toegenomen maatschappelijke status; tevens noemde hij zich ‘capitein Willem van Bergen’.¹⁷⁸

Gedurende vele jaren werd het geld probleemloos aan de Van Bergens uitgekeerd, maar tijdens het Spaanse interregnum vonden enkele belangrijke wijzigingen plaats. Hun roem was weliswaar niet vergankelijk, maar wel aan inflatie onderhevig. Adriaan, die zichzelf dan omschrijft als schipper en belangrijkste stuurman (van het turfschip), verzoekt diverse keren zijn jaargeld van driehonderd gulden te mogen overhevelen op zijn zoon Jan (Adriaensz.).¹⁷⁹ Reeds uit een document van 1620 blijkt dat hij ten eerste begaan is met de opvoeding van zijn vijf kinderen, waar speciale financiële voorzieningen voor worden getroffen.¹⁸⁰ Zijn oudste zoon Willem was volgens een diepgekoesterde wens in ’s lands dienst getreden - mogelijk als schipper - en krijgt Jan de toekomstige zorg voor de overige drie kinderen. In zijn advies bevestigd de Raad van State in 1629 het gewicht van de bewezen

¹⁷² Res. S-G, OR deel 7, 24 maart 1590, 22.

¹⁷³ SAB, OSA inv.nr. 540: stadsrekening 1590, fol. cli verso.

¹⁷⁴ NA, NDR inv.nr. 7970, f. 13r: niet gedateerd, maar mogelijk van 1607.

¹⁷⁵ Ibidem, inv.nr. 7978 f. 183r-184r: d.d. 30-12-1618. Deze neef noemt zich Adriaen Joosten van Bergen. Volgens dit rekest had hij recent zijn vrouw verloren en had hij zes kleine kinderen, waarvan de oudste nog geen 12 jaar oud was. Hun namen: Willem, Jan, Adriaen, Cornelis, Maria en Elisabeth Adriaenssen van Bergen.

¹⁷⁶ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 277v: notulen magistraat d.d. 11-06-1598.

¹⁷⁷ SAB, ONA inv.nr. 26, f. 118-v d.d. 13-05-1623: machtiging voor Adriaen Adriaenssen Steller.

¹⁷⁸ NA, NDR inv.nr. 7978 f. 187r: niet gedateerd, maar van 1619. De namen van zijn kinderen: Jacob, Cornelis, Jean, Lambert, Claes, Adriaen, Catheline en Maria Willemsen van Bergen.

¹⁷⁹ Res. S-G digitaal, 30 april 1626; 22 maart 1629.

¹⁸⁰ SAB, ORA inv.nr. 519, f. 52-53 d.d. 03-04-1620.

dienst (al was Breda dus inmiddels weer aan de Generaliteit ontvallen) en Adriaans levenslange pensioen; na zijn dood zou de helft van het jaargeld overgaan op zijn zoon Willem tot dat deze op enigerlei wijze werd bevorderd.¹⁸¹ In afwijking van het advies van de Raad, wordt dit echter tweehonderd gulden in plaats van honderdvijftig. Tegelijkertijd verzoeken in 1626 de kinderen van wijlen Willem Jacobsz. van Bergen het pensioen van honderdvijftig gulden te stellen op diens oudste zoon Jan (Willemsz.). Een jaar later doet Jan zelf dit verzoek, maar de Raad van State wijst het af: de Staten-Generaal beslissen echter opnieuw anders en gunnen hem de helft.¹⁸² De vele honderden guldens die de familie op deze manier jaarlijks ontving werden aldus voor de volgende generatie bestendigd en vergrooten onder-tussen het maatschappelijke vermogen. De familie bivakkeerde inmiddels in Geertruidenberg, een belangrijke vluchtplaats voor Bredanaars gedurende het Spaanse interregnum. Jan Willemsz was er in 1626 getrouwd met Maeyken Martens, maar wellicht nog belangrijker was dat hij hier vanaf 1630 tot 1643 bijna onafgebroken in het stadsbestuur zat.

Na de verovering van Breda was Jan Adriaansz in 1637 door de domeinraad tot fourier benoemd.¹⁸³ Dit ambt bestond eruit, in overleg met de burgemeester, 'het guarnisoen aen te wijsen bequame woonstede off logementen'. Sinds het begin van de Opstand hadden gecommitteerden uit de magistraat en tienraad dit gedaan. 'Dan alsoo daer door den cours vande justitie en nootelijcke besoignes van het collegie veeltijts verhindert wierden', was besloten een of twee lieden buiten de magistraat hiertoe aan te stellen.¹⁸⁴ In 1638 kocht Jan een huis in de Visserstraat.¹⁸⁵ Na eerste enige jaren tienraad te zijn geweest, werd hij in 1642 tot schepen benoemd. Zijn toegenomen werkzaamheden noodzaakten hem in 1643 het fouriersambt af te staan ten gunste van de tweede zoon van schepen Pieter van Bernagie.¹⁸⁶ Dit deed hij vooralsnog zonder goedkeuring van de domeinraad en louter op voorspraak van de magistraat. Een oproep tot herstel van oude rechten in het benoemen van enige stadsdienaren waaronder dat van fourier door de magistraat later dat jaar werd niet ingewilligd.¹⁸⁷ De magistraat ondervond dat zij die personen met een commissie van de prins niet langer kon corrigeren. De commissie werd vervolgens door de domeinraad overgeheveld op Jans neef, Jan Willemsz (of Johan) van Bergen, de oud-burgemeester van Geertruidenberg.¹⁸⁸ Toen die enige dagen later zou worden beëdigd, protesteerden enige schepenen heftig en bleken niet voor rede vatbaar: 'ende dat ick bemerckten dat de opposanten (naer apparentie uyt particuliere insichten, de redenen geen plaets en wilden geven.' Hierop besloot drost Van Aerssen hem vervolgens eigenhandig de eed af te nemen.

Ende terwijl ick uyt de betoonde animositeijt van sommige der opposanten, die noch opentlijck seggen, dat sij den eedt niet en houden voor goet, beducht ben, dat sij noch verders daer tegen sullen willen woelen.¹⁸⁹

¹⁸¹ Res. S-G digitaal, 31 maart 1629.

¹⁸² Ibidem, 22 februari 1627; 29 maart 1627.

¹⁸³ NA, NDR inv.nr. 8001 f. 238r d.d. 17-10-1637.

¹⁸⁴ Ibidem, f. 247r.

¹⁸⁵ SAB, ORA inv.nr. 531, f. 42v-43 d.d. 13-04-1638.

¹⁸⁶ NA, NDR inv.nr. 8001, f. 240r d.d. 09-04-1643.

¹⁸⁷ Idem, f. 247r-248r: niet gedateerd. Genoemd worden, behalve de fourier, de poortiers; de bewaarders of sluiters van de stadsdraaibomen; haven- of kademeester; stadsknecht of bode (nu conciërge geheten); een of twee collecteurs van de accijnsen.

¹⁸⁸ Idem, f. 279r-v d.d. 05-11-1643.

¹⁸⁹ Idem, f. 284r-v d.d. 20-11-1643.

Zoals bekend, zou Van Aerssen het nog heel wat te stellen krijgen met onwillige schepenen.

Twee jaar later belandde ook Johan op het regeringspluche ter ondersteuning van het succes van de familie. Jan Willemsz's tweede vrouw, waarmee hij in 1640 te Breda was getrouwd, was de weduwe van Dingeman Beens en eerder de vrouw van Sebastiaan van der Schoot geweest. Deze laatste was de schoonvader van schepenen en latere burgemeester Pieter van Bernagie. Uit enkele transacties wordt ook duidelijk dat Van Bergen kennis aan hem heeft en dus tot diens lokale factie kan worden gerekend.¹⁹⁰ De burgemeester zou later op hoge leeftijd nog een verklaring afleggen over de onderlinge familiebanden.¹⁹¹

Daarnaast speelde patronage telkens weer een centrale rol in het verkrijgen van het schepenenambt te Breda. Dit blijkt tevens uit een briefje in 1644 van muntmeester A. Rattermont uit Dordrecht, gericht aan Constantijn Huygens:

Alsoo een van mijne bekende vrunden met namen, Johan van Bergen, out-burgemeester der stede Geertrudenberch ende tegenwoordich fourier der stat Breda, sich selven derhalven tot Breda voorsz metterwoon begeven heeft, met insicht omme wederom inde magistrature te werden geimployeert.¹⁹²

Rattermont schreef Huygens Van Bergen bij de prins voor te dragen 'ende het daertoe te brengen dat hij tot schepenen wert geelijgeert.' Patronage moest daarentegen op meer gestoeld zijn dan alleen persoonlijke banden, wilde zij succesvol zijn. Volgens Rattermont ('ben wel versekert') was ook de prins Van Bergen toegedaan en was hij bovendien door de drossaard 'opde nomijnatsije vande magistraets gestelt.' Er was dus niets onoirbaars aan zijn eigen verzoek, zo benadrukte hij zijn correspondent. Belangrijk is verder dat hij schrijft dat de nominatie aan Huygens (als secretaris van de domeinraad) was gestuurd, die deze vervolgens afhandelde met de prins. Tussen de Bredase beambten en de heer van Breda zat dus nog een tussenlaag met eigen bevoegdheden en cliënten. De aanbeveling, zoals wel vaker bij Huygens, had succes. De voornaamste reden voor Johans uitverkiezing was echter zonneklaar, blijkens de nominatie het volgende jaar: 'Jan Adriaensen van Bergen, out schepenen, wiens vader den aenslach van het torfschip gepractiseert ende helpen executeren heeft.'¹⁹³

Welke continuïteit kon er vervolgens binnen de familie aan de maatschappelijke vooruitgang worden gegeven? Johan bleef slechts twee jaar aan, zakte af naar de tienraad om daarna nog één keer schepenen te worden in 1649. Tussentijds wist Jan Adriaanssen het nog gedaan te krijgen dat zijn zoon Willem hem mocht assisteren en of vervangen in het fouriersambt.¹⁹⁴ In 1666 - 'nu ontrent de veertich jaeren het doorluchtichste huijs van Orange te hebben bedient' - verzocht hij om een acte van survivance voor zijn zoon die zijn 'fortuijn' op het ambt had gezet, hetgeen werd ingewilligd.¹⁹⁵ Oudste zoon Jacob was in 1672 kortstondig burgemeester van Breda, na jarenlang vanaf 1655 onafgebroken in de tienraad te hebben gezeten. Dat de Van Bergens zich nog altijd voor lieten staan op hun roemruchte verleden, blijkt uit

¹⁹⁰ De relatie tussen deze twee families gaat mogelijk nog vroeger terug. Pieter Goossen Bernagen had in 1621 paspoort op de vijand i.v.m. het vervoer van twee van zijn schepenen, waarvan een van de schippers Jan Adriaensz. was: stellig Jan Adriaensz. van Bergen, zie: RSG, NR deel 5, 434.

¹⁹¹ SAB, ORA inv.nr. 279 f. 60.

¹⁹² UBL, Collectie Handschriften inv.nr. HUG 37, brief A. Rattermont litt. 7 d.d. 27-09-1644.

¹⁹³ NA, NDR inv.nr. 7998, f. 160r d.d. 08-10-1645.

¹⁹⁴ Idem, f. 288r d.d. 08-07-1647.

¹⁹⁵ Idem, f. 296 e.v.

een aanvaring in 1656 in de krijgsraad wanneer Jacob geen compositiegeld wenst te betalen voor het niet-waken. Hij meende hier als nazaat namelijk exempt van te zijn en de kwestie wordt alsnog in der minne geschikt.¹⁹⁶

De Van Bergens waren inmiddels in Haagse kringen aanbeland, waar Jacob zijn vrouw vond en in de jaren zeventig tevens een baan kreeg als advocaat-rekestmeester van de prins. Dit maakte deels de weg vrij voor een jongere zoon, Willem van Bergen, om in de jaren zeventig en tachtig vrijwel onafgebroken als schepen of burgemeester in Breda te figureren. Evenals zijn vader voor hem was hij fourier: wederom dus een ambt ter ondersteuning van het regentschap. De tweede generatie Van Bergens op het pluche was echter niet van schandalen ontbloot en bewerkstelligde zo allicht haar eigen ondergang.¹⁹⁷ Een zoon van Jacob van gelijke naam werd aan het eind van de zeventiende eeuw nog wel schepen, zij het opnieuw kort. De familie had weliswaar in de loop van de zeventiende eeuw duidelijk de weg omhoog gevonden, maar hun maatschappelijk vermogen bleek op de lange termijn niet toereikend.

Hoe anders lag dit bij de familie Snellen. Drie opeenvolgende generaties - Bartholomeus, Willem en Paulus - wisten als enigen, samen met de Bernagies, vanaf 1590 stand te houden in de magistraat van Breda en, ter verdere onderstreping van hun kwaliteiten, allen als burgemeester.

De Snellens opereerden reeds als kooplieden in Breda sinds halverwege de zestiende eeuw. Hun sociale antecedenten waren daarmee nog niet optimaal. De vader van Bartholomeus, Peter, was weliswaar brouwer van beroep maar als kapitein van een burgervendel had men kennelijk voldoende vertrouwen in zijn persoon. Zijn eenmalige schepennominatie in 1591 stuitte op sociale bezwaren, evenals die van zijn vader voor hem: persoonlijke gedragingen speelde de Snellens vooralsnog parten.¹⁹⁸ Kort daarna werd Peter wel drie jaar achtereen tienman als bewijs van zijn patriciabele kwaliteit. Zoon Bartholomeus begon als zeepzieder, alvorens zich als koopman te profileren. Onder Filips Willem werd hij diverse malen gekozen, eerst enige keren als tienraad en later een keer als schepen in 1615. Goede banden met het domein Breda blijken tevens uit zijn borgstelling samen met anderen voor de bediening van vader en zoon Joosten als rentmeester van de erfgranen.¹⁹⁹ Financieel verliepen zijn zaken dus voorspoedig, waarschijnlijk de hoofdreden waarom hij zich aan de politiek minder gelegen liet liggen. Na 1616 zat er dan ook geen vervolg in, totdat hij in 1624 plotseling alsnog burgemeester wordt. Snellen was inmiddels tegen de vijftig en een gevestigd man. Wellicht was de tijd gekomen om een definitieve omslag te maken naar de lokale politiek, waarbij zijn eigen financiën verder zullen hebben bijgedragen tot de aanstelling als tesorier. Het Spaanse interregnum maakte vervolgens een eind aan welke plannen dan ook en de familie zocht vervolgens haar heil in Vlissingen, waar Bartholomeus binnen een paar maanden na de val van Breda overleed. Een zekere faam had hij ondertussen wel bereikt: op zijn grafsteen werd namelijk gezet 'borgemeester tijdens de belegering'.

¹⁹⁶ SAB, afd. III-3, inv.nr. 1: f. 9v-10 d.d. 06-11-1656.

¹⁹⁷ Zie eerder hoofdstuk acht.

¹⁹⁸ Van Immerseel, *Breda 1568-1600*, 81. De auteur gebruikt de formule 'licht van de vrouwe', zoals beschreven in NA, NDR inv.nr. 7998 op folio 33. De opmerkingen aldaar zijn een latere samenvatting van commentaren bij eerdere nominaties, in dit geval op f. 1r-v (en een niet gefolieerde annexe bladzijde). Wat daar oorspronkelijk staat geschreven, is deels onleesbaar.

¹⁹⁹ SAB, ORA inv.nr. 517, f. 87v-88 d.d. 24-04-1618; ibidem, inv.nr. 519, f. 44-v d.d. 24-03-1620.

Het gestegen aanzien van de familie blijkt tevens uit een unieke clausule in diens testament betreffende zijn zoon Willem. In de eerste plaats diende deze door de langstlevende ouder tot assistent te worden gekozen ten teken van het grote vertrouwen dat in hem werd gesteld. Ten tweede: 'ende zullen deselve inde vreesse Godes opvoeden inde gereformeerde religie'.²⁰⁰ Willem was inmiddels in 1621 ingeschreven aan de Leidse universiteit en zou later naar Orléans gaan. Op het moment van schrijven van het testament was hij ongeveer vijfentwintig jaar oud: er viel dus niet veel meer aan hem op te voeden. De opname van deze clausule moet daarom mijns inziens worden opgevat als een duidelijk politiek statement over de familiepositie: het testament werd tenslotte opgesteld twee maanden na de val van de stad, ook al vormde de directe aanleiding de slechte gezondheidstoestand van de vader. Slechts in één ander testament binnen het stedelijk patriciaat – notabene de belangrijkste concurrerende regentenfamilie Bernagie - kwam een soortgelijke clausule voor en in precies tegenovergestelde richting: enige maanden na de heroëvering in 1637 vanuit een katholiek standpunt.²⁰¹ Dat dus toen mr. Willem Snellen tot een van de hoofdbestuurders wordt gekozen en niet iemand van de familie Bernagie, behoeft dan ook geen verbazing. Zijn verdere rol als lid van het Bredase triumviraat is eerder in dit hoofdstuk al ter sprake komen.

Als goed patriarch probeerde ook Willem zijn zonen te avanceren en niet zonder succes. Zoon Pieter Snellen die eerst enkele jaren secretaris en vervolgens stokhouder was van Oosterhout²⁰², werd er vanaf 1663 tevens schout en kastelein.²⁰³ Diens bewind onttaarde echter in financieel wanbeheer, waardoor de 'vrijheid' Oosterhout werd opgezaagd met een schuld van meer dan fl. 120.000.-.²⁰⁴ Na Willem's dood in 1677 maakte zoon Paulus Snellen al meteen zijn opwachting in de magistraat. Gedurende de volgende kwart eeuw was hij onafgebroken schepen of burgemeester. Vanaf 1718 tot 1791 zou de politieke dominantie van deze familie te Breda in directe mannelijke lijn worden voortgezet.

De familie Snellen kan daarmee een claim leggen de best vertegenwoordigde regentenfamilie te zijn gedurende een periode van bijna twee eeuwen. Haar roem werd tussentijds - exact honderd jaar na de inname met het turfschip – ook anderszins onderlegd. De oudste zoon van Willem Snellen had om hem moverende redenen niet voor een carrière te land gekozen, maar voor de zee.²⁰⁵ Reeds in 1665 vocht hij, als burgerkapitein, een mini-veldslag uit met het garnizoen op de Grote Markt ten tijde van de jaarlijkse viering van de reductie in 1637.²⁰⁶ Enige personen wilden de brandende pektonnen weghalen, wat Snellen verhinderde door met enige van de burgerwacht 'met rondtstocken ruijme bane' te maken waarbij per ongeluk kapitein Butler werd geraakt. Later die avond ontstonden er problemen met nog een andere kapitein.

Heeft daer nae den geseijden capn. Snellen met seven oft acht borgeren willen gaen doen de gewoonelijcke patroullie, dan is door de hooftwachte, van haeren post tot op 't midden van de marct geavanceert zijnde beleth ende weerhouden

²⁰⁰ SAB, ONA inv.nr. 38, f. 9v-10v d.d. 27-10-1625.

²⁰¹ SAB, ONA inv.nr. 75, f. 12v-13v d.d. 10-08-1637.

²⁰² NA, NDR inv.nr. 11885, f. 33-35: commissie als secretaris d.d. 06-04-1661; ibidem, f. 37: eedaflegging d.d. 19-04-1661. Hij betaalde een recognitie van vijfentwintig gulden.

²⁰³ Ibidem, inv.nr. 11883, f. 37-40.

²⁰⁴ Ibidem, f. 44; ibidem, inv.nr. 11880, f. 285 e.v.

²⁰⁵ De Jonge, *Geschiedenis Nederlandsche zeewezen*, III, 204; 211-213. Snellen had reeds in 1674 een vlagincident met de Engelsen gehad, zie: Dibbets, *Predikant en toerist*, 58-59. Voor enkele nieuwe gegevens over zijn mariene activiteiten in de Negenjarige Oorlog, zie: Francke, *Utiliteyt voor de gemeene saake*, 240 speciaal n.107.

²⁰⁶ NA, NDR inv.nr. 7997 f. 110 e.v.

geworden, staende alsoo deselve wachte ende de voorsz. borgeren tegen den anderen, is het verschil gevoelt door verscheidene van de militie, ende eijndelijck den heere commandeur daer bij comende is men handtgemeen geworden, den heere commandeur een slach op't hooft gecregen hebbende onder de voet geraeckt, vijf ofte ses borgers gequetst geworden, den vaendrich van de borgerwachte met vier wonden gequetst in de hooftwacht gevangen gehouden, soldaten ende ruijters inde wapenen, oock eenighe schoten gegaen, een soldaet door de schouder geschoten, een cogel recht in de puije van het stadhuijs geschoten, de soldaten bij eenighe geanimeert tot plonderen ende tot schieten, de borgers in tegendeel mede op hen geweer ende niet sonder groote animositeijt, waer door de stadt geraeckt wesende in de uijterste perplexiteijt ende gevaer.²⁰⁷

Pas rond elf uur keerde de rust weer enigszins terug. Die nacht bleven de militie te voet en te paard gewapend voor het stadhuis staan; terwijl de burgerwacht inmiddels werd ondersteund door de meeste leden van de magistraat. Stadhouder Bernagie op zijn beurt was vier uur bezig om de gemoederen te bedaren.

Als kapitein op het schip *De Maze* in dienst van de Admiraliteit van Rotterdam, verdedigde Johan Snellen in 1690 uiteindelijk 's lands eer tegen de Fransen in de zeeslag bij Bevesier. De wijze waarop hij zijn zwaar aangeslagen schip uit handen van de vijand hield bracht hem niet alleen bevordering tot schout-bij-nacht, maar bovendien een eervolle vermelding in de annalen van de Nederlandse marinegeschiedenis. Daar waar de Van Bergens inteerden op hun roem, was de familie Snellen duidelijk het nieuwe heldengeslacht van Breda:

Dit's Snel, die streng en fel gestreen heeft, nooit gebloeden
de nagsorg vande Maas, en zeesteun van het land
die noit metaal gebrak ontzag, of mind're looden
of blanke zabel in een vijandlijke hand
dus zag de dood geen kans het heldenhoofd van Snellen
als op het onvoorzienst op't ledekant te vellen.²⁰⁸

Dit hoogtepunt had mogelijk zijn keerzijde. Volgens de Bredase geschiedschrijver Adam van Broekhuysen was bij de dood van deze burgemeesterszoon sprake van opzet geweest. De Engelsen waren dusdanig jaloers op zijn strijdlust - een bekende karaktertrek van Nederlandse vlootvoogden in de zeventiende eeuw - dat zij hem onder het mom van vriendschap in 1691, toen hij in de baai van Torbay lag, aan boord nodigden voor een maaltijd. 'T welk hij aangenome heeft dog nadat gegeten had is seer schielijk onpasselijk geworde, sodat op sijner schip in bed gebragt werdende ten eerste is gestorven.' De geuite verdenking van voedselvergiftiging valt uiteraard niet meer te bewijzen. De heldendaden van Johan Snellen, die reeds van jongs af aan onverschrokken was geweest, zullen in Breda nog lang hebben voortgeleefd. In het Engelse plaatsje Paignton, waar hij aan wal is gebracht, hangt nog heden ten dage een plaquette als herinnering aan zijn roemruchte daden. Overigens was hij niet de enige met Bredase connecties aan boord van dit schip. Een broer van rentmeester Samuel Suerius was eveneens aan boord geweest en deed Constantijn Huygens jr. in Den Haag enige maanden later verslag van de zeeslag.²⁰⁹

²⁰⁷ NA, NDR inv.nr. 7997 f. 126r-v d.d. 12-10-1665.

²⁰⁸ Nuyts, *De Bredasche Klio*

²⁰⁹ *Journalen Huygens*, 233 d.d. 08-02-1690. Een broer, David Suerius, was secretaris op de vloot onder admiraal De Ruyter maar gesneuveld als extraordinaris kapitein-ter zee in augustus 1673, zie: De Jonge, *Zeewezzen*, II, 429-432. Dit zou in principe moeten betekenen dat hier sprake is geweest van de andere broer: Jacob Suerius. Er was in deze jaren echter ook een familie Sweerts op de vloot actief; in welke mate hier van twee verschillende families sprake is, is vooralsnog niet duidelijk.

Makelaars: katholieke leidsmannen

Katholieken waren sinds 1637 formeel uitgesloten van de magistraatsrangen. Desondanks vormden zij een sociaal-economische machtsfactor van belang, zowel binnen de stad als daarbuiten. Het katholieke (oud-)patriciaat vormde een hechter collectief en bleef alleen al daarom een belangrijk concurrerend machtsblok. Ter communicatie van hun macht met de overheid traden bepaalde leidsmannen naar voren, waarmee herhaaldelijk vanuit de domeinraad en het stadsbestuur contact werd gezocht. In de tweede helft van de zeventiende eeuw kunnen achtereenvolgens mr. Johan van Laarhoven, Hendrik Gobbings en Johan de Wyse worden aangewezen als dergelijke intermediairs of makelaars. De tweede speelde, samen overigens met Rochus van de Zande²¹⁰, een hoofdrol rondom de crisis in 1666 bij het uitzetten van de geestelijkheid. Ook de advocaat Van Laarhoven opereerde in die jaren vrij prominent. Hij was door de domeinraad aangewezen als fiscaal in de zaak tegen burgemeester Van Berlicum nadat de magistraat om een neutrale rechter had gevraagd.²¹¹ Normaliter had de drost of diens stadhouder deze kwestie moeten leiden en afhandelen, maar familiebetrekkingen belemmerden dit. De rol van een 'paaps' officier - daarmee allesbehalve neutraal - werd flink gehekelde door stadhouder Bernagie die zijn eigen gezag zag ondermijnd. Hendrik Gobbings wordt door hem onomwonden als 'hennen patriarch' omschreven.²¹² Die stond echter persoonlijk zo in achtting dat hij na 1637 als enige katholiek tot burgerkapitein zou worden benoemd.²¹³

Hendrik Gobbings was een van de rijkste brouwers in de stad en daarmee dus tegelijk een representant van de economische elite ('rooms en rijk'). Rond 1650 was hij oprichter van het parochiebestuur als verwant van pastoor Cornelis, die in 1581 zo smadelijk door de Spanjaarden aan de staart van een paard was gebonden en zo door de straten was gesleurd als blijk van zijn Oranjegezindheid.²¹⁴ Loyaliteit betuigen was in Breda een complexe zaak. Via zijn zuster Elizabeth was Gobbings tevens gelieerd aan de opkomende regentenfamilie Damisse. Ook dit vormde een deel van de bestaansstrategie waarbij oude katholieke families binnen het patriciaat zorgden voor het sociale kapitaal in de vorm van geld en aanzien (gezag), terwijl nieuwe protestantse families dit omzetten in politiek kapitaal (macht). Het eigenlijke Bredase patriciaat, het handjevol notabele inheemse families dat alle politieke stormen trotseerde, was niet groot en had elkaar hard nodig wilde het stand houden. De regentenfamilie Bernagie was op eenzelfde manier verwant aan de katholieke familie De Wyse. Deze strategie zou echter niet lang stand houden wegens de toenemende segmentering van de maatschappij in confessionele blokken.

Voor alle katholieke intermediairs gold dat zij op grond van hun persoonlijk gezag of familieaanzien wel degelijk over macht beschikten. Zij stelden de stedelijke belangen voorop in hun denken en betoonden zich ware patriotten, zeker in de ogen van de heer van Breda. De rol van katholieke intermediair kan het best worden aangetoond aan de hand van Johan de Wyse. Deze was eerst en voor alles een succesvol ondernemer, maar wel een met toenemende invloed op het bestuur van de stad. Eind jaren tachtig blijkt voor het eerst iets van zijn politieke connecties als hij de belangrijkste toezichthouder wordt bij de afbouw van het kasteel van Breda. De

²¹⁰ Voor een brief van Van de Zande over deze kwestie, zie: NA, NDR inv.nr. 8006, f. 275r-276r d.d. 20-12-1666.

²¹¹ NA, NDR inv.nr. 8007, f. 76r-v; niet gedateerd, maar met apostille domeinraad d.d. 23-12-1664.

²¹² NA, NDR inv.nr. 8006, f. 279r d.d. 27-12-1666; ibidem, inv.nr. 7982, f. 374 d.d. 28-07-1669.

²¹³ Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda*, II, 187.

²¹⁴ Ibidem, 186-187; 189; 191-193; 204-5.

aanstelling als ‘directeur’ of intendant is in elk geval buiten de domeinraad om gegaan, waardoor zicht op deze verbouwing en de eventuele financiële afwikkeling achterwege blijft.²¹⁵ Johan heeft dan al langer connecties met stadhouder Willem III, die hij eens een jachthond cadeau had gedaan: voor de prins was jagen zijn grote passie.²¹⁶ Johan de Wyse was vermoedelijk de enige met voldoende financiële middelen in de stad om voor de benodigde bedragen voor de voltooiing garant te staan. Ondanks zijn grote rijkdom (‘meer dan een halve miljoen kontanten’), be-riep hij zich erop samen met zijn familie van slechts driehonderd gulden per jaar te leven – volgens sommigen overigens een verkeerde vorm van zuinigheid.²¹⁷

Zijn uitstekende relaties brachten hem, in combinatie met zijn geloof, al gauw in conflict met stadhouder Damisse die fel anti-papist was. De Wyse werd in 1681 in de magistraat op het matje geroepen omdat hij in een onderschepte brief zich laat-dunkend over de lokale stadhouder had uitgelaten.²¹⁸ Hoewel De Wyse niet ont-kende dit te hebben geschreven, probeerde hij een en ander te bagatelliseren door te zeggen dat eenieder onder alcoholische invloed al gauw tot ‘fabeltjes’ kwam. Hoewel de zaak daarmee voor de magistraat was afgedaan, gold dat niet voor de Damisses. Wat de preciese aanleiding voor de brief en haar inhoud is geweest blijft onbekend, maar binnen enkele weken liep de broer van de stadhouder, Hendrik Damisse, in de stad rond te bazuinen dat De Wyse een ‘traître, schelm ende honts-vot’ was. Dit waren niet zomaar beledigingen maar hoogst ‘injurieuze’ woorden die in de toenmalige samenleving, waarin iemands eer eigenlijk alles was, hoog wer-den opgenomen. De Wyse restte dan ook niets anders dan Damisse voor het ge-recht te dagen.

Het proces voor de Raad van Brabant liep jaren en zonder een duidelijke uitkomst, het gebruikelijke euvel bij rechtszaken voor hogere instanties. Damisse werd eerst veroordeeld tot het aanbieden van zijn verontschuldigungen. Deze zogenaamde ‘handtastinge’ was de gebruikelijke manier om beledigingszaken af te handelen, maar De Wyse nam daar geen genoegen mee: hij wenste een openlijke schuldbe-kentenis en verzoek om vergiffenis. Een dergelijke knieval zat er namens de tegen-partij, de politiek machtigste familie van Breda in de jaren tachtig, uiteraard niet in en zo verwaterde de zaak met de jaren.²¹⁹ Het dossier raakte zelfs zoek; of hadden medestanders van Damisse dit achter de schermen soms gelicht? Eén opmerkelijke uitspraak van een getuige kwam nog wel naar voren. Een tavernier te Breda zou Damisse eens hebben geriposteerd met de opmerking dat het De Wyse koophan-del was waarvan de stad aanmerkelijk profiteerde. Ook Johan zelf kreeg er overi-gens geen genoeg van zijn diensten voor de stedelijke economie breed uit te me-ten.²²⁰ In dit geval zou Hendrik hebben geantwoord met ‘ick hebbe den bruij van dese stadt’, een typisch staaltje van zijn eigen hoogmoed en tegelijkertijd minach-ting voor de stedelijke constitutie. De tavernier had hem er echter fijntjes aan her-innerd dat hij dit niet kon maken, omdat hij als schepen een eed had afgelegd op het welvaren van de stad.

Johan de Wyse durfde het dus als een van de weinigen openlijk op te nemen tegen de gebroeders Damisse die met hun schrikbewind elke vorm van oppositie in de stad feitelijk de mond hadden gesnoerd. Behalve aanzien, genoot Johan achter de

²¹⁵ Kappelhof, ‘Twee Bredase ondernemers en hun overheden’, 310.

²¹⁶ Kappelhof, ‘Zaken doen over grenzen heen’, 154-156.

²¹⁷ Groenenboom-Draai, *De Rotterdamse woelreus*, 276.

²¹⁸ SAB, OSA inv.nr. 34: RM 1678-83, f. 307 d.d. 15-02-1681.

²¹⁹ BHIC, RvB inv.nr. 2676.

²²⁰ NA, NDR inv.nr. 7940, f. 86r-87r: niet gedateerd, maar van 1686.

schermen al halverwege de jaren tachtig aanzienlijke invloed. Eerst werd het hem ‘bij gedogen’ toegestaan verbouwingen aan zijn huis te plegen - een speciale faveur van de magistraat, zoals hij die trouwens ook al van de domeinraad had ontvangen met betrekking tot zijn bezittingen.²²¹ Dit is opvallend want we mogen er van uitgaan dat als stadhouder Damisse dat had gewild, hij dit had kunnen verhinderen. Wellicht probeerde hij zo een verzoenend gebaar te maken in het kader van het nog altijd lopende proces tussen zijn broer en De Wyse? Begin jaren negentig treedt Johan nog duidelijker uit de schaduw als de macht van de Damisses in de stad inmiddels is gebroken. Hij schrijft dan een brief aan griffier van de domeinraad Schuylenburg over zijn vorderingen met betrekking tot de bouw van het kasteel, waarvan hij de intendant was.²²² Behalve dat hij aangeeft grote bedragen te moeten voorschieten (tienduizenden guldens), ook namens leveranciers, probeert hij de autoriteiten te porren achterstallige opbrengsten uit de honderdste penning te vorderen van de ontvanger - notabene dezelfde Hendrik Damisse! De twee heren hebben nog een appeltje met elkaar te schillen, maar De Wyse's wraak is zoet wanneer de ontvanger inderdaad geordonneerd wordt het batig saldo aan hem over te maken.²²³ De Wyse weet dus, hoewel hij katholiek is, op basis van persoonlijke connecties en buiten de magistraat om dingen gedaan te krijgen. Zijn rol lijkt zelfs alleen nog maar toe te nemen. Het volgende jaar besluit de magistraat met meerderheid van stemmen ‘dat nu voortaan niet meer dan eenmael des daeghs opden middagh over sijne excelltie. den heere gouverneur Weibnom sal werden geluijt.’²²⁴ De gouverneur van de stad was zojuist overleden en men wilde het aantal klokluidingen van de Grote Kerk reduceren omdat instortingsgevaar van de kerktoren dreigde. Een commissie bestaande uit leden van magistraat en tienraad dient dit bij commandeur Salisch toe te lichten, aangezien het minder luiden als een minachting van Weibnoms hoge autoriteit zou kunnen worden opgevat. Wat blijkt echter? Iemand is hen al voor geweest:

Maer dat de heer Johan de Wijse sijn ed. [Salisch] heeft genotificeert, dat hij voorleden saterdagh snaghts is ontboden geworden bij den wel ed. heere Schuylenburgh, die vuijt den naem van sijne con.majt. van Groot Brittaigne hem soude hebben gelast aen den wel ed. heere Salisch voorgemelt te seggen dat men alhier des daeghs drie mael soude hebben te luijden alle de klokken ende dat hij sulcx aende magistraet soude bekend maecken.

Johan de Wyse had kennelijk zelf als ‘klokkenluider’ gefungeerd met bezoeken aan Salisch en nachtelijke visites aan griffier Schuylenburg. Hij was daarbij vooral het instrument van derden, maar vormde tevens een belangrijke link tussen het militaire en civiele bestuur. Eveneens blijkt wederom de grote reikwijdte van de domeinraad op het dagelijks bestuur van de stad. Uiteraard werd hem dit alles door de magistraat niet in dank afgenomen. Binnen enkele weken raakte hij in aanvaring met schepen Vereyck en tienraad Van Vechelen wegens de afvaart van een schip, dat De Wyse graag had verhinderd gezien wegens een uitstaande vordering.²²⁵ De Wyse's naam en faam waren inmiddels in Breda zodanig wijdverbreid dat ook Jacob Campo Weyerman enige opmerkingen aan zijn adres maakte. Met de stedelijke politiek had De Wyse zich weliswaar nooit direct ingelaten, maar hij genoot

²²¹ SAB, OSA inv.nr. 35: RM 1683-87, f. 75 d.d. 21-06-1685.

²²² NA, NDR inv.nr. 8008, f. 318r-v d.d. 22-06-1690.

²²³ Ibidem, f. 321 e.v.

²²⁴ SAB, OSA inv.nr. 36: RM 1688-95, 107v-108.

²²⁵ Ibidem, f. 112v-113 d.d. 02-04-1691.

meer aanzien en invloed dan menig regent. Toen ruim tien jaar later in 1702 de meubels van de overleden stadhouder-koning uit het kasteel moesten worden opgeborgen in apart gemaakte 'kassen', werd speciaal De Wyse hiervoor door de domeinraad aangezocht en bijvoorbeeld niet een van de schepenen.²²⁶ Namens de domeinraad hield hij zo het toezicht op een belangrijk moment. De politieke elite van de stad had zo eens te meer het nakijken in een stad die eigenlijk ook helemaal niet hun domein was.

Conclusie

Het Bredase stadsbestuur ging gebukt onder hevige politieke instabiliteit: extern door de omslagen tot 1637 en daarna hoofdzakelijk intern. Door gebrek aan continuïteit onder de regenten was uitvoering van bestuurlijke regels sterk aan de persoonlijke machtsopvatting van de diverse functionarissen gebonden. Onderlinge afspraken over de macht konden in deze heerlijke stad niet worden gemaakt; die moest telkens opnieuw worden bevochten aan de hand van het individuele gezag van functionarissen. Op de lange termijn verschoof de macht enerzijds van de drossaard naar diens substituut of stadhouder, terwijl anderzijds onder de schepenen de burgemeesters steeds invloedrijker werden. De introductie van het principe van een familieregering na 1637 bleek de meest funeste ontwikkeling voor de interne cohesie binnen de groep. Schepenen werden sterker dan voorheen op factiebasis geselecteerd. Ook dit was in wezen een vorm van patronage, maar niet altijd met even goede bedoelingen. Het cliëntelisme van de Oranjes benadeelde de stad overigens ook op andere manieren dan door middel van de politieke cultuur alleen. Direct en indirect ondervond men zo de schadelijke gevolgen van een heerlijke stad te zijn; daarom waren ook niet alle prinsen even geliefd bij de verschillende segmenten van de stedelijke bevolking.

Ondanks hun vele ruzies representeerden de schepenen tegelijk ook de politieke gemeenschap van de stad. Naar buiten toe werd ogenschijnlijk de eenheid bewaard, maar dit had meer weg van een toneelstukje: de verfraaiingen aan het interieur van het stadhuis eind zeventiende eeuw dienden louter als decor. In de stad zelf wist men precies hoe de vork in de steel zat. De regenten van na 1637 waren weinig gerespecteerd onder de burgerij en groeiden niet uit boven de rol van louter politieke elite. Gelegitimeerde macht zouden zij, mede door hun eigen machtsspelletjes, niet weten te bereiken. De vele schandalen, waarbij het persoonlijke al gauw politiek was, deden hun aanzien bovendien geen goed. De sociaal-economische elite - de groep 'oude borgers' - van meest katholieken bleef in dat opzicht gezaghebbend. Zij werden niet alleen vertrouwd door de burgerij, maar ook door de domeinraad aangezocht tot bemiddeling.

²²⁶ NA, NDR inv.nr. 7938, f. 397r: notulen domeinraad d.d. 29-06-1702.

Tussen Oranje en Spanje